VYSOKÁ ŠKOLA EVROPSKÝCH A REGIONÁLNÍCH STUDIÍ

GENIUS LOCI ČESKÉHO JIHOZÁPADU

2006

STUDIA IX

ČESKÉ BUDĚJOVICE

vš@rs

STUDIA VŠERS - IX

GENIUS LOCI ČESKÉHO JIHOZÁPADU

VYSOKÁ ŠKOLA EVROPSKÝCH A REGIONÁLNÍCH STUDIÍ
ČESKÉ BUDĚJOVICE
2006

© Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s.,České Budějovice
Jihočeské muzeum, České Budějovice

ISBN 80 – 86708 – 19 – 5

Název:	GENIUS LOCI ČESKÉHO JIHOZÁPADU
Vydavatel:	Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s., České Budějovice
Editor:	PhDr. Holub Zbyněk, Ph.D.
Odpovědný redaktor:	Dr. Mgr. Berová Milena
Náklad:	170 ks
Sazba:	Martin Vach, INFO EXPRES
Tisk:	Tiskárna J.I.E., s.r.o., Dobrá Voda u Českých Budějovic

únor 2006

Obsah

ÚVODEM **5**

Bína Daniel **6**
Úloha vymýšlet a tvořit region - učitelé a lokální management

Dvořák Jiří **9**
Jihozápadní Čechy a Národohospodářský sbor jihočeský (NSJ-Praha) – pokus o nástin

Holub Zbyněk, Hroch Václav **22**
Genius loci českého jihu poněkud jinak aneb k fenoménu jmen „rodinných“

Kadlec František **40**
Mluvená řeč ve světle jazykových vlivů současnosti

Кагушева Мария **45**
Образ России на чешских информационных сайтах

Klečková Jana **58**
Dokumentografické informační systémy - problémy zdrojových dat

Krejča František **66**
K etnografickému vymezení pojmu Genius loci jižních Čech

Lupták Milan **85**
Mezinárodní migrace a politologie – lokální aspekt problematiky

Makoč Josef **96**
Magický jazyk

Pospíšilová Věra **100**
Tisk Lucidáře z Jindřichova Hradce

Richterová Petra **107**
Divadelní představení jako součást poutních slavností ve farnosti Suché Vrbné v Českých Budějovicích

Skálová Jana **114**
Cesty Antonína Pelíška

Staněk Jiří **120**
Česká próza a tzv. železná opona

Šimková Ivana **129**
Městská mluva v Českých Budějovicích

Ulrychová Marta **135**
Plzeňské korzo ve vzpomínkovém vyprávění pamětníků

Závěrem …aneb: slovo závěrem (ke stručnému hodnocení konference…)

ÚVODEM

„Genius loci českého jihozápadu“ - kolik historie i současnosti, rozkvětu i úpadku, radosti i žalu se vejde do magického názvu konference pořádané Vysokou školou evropských a regionálních studií v Českých Budějovicích, ve spolupráci s Jihočeským muzeem v Českých Budějovicích. Ochranné božstvo (dle římské mytologie) určitě chrání toto místo i dnes. Stejně tomu bylo od příchodu Keltů, slovanských kmenů, za panování Vítkovců, Rožmberků, Buquoyů. Duchové strážní ochraňovali toto místo před husitským hejtmanem, pasovskými žoldnéři, před přílišnou germanizací. Tajemství místa tlumilo neblahé důsledky obou světových válek, odsunu německého obyvatelstva a devastace pohraničních částí tohoto místa vzhledem k jeho vylidnění. Duchové strážní jistě s povděkem přijali napojení českého jihozápadu na evropské společenství, které by snad mohlo (stejně jako v roce 1611 Petr Vok) ekonomicky pomoci tomuto místu, tentokrát nikoli proti pasovským, ale s nimi. Rožmberský poklad by tentokrát mělo nahradit poctivé snažení obyvatel tohoto místa, jejich píle i moudrost. Předkládaný sborník je drobným příspěvkem k tomuto snažení.

prof. PaedDr. Gabriel Švejda, CSc.

Zaměření konference se stalo výzvou pro poznávací aktivity organizací i jednotlivců. Kognitivní aktivita se zde projevila jako smysluplná tím, že objevuje specifické znaky takových kategorií, jako je způsob života, sociální a politické chování či politická kultura regionu. Navíc může přispět i k jisté renesanci kulturních faktorů a jejich místa v procesu poznání. Nejde tudíž o roli jakýchsi „ nadstavbových“ prvků, ale o vlastní základy a východiska. Právě jejich specifičnost se projevuje v přesahu vlivu, a to jak do minulosti, tak co do následných konsekvencí. Zatímco ekonomické faktory působí aktuálně a mají tendenci k dynamickým a četným změnám, kulturní faktory (tradice, historická zkušenost, jazyk, literatura aj.) mají relativně stále trvající charakter. Jejich přesahující ráz do minulosti, současnosti a budoucnosti udržuje kontinuitu specifičnosti i jednotlivých regionů.

O tom podávají svědectví i následující příspěvky.

prof. PhDr. Emanuel Pecka, CSc.

Úloha vymýšlet a tvořit region - učitelé a lokální management

Daniel Bína
Pedagogická fakulta, JU, České Budějovice, ČR

Jednou ze zajímavých stránek regionálních studií a zkoumání lokálních mýtů (a géniů loci) je možnost propojit jejich perspektivy s perspektivou pragmatické pedagogiky.

Pragmatický přístup si nepotrpí na *odhalování*, nalézání něčeho, co tu jakoby bylo už předtím, - spíše věci *vynalézá*, konstruuje, koncipuje, interpretováním vymýšlí.

Navrhněme tedy: odpoutat se od úzkého pojetí „odhalování nodalit" (odkrývání center či struktur, zakládajících regiony, příběhy o specifických rázech míst) k „výrobě regionů, příběhů a géniů loci".

Něco takového se mnohdy po (spíše venkovských) učitelích a školách víceméně chce: zaměřovat se na vyhledávání místních specifik ve prospěch rozvoje obce/regionu/místa; koncipovat příběhy o zvláštním a nezaměnitelném rázu tohoto místa (= génia loci) z nalezených úlomků zpráv, artefaktů a tradicí; vymýšlet rámce pro sebedefinování obce/místa, pro výběr je(jí)ho „image" na turistickoprůmyslovém trhu atd. Odlehlé a neprosperující oblasti a (sub)regiony poptávají „výrobu/konstruování/koncipování identity/tváře/stylu".

Vyrábět příběhy, mýty, génie loci, (sub)regiony, tradice? Není to kontraintuitivní „zvrhlost"?

Nejproduktivnější výchovověda dnešní doby, pedagogika vycházející z pragmatistického myšlení, takový problém nezná. Pragmatisticky vzato je rozdíl mezi „opravdovou" a „jen vymyšlenou" tradicí jen iluzorní; v perspektivě tohoto myšlení není žádného „odhalování toho, co tu už dávno bylo", jsou jen různé (konverzační, sociální, interpretační) konstrukty, jen různé, více či méně za vlasy přitažené příběhy.

(Iluze, že cosi pomyslného, k čemu máme ve zvyku vztahovat vřelé a povznesené stavy mysli, také samo o sobě, v té samé vřelosti a povznesenosti, existuje i mimo nás, „objektivně" či „materiálně", je téměř neodolatelná… - nicméně je to iluze.)

Tři pilíře pragmatistické perspektivy a výchovy:

(1) nejsou žádná fakta: jsou jen interpretace (= rozdíl mezi odhalováním a zakoušením je „mýtický“) - všechny pro člověka/lidi důležité věci mají procesuální a vyjednávací charakter, jsou to konstrukty generované konverzací, společenskými procesy;

(2) learning by doing (= pochopíme, když angažovaným konáním zakoušíme);

(3) myslet globálně, jednat lokálně (= teprve na zakoušeném a pochopeném konkrétním získáme zájem, pozornost a vnímavost vůči obecnějším souvislostem).

Vyplývá z toho: zaměstnává-li se škola/učitel dílčími úkoly lokálního managementu, tvoří-li (vymýšlí) region, příběh o géniu loci, koncipuje-li místní tradici, - nemusí to být vedlejší, paralelní aktivita: může to být součást vlastního edukačního působení školy, může to hrát centrální roli - a může to celý edukační efekt výrazně/podstatně *zvýšit*.

Jak by vypadala „kuchařka Jak se dělá region“?

(a) Nejdůležitějším zdrojem identity je mluva - a společná mluva je „životní formou“ společenství. Zvláštnosti místní mluvy, frazeologické a jiné komunikační zvyklosti, dialektologické souvislosti, nikdy nemohou zůstat stranou.

(b) Je třeba najít co nejvíce prvků/zdrojů vymezujících místo *oproti* národnímu nebo „nejbližšímu vyššímu“ centru, např. proti blízkému centru s rozvinutým, úspěšným, prosperujícím *konstruktem génia loci* (= neexistuje žádné „pozitivní vymezení“, to je jen mystická/moralistická pověra).

(c) Je velmi vhodné zapojit co nejvíc lidí (žáků, místních intelektuálů, politiků, podnikatelů aj.) do kooperativního procesu *formulování génia loci* (= interpretování vyhledaných zdrojů).

Moderní alternativní školský koncept *„škola prorůstající do okolí“* (vydávající v široké spolupráci s lidmi mimo školu publikace/časopis, organizující akce pro veřejnost, propojující se s činností místních knihoven, muzeí atd.) zde může nalézt dokonale vydatnou „potravu“ pro své rozvinutí.

Vyrábět mýty, regiony, génie loci a tradice je velmi výchovné. A nejen ve školách - užitek se může projevit v podpoře angažovanosti a občanské a kulturní loajality obyvatel místa.

Dnes je též vhodné generovat nové zdroje loajality vůči společnosti, kultuře a obci/státu. Evropská unie rozmělňuje dlouhou dobu „umělou silou" držené vojenskopolicejní hranice národních států, sjednocovaných nacionalistickými mýty (s jejich „státotvornostmi", „hrdostí na národní dějiny", pýchou „klenotů národní kultury" a závazky plynoucími z mýtů o „národní povaze", příp. „krvi"). Pokud doposud byla angažovanost a občanskost/odpovědnost mnohých lidí udržována křečovitou okázalostí „budování států", kultur a národů, v EU nás možná (mnozí sociologové a politologové připouštějí) čeká masivní sešup do (nezodpovědného, nehrdého, neangažovaného, nestátotvorného, pasivního a parazitického) „lokálignorantství", pokračujícího vyprazdňování a hulvátizace politiky i (masové) kultury…

Edukačním protipohybem, vedoucím k obnovení „tonusu občanství", by snad mohla být právě cílevědomá *„výroba lokálních hrdostí"*, ukotvení lidí v nových příbězích a koncepcích nezaměnitelnosti jejich místa/kraje. Čím lokálnější příběh, tím méně demotivující anonymity. Géniové loci, vyrábění a prezentovaní na „trhu s idejemi a příběhy", by v „nové Evropě" mohli vymetat potenciálně zhoubné kulturní a občanské bezdomovectví masového člověka - vyjádřitelné klasickým: *nihil habeo, nihil curo* (nic nemám - o nic se nestarám) - v newspeaku: *kde není participace, není loajalita (tím méně invence).*

Summary:
This article concerns the pragmatic pedagogics and its „project method" implementation to „genius loci searching" or „genius loci making"; or: how to „learn by doing" through searching the place/country/region - according to the educational concept „global thinking - local action".

Adresa:
Mgr. Daniel Bína, Ph.D.
danbina @pf.jcu.cz

Jihozápadní Čechy a Národohospodářský sbor jihočeský (NSJ-Praha) – pokus o nástin

Jiří Dvořák
Historický ústav Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, ČR

Motto:

„Laický i odborný zájem o historii jednotlivých míst, spolu s potřebou porozumět tradicím a zvykům daného regionu, se mimo jiné musí - v té či oné míře – vyrovnávat i s rázem a atmosférou daného kraje, tedy s tím, co již od doby starověkého Říma nese označení **genius loci. [...] Genius loci** ***se tak stává živoucí skutečností, kterou odráží nejlépe právě umění. Výtvarní umělci, architekti, spisovatelé hudebníci vždy nacházeli v místním charakteru inspiraci a vysvětlovali jevy všedního života i umění poukazem k jejich krajinnému, venkovskému či městskému milieu. Duch místa tak představoval a stále i představuje důležitou determinantu každé kultury, tedy i moderní kultury – a to i přes to, že člověk industriální éry dlouho věřil, že ho věda a technika osvobodily od přímé závislosti na místech“***[1]

Již poměrně dlouhou dobu se zabývám problematikou meziválečného československého, respektive českého regionalismu let 1918-1939.[2] Obdobně je tomu i u jihočeského regionalismu, kde se zaměřuji na otázky hospodářství jihočeského regionu z pohledu Národohospodářského

1 Miroslav NOVOTNÝ, *Genius loci jižních Čech jako významná inspirace umění a vědy*, in: Helmut RENÖCKL, Tomáš MACHULDA (uspořádali), Region budoucnosti Jižní Čechy – Střední Evropa. Dimenze lidsky důstojného regionálního rozvoje (Příspěvky z mezinárodního kongresu „Region budoucnosti Jižní Čechy – Střední Evropa“ 26.-28. dubna 2002 na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích), České Budějovice 2004, s. 176 (Kniha vyšla zároveň v německé verzi „*Zukunftsregion Südböhmen – Mitteleuropa*“). Srov. Josef a Marie ERHARTOVI, *Jihočeský kraj. Region Südböhmen. South Bohemian Region*, České Budějovice 2005.

2 Jiří DVOŘÁK, *K problematice vzniku, vývoje a zániku Národohospodářského sboru jihočeského (1925-1941)*, JSH 63, 1994, s. 132-150; TÝŽ, *K dějinám jihočeského regionalismu*, JSH 64, 1995, s. 140-150; TÝŽ, *Regionální vývoj jako součást hospodářských a sociálních dějin na příkladu jihočeského regionu (aneb: něco málo o regionalismu)*, in: Informační bulletin Společnosti pro hospodářské a sociální dějiny, č. 1/01, s. 9-12; TÝŽ, *Vývoj hospodářství jihočeského regionu v meziválečné době 1918-1939 (Z pohledu Národohospodářského sboru jihočeského),* Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Díl I., II., Disertační práce, Praha 2002, 672 s.

sboru jihočeského – Praha (dále jen NSJ).[3] Historie meziválečného československého, respektive českého a jihočeského, regionalismu z let 1918-1939/1941, patří k tématům, kterého se československá, potažmo česká, historiografie po roce 1945 dotkla pouze minimálně. Nelze se tomu ani divit. Dochované archivní dědictví po národohospodářských sborech bylo a je,[4] celkem minimální.[5] Ve významu je zastiňují jiné, svým významem důležitější a také lépe archivně zachované instituce, představované např. systémem obchodních a živnostenských (někdy označovaných i průmyslových) komor (dále jen OŽK/OPK).[6]

3 Státní oblastní archiv Třeboň (dále jen SOA Třeboň), fond Národohospodářský sbor jihočeský - Praha (NSJ - Praha) 1925-1941.

4 V Čechách byly v meziválečném období tyto národohospodářské sbory: 1. Národohospodářský sbor jihočeský se sídlem v Praze, 2. Západočeský národohospodářský sbor v Plzni, 3. Národohospodářský sbor podkrušnohorský v Mostě, 4. Národohospodářský ústav v Pardubicích, 5. Zemědělsko-průmyslový ústav v Hradci Králové; na Moravě a ve Slezsku: 1. Západomoravský sbor v Brně, 2. Moravsko-ostravský národohospodářský sbor v Moravské Ostravě, 3. Zlínský národohospodářský sbor ve Zlíně a na Slovensku (do roku 1938): 1. Národohospodárská župa v Trnavě, 2. Národohospodárská župa středoslovenská ve Zvoleni, 3. Národohospodárská župa východoslovenská v Košicích, 4. Národohospodárská sbor pre Šariš v Prešově, 5. Národohospodárský sbor podtatranský ve Spišské Nové Vsi, 6. Národohospodárská župa východoslovenská v Košicích, 7. Národohospodárský sbor pro zemi Podkarpatoruskou v Užhorodě.

5 Dle mých současných informací ohledně archivních fondů jednotlivých národohospodářských sborů je jediným relativně uceleným a dochovaným národohospodářským sborem fond NSJ Praha uložený v SOA Třeboň.

6 Např. Petr GRULICH, *Úsilí o zřízení samostatné obchodní a živnostenské komory pro východní Čechy*, Hradec Králové 1996, Diplomová práce PdF VŠP, 178 s.; TÝŽ, *Reforma systému obchodních a živnostenských komor v ČSR 1918–1938.* In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Sv. 1. Praha, AV ČR 1999, s. 359–362; TÝŽ, *Obchodní a živnostenská komora pro Podkarpatskou Rus.* In: Sborník z Mezinárodní vědecké konference Československo a Podkarpatská Rus 1919 – 1938, Liberec 1999, s. 31–36; TÝŽ, *K základním problémům reformy československých obchodních a živnostenských komor za první (a druhé) republiky.* In: Východočeské listy historické 17–18. Hradec Králové 2001, s. 387–392; TÝŽ, *Pokusy o reformu systému československých obchodních a živnostenských komor v období první republiky*, Hradec Králové 2001, s. 1-25 (Teze disertační práce). Disertaci autor úspěšně obhájil dne 13. června 2001 na Ústavu historických věd Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové; TÝŽ, *Obchodní a živnostenské komory 1918-1938 (Nepodařená reforma československé hospodářské správy a samosprávy)*, Hradec Králové 2004 (Dissertationes historicae 10/2004), 254 s.; TÝŽ, *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové 1910-1949 (Protektor hospodářských a nacionálně politických zájmů českých podnikatelů na severovýchodě Čech)*, Hradec Králové 2005, 160 s. rukopisu; Tomáš JIRÁNEK, *Organizační základna podpory vývozu v meziválečném Československu.* Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Institute of Languages and Humanities, Supplementum, 2, Pardubice 1999; TÝŽ, *Návrh chrudimských obchodníků na reformu obchodních a živnostenských komor z roku 1866*, Východočeský sborník historický 9 (2000), s. 67-91; TÝŽ, *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850–1918*, Pardubice,

Nejvíce příspěvků, nepočítám-li ovšem samotné regionalisty (Josef Ludvík FISCHER, Josef LOMSKÝ, František RADOUCH, Josef a Jan STOCKÝ, Rudolf Gustav ŠIMEK, Jaroslav ŠTĚPÁNEK, František ULRICH a další),[7] vzniklo v samotných jižních Čechách (Jaromír MALÝ, Antonín MOUČKA, Jan MUK, Ludvík ŠTĚTKA).[8] Když vynecháme přímé útoky na regionalismus (Josef BÍLEK) nebo poukazování na nedostatečné výsledky jeho práce (František DVOŘÁK), byla to především práce kolektivu SOA Třeboň pod vedením Oldřicha ŠEDY v 60. letech 20. století (Inventář fondu NSJ) při pořádání archivní pozůstalosti NSJ Praha.[9] Na výsledky této práce navázala zejména činnost Milan KRÝDLA a jeho spoluautorů (Věra JINDROVÁ, Lubomír SVOBODA).[10] Ten však v době „normalizační éry" musel psát, pokud ovšem chtěl výsledky svého bádání vůbec publikovat, pouze podle tehdy platné a většinou důsledně vyžadované „normy".[11]

Univerzita Pardubice 2004; Jana KOPEČKOVÁ, *Obchodní a živnostenská komora v Plzni*, Západočeský sborník historický, 1995, s. 119-135.

7 Jan STOCKÝ, *Hospodářský obraz jižních Čech*, Praha 1925, s. 12; TÝŽ, *Směr a výsledky práce Jihočeského sboru*, Hospodářský obzor jihočeský, 1929, zvl. čís. 6-7, s. 3; TÝŽ, *Hospodářský průvodce jihočeský*, Praha 1927; TÝŽ, *Národohospodářský sbor jihočeský, cíle a výsledky jeho práce*, Praha 1927; TÝŽ, *Regionalistické založení hospodářské politiky československé, zvláště ze stanoviska jihočeského*, Praha 1929; TÝŽ, *Směr a výsledky práce Jihočeského sboru*, 1929; TÝŽ, *Zpráva jednatelská za druhé období činnosti NSJ (prosinec 1927-duben 1930)*, Zvláštní otisk, Blatná 1930; TÝŽ, *K jihočeskému týdnu*, 1930; TÝŽ, *Jihočeský týden v době hospodářské krize*, 1931; TÝŽ, *Podklad pro vypracování dopravního plánu jižních Čech*, 1935; TÝŽ, *Jižní Čechy. Kulturní, hospodářský, sociální vývoj a stav. Program regionální práce* (dále jen Jižní Čechy), Praha 1937; Jan STOCKÝ - Gustav Rudolf ŠIMEK, *Jižní Čechy v krajové práci*, Praha 1939.

8 Antonín MOUČKA a Ludvík ŠTĚTKA, *K jihočeskému regionalismu,* Strakonice 1921; Josef LOMSKÝ, Josef Ludvík FISCHER, Jaroslav ŠTĚPÁNEK, *Anketa o regionalismu,* Kdyně, České Budějovice 1928; Jaromír MALÝ, *K jihočeské otázce,* Písek 1930; Jan MUK, *K historii jihočeštví,* Jihočeská jednota 1940. Srov. Dagmar BLÜMLOVÁ, *Jan Muk,* České Budějovice 1990; Josef BLÜML – Dagmar BLÜMLOVÁ – Bohumil JIROUŠEK a kol., *Jihočeši v české historické vědě,* České Budějovice 1999; Dagmar BLÜMLOVÁ, *Sto tváří z jihočeské kulturní historie,* Pelhřimov 2000.

9 Oldřich ŠEDA, Bohuslav POZNÍČEK a Růžena HEZLOVÁ, *Národohospodářský sbor jihočeský - Praha 1925-1941, Inventář,* I/182, Třeboň 1963 (Archivní pomůcky Státního archivu Třeboň č. 21, přičemž je na prvním listu uvedeno Třeboň 1965), 132 s.

10 Milan KRÝDL, *Pokus o vymezení užšího jihočeského regionu*, JSH 48, 1979, s. 269-274; TÝŽ, *K některým otázkám postavení dělnictva na jihu Čech v buržoazním Československu*, České Budějovice 1978 (spoluautor Věra JINDROVÁ); TÝŽ, *K některým nezbytným předpokladům vývoje průmyslu na jihu Čech po první světové válce*, České Budějovice 1982 (spoluautor Lubomír SVOBODA); TÝŽ, *Ke studiu jihočeského peněžnictví po I. světové válce*, JSH 50, 1981, s. 24-28; Lubomír SVOBODA, *Regionální dějiny ve vyučování dějepisu*, Praha 1986.

11 Např. Václav BŮŽEK – Jiří DVOŘÁK, *Za docentem Milanem Krýdlem*. JSH 60-61, 1991-1992, s. 105-106; dále: J. DVOŘÁK, *K metodologii sociální historiografie v díle doc. dr. Milana Krýdla*

Mnoho dalších badatelů pocházejících z regionu jižních Čech o něm nemohlo a nesmělo psát (Emanuel PECKA, Jindřich PECKA).[12] Pouze na Moravě v Olomouci na Palackého univerzitě působil kabinet regionálních dějin (Josef BARTOŠ).[13] Většinou až po roce 1989 vznikly příspěvky, směřované zejména ke kulturním a sociologickým aspektům československého nebo českého, respektive jihočeského regionalismu (Josef BARTOŠ, Zbyněk HOLUB, Tomáš JIRÁNEK, Ondřej KOLÁŘ, Milena LENDEROVÁ, Eva SEMOTANOVÁ, Jindřich SCHULZ, Miloš TRAPL, Miloš VÍTEK atd.).[14]

Nyní se pokusím velmi stručně přiblížit, co to byla a jak byla na sklonku 19. století a v první polovině 20. století chápána tzv. **„jihočeská otázka“**. Jednalo se především o stále se zvětšující a sílící zaostává-

---

(1941-1991), in: J. MACHAČOVÁ a J.MATĚJČEK (Eds.), Studie k sociálním dějinám 8, Studien zur Sozialgeschichte, Opava 2001, s. 92-100.

12 Emanuel PECKA, *O některých projevech reakční ideologie agrarismu v jižních Čechách v období předmnichovské ČSR,* JSH 31, 1961, s. 163-172.

13 Josef BARTOŠ, *O regionálních dějinách*, Olomouc 1980; TÝŽ, *Historické místopisné pomůcky*, Vlastivědný věstník moravský 33, 1981, s. 189-196; TÝŽ, *K pojetí regionu*, Slezský sborník, 79, 1981, č. 4, s. 289-298; TÝŽ, *Metodologické a metodické problémy regionálních dějin.* Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 22, Praha 1983, s. 143-152.

14 Srov. např. Zbyněk HOLUB a kol., *Genius loci jižních Čech.* Sborník dialektologického semináře, České Budějovice 2000; KOLÁŘ, Ondřej, *K jihočeskému regionalismu,* in: Lipík, č. 10-12, v separátu s. 1-24; TÝŽ, *Jihočeský regionalismus a železniční doprava,* in: Lipík, listy regionální kultury, 1, 1995, roč. 4, s. 23-25; TÝŽ, *Prácheňská otázka a Písek. Tři kapitoly z dějin prácheňského regionalismu a snah o obnovení Prácheňského kraje,* Písek 1991; Milena LENDEROVÁ, *Region, regionalismus a regionalizace*, Sociologický časopis 28, 1992, s. 554-557; Milena LENDEROVÁ - Tomáš JIRÁNEK, *Vývoj českého regionalismu v období mezi světovými válkami,* in: Sociologický časopis 1993, č. 3, s. 383-396; M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK, *Několik poznámek k českému regionalismu*, Revue regionu I, 1994, s. 46-66; T. JIRÁNEK, *Tzv. uzavřené jazykové oblasti - rozpor hospodářských a kulturních zájmů českých Němců na počátku 20. století* [I když v obsahu na s. 5 je uveden název: Tzv. uzavřená jazyková území], in: Kolokvium *Evropa - Kultura - Region,* 13.-14. dubna 2000, Pardubice, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 3, (2000), Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, Série C, Fakulta humanitních studií, Supplementum 3, (2000), Pardubice 2001, s. 111-117; Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie - zmizelý prostor a čas,* ČČH 93, Praha 1995, s. 177-188; TÁŽ, *Kartografie v historické práci,* Praha 1994; TÁŽ, *Kartografie v hospodářském vývoji českých zemí v 19. a na počátku 20. století,* Praha 1993; TÁŽ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 1998, 2002[2]; TÁŽ, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí,* Praha 2001; Josef BARTOŠ – Jindřich SCHULZ – Miloš TRAPL, *Regionální dějiny. Stav, problémy a výhledy*, Separát, s. 1-17 (Prezentován v Hradci Králové na sjezdu historiků Čech, Moravy a Slezska 1999); J. BARTOŠ, *Problém zpožďování správních regionů za tvorbou regionů sídelních a hospodářských (Teze)*, in: Informační bulletin Společnosti pro hospodářské a sociální dějiny, č. 1/01, s. 2-5; Miloš VÍTEK a kol., *Základy územní správy*, Pardubice 1991; M. VÍTEK, *Několik poznámek k pojmům region a regionalismus*, Regionální revue, 1, 1994, č. 3, s. 37-43.

ní českého jihozápadu za průmyslovějšími oblastmi středních, severních a východních Čech.[15] Tento složitý proces vedl jak k pozvolnému úpadku rolnictví (které nebylo adekvátním způsobem schopno uživit všechny členy velmi početných rolnických rodin), tak i průmyslu,[16] řemesel a obchodu. Vše bylo navíc ještě umocněné, kvantitativně i kvalitativně, nedostatečnou komunikační sítí (chyběly především potřebné infrastrukturní složky = železnice, kvalitní silnice a jim odpovídající a vyhovující mosty). S tím byla neodmyslitelně spojena také problematika tzv. depopulace, postihující jak drobná města a městečka, tak zejména venkovské obce, osady a samoty. Ze začátku se jednalo vždy jen o tzv. sezónní vystěhovalectví. Tehdy za prací odcházel otec rodiny a po určité době, když mu skončila např. stavbařská sezóna, se opět, většinou na zimní období, vracel na rodnou hroudu (pracovníci označováni jako tzv. „stavozemědělci" nebo „kovozemědělci"). Možnost (převážně však existenční nutnost) ušetřit cestovní náklady vedla k tomu, že časem si mnohý šetrný Jihočech našel podmínky k přestěhování části a následovně pak celé rodiny. Stalo se, že se již nikdo z přestěhovalců do rodných míst moc často, pravidelně a dlouhodobě nevracel. Dokonce se to projevilo i u pohřbívání! Dříve či později toto dlouhodobé vystěhovalectví nakonec přerůstalo v tzv. trvalé. Vše se odehrávalo jak v rámci českých zemí, tak i tzv. širší vlasti = rakousko-uherské monarchie. A jistá část nakonec směřovala i za hranice tehdejšího mocnářství.[17] V době meziválečného Československa došlo k jistému zpomalení dynamiky tohoto procesu, ale nastoupený trend přesto pokračoval. Relativního zaostávání jižních Čech si vší-

15 Důvodem pro setrvání jisté části průmyslu i podnikatelů bylo využití především zdejší velice levné pracovní síly. Velký nedostatek kvalitního uhlí se přitom, ale jen do jisté míry, podařilo nahradit levnou vodní energií. Dalším nedořešeným problémem ovšem i nadále zůstávala otázka dostačujících zdrojů kvalitních rudných surovin. Její vyřešení bylo, vedle vysokých železničních tarifů, i nadále vázáno na zcela nedostačující dopravní síť. Proto vznik nových průmyslových závodů na území regionu tak byl určován podmínky, které rozhodujícím způsobem ovlivňovala nezbytná míra rentability průmyslového podnikání. Ta přitom ležela v celém regionu na samé své dolní hranici.

16 Formulace průmyslového programu z doby před první světovou válkou viz Jihočeský kraj 2, 1911, s. 13.

17 Andrea KOMLOSY, *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung. Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie* (Pro-Media Verlag), Wien 2003, 510 s. Publikace tak zachycuje období vývoje monarchie před první světovou válkou, neboť končí r. 1914.

mala (a zejména následovně aktivně usilovala o potřebné změny) především v Praze studující jihočeská mládež. Díky svému pobytu mimo rodný kraj mohla lépe porovnávat a uvědomovat si spatřené a prožité meziregionální rozdíly a disproporce.[18]

Jihočeský regionalismus a jeho NSJ-Praha dosáhl v meziválečném Československu pozice „vlajkové lodě" veškerého regionalistického usilování.[19] Od poloviny 30. let 20. století se regionalismus stal uznávanou národohospodářskou teorií a praxí v ČSR. Národohospodářský regionalismus byl prezentován jako „nadstranický", přesto největší podíl na jeho činnosti měli představitelé republikánské (agrární) strany. Zpočátku si od něj slibovali vytvoření adekvátní protiváhy k systému OŽK (OPK) a Ústřednímu svazu čs. průmyslníků. Nakonec se ukázalo, že přes všechno usilování, přes všechny dílčí úspěchy, byl a zůstal jejich vliv daleko za původním očekáváním.[20] V Praze vznikla ve 30. letech 20. století zastřešující organizace – nejdříve Československá regionalistická společnost (ČSREGS), později Československé regionalistické ústředí (ČSREGÚ). V Bratislavě od roku 1934 sídlil Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej

18 Srov. J. DVOŘÁK, *Co přinesl „čas výstavní" pro řešení tzv. „jihočeské otázky"*, in: Dagmar BLÜMLOVÁ, Jitka RAUCHOVÁ, Zíbrtův Kostelec. Čas výstavního ruchu. Studie a materiály (Vědecké sympozium Čas výstavního ruchu pořádané Historickým ústavem Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích se konalo 29.-30. května 2004 v Kostelci nad Vltavou), České Budějovice 2005 (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, Historia Culturae V, Studia 4), s. 129-143.

19 Na svém teritoriu obsáhl značně rozsáhlé území jihozápadních Čech, na 25 politických a jim odpovídajícího počtu soudních okresů, ve kterých měl založené a většinou i pracující (nutno zmínit, že většinou zcela bezplatně) své okresní odbory. Na nich především leželo hlavní těžiště práce v jednotlivých okresech, zatímco ústřední orgány NSJ měly ke své činnosti, vedle řady neplacených dobrovolníků, též placený aparát Ústředního sekretariátu NSJ Praha. Ten z pozice ústředí ovlivňoval, zasahoval, řídil, koordinoval a usměrňoval práci okresních i místních odborů NSJ. Jan STOCKÝ, *NSJ, cíle a výsledky jeho práce,* Praha 1927, s. 15: *„Činnost odborů krajových je především odborného rázu. Přísluší jim zkoumati osobité poměry okresů v nich sdružených o úkolech, jež jsou právě Sborem řešeny.... Ve směru organizačním sdružuje Sbor dnes 51 okresních a má vybudováno 45 okresních odborů."* Založení okresního odboru neznamenalo ještě jeho úplné vybudování a skutečné fungování. Dále: J. DVOŘÁK, *K činnosti kanceláře Národohospodářského sboru jihočeského a jejího generálního tajemníka Jana Stockého,* JSH 66-67, 1997-1998, s. 77-94.

20 J. DVOŘÁK, *K podílu agrárního hnutí, agrární strany a jejích představitelů na vzniku a činnosti národohospodářských sborů v meziválečném Československu,* in: Jiří ŠOUŠA, Daniel E. MILLER, Mary HRABIK SAMAL (Editoři), K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách, Praha 2001, s. 259-266.

Rusi (NÁRUS).[21] Také na Slovensku znamenal regionalismus hnutí,[22] podchycující ke společné práci, většinou bezplatné a velice náročné na čas.[23] Vzhledem k vyhroceným podmínkám po Mnichovu 1938 byl použit vládou Rudolfa Berana (byl též předsedou NSJ) jako možný a účinný „lék" na tehdejší národohospodářské neduhy a celkový rozvrat tzv. druhé, pomnichovské Česko-Slovenské republiky.[24] V roce 1941 byla již činnost všech sborů v tzv. protektorátu úředně ukončena. V době nacistické okupace a druhé světové války se část regionalistů pokusila zpočátku jistou mírou spolupráce s „novým pořádkem" zachránit, co se ještě „dalo". Převážná většina regionalistů však brzy prohlédla skutečné záměry okupantů a následně se aktivně zapojila do protinacistického odboje.[25]

Při výzkumu problematiky regionalistického usilování v ČSR lze často dobře odkrýt celou řadu souvisejících a přitom velmi zajímavých faktů,[26] jak o národní a sociální stratifikaci podnikatelské sféry, tak i o jiných dějinných problémech první republiky, včetně regionu

21 Ľudovít HALLON, *Regionalizmus na Slovensku v medzivojnovom období*, in: Informační bulletin Společnosti pro hospodářské a sociální dějiny, č. 1/01, s. 5-11.

22 Imrich KARVAŠ, *Sjednocení výrobních podmínek v českých zemích a na Slovensku*, Praha 1933.

23 Jan STOCKÝ, *Jihočeský regionalismus,* in: Jižní Čechy, Praha 1937, s. 9. Vedle národohospodářů podchycoval podnikatele, úředníky, lékaře, národopisce, sociology, kulturní pracovníky, učitele všech typů škol, řemeslníky, soukromníky, ale i obce, města, průmyslové závody, spolky, korporace, a i některé šlechtice.

24 J. DVOŘÁK, *Die regionalistische Programmatik des „Volkswirtschaftlichen Verbandes für Südböhmen" in den Jahren 1918 bis 1938/39*, in: Thomas WINKELBAUER (Hg.), Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines Jahrhunderts gemeinsamer Geschichte, Horn - Waidhofen an der Thaya 1993, s. 429-440; TÝŽ, *Význam mapové sbírky ve fondu NSJ pro historickou geografii jižních Čech v 1. polovině 20. století,* in: Historická geografie 29, Praha 1997, s. 83-101.

25 J. DVOŘÁK, *František Xaver Hodáč a Jan Stocký: dvě osobnosti Národohospodářského ústavu Vysoké školy speciálních nauk Českého vysokého učení technického v Praze*, in: Sborník z konference Věda v českých zemích za druhé světové války, 18.-19. listopadu 1997, Praha, Studia Historiae Academiae Scientarium, Seria C, Fasciculus 3, Archiv Akademie věd České republiky, Praha 1998, s. 207-224; TÝŽ, *Jan Stocký a Vysoká škola speciálních nauk Českého vysokého učení technického v Praha v letech 1945-1949*, in: Věda v Československu v letech 1945-1953, Praha 1999, s. 87-96.

26 Konec konců i neuskutečněná národohospodářská regionalistická reforma byla obrazem geneze a vzájemného střetávání se různých národohospodářských, sociálních i politických názorů, postojů a zájmů svých tehdejších účastníků. Ukazuje tak velmi zajímavý a přitom zdaleka nikoliv nepodstatný problém našich meziválečných, hospodářských, sociálních, ale i kulturních a politických dějin.

NSJ.[27] To vše plně platilo i pro teritorium jihozápadních Čech. Proto svůj nezanedbatelný vliv v tomto dějinném vývoji sehrávala, mimo mnoha jiných aspektů, též národnostní politika tehdejších československých politických garnitur.[28] Na druhé straně ovšem stejně negativně působila i minimální ochota rozhodující většiny německých spoluobčanů se adekvátně angažovat. Výsledkem všech těchto okolností a vlivů bylo, že větší účast Němců v národohospodářských sborech spíše výjimkou, než-li žádoucím a potřebným pravidlem.[29] Základním problémem byl stálý nedostatek potřebného kapitálu pro rozsáhlé a tolik potřebné investice do regionu NSJ. Značným problémem pro potřebnou rekonstrukci tohoto období však byla skoro naprostá absence archivních materiálů ve fondu NSJ k otázce investiční činnosti Sboru. NSJ se nepodařilo získat v rámci probíhající pozemkové reformy majetek, který by zabezpečil potřebnou materiální a zejména finanční nezávislost. Nebyla vytvořena základna sloužící jak k financování NSJ, tak i k finančnímu zajištění (částečnému) jeho odborné činnosti na území jihozápadních Čech. NSJ byl plně odkázán na státní a zemské příspěvky, v období hospodářské krize silně omezené, což se projevilo na práci celého sboru (nejen jeho placeného ústředního sekretariátu v Praze).[30] Je nutno náležitě ocenit organizační dovednosti („manažérské schopnosti") Jana Stockého. Za pomoci poslance Rudolfa Berana (předsedy NSJ), dalších poslanců a senátorů z jihozápadních Čech, a jihočeských rodáků působících v Praze na významných místech (ministerstvech, zemském úřadu, v mnoha jiných organizacích a institucích), je „přesvědčil" o nutnosti a potřebnosti jejich

27 Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918-1938), díl první, vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929),* Praha 2000; Vlastislav LACINA, *Zlatá léta československého hospodářství (1918-1929),* Praha 2000.

28 Srov. Jana ČECHUROVÁ, *Česká politická pravice. Mezi převratem a krizí,* Praha 1999.

29 I. WILTSCHKO, *Das Böhmerwald – Passionsspiel in Höritz,* in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 167-168. I. Wiltschko byl tehdejším (1937) starostou Hořic na Šumavě.

30 Je nutné si uvědomit, že rozhodující část práce měly odvádět okresní a místní odbory NSJ. Jejich členové přitom za tuto svou činnost nedostávali žádné finanční ocenění. A o to více je třeba ocenit jak činnost těchto většinou ne plně známých jednotlivců, nyní již většinou mrtvých a neprávem zapomenutých, na jejichž nezměrné ochotě a nikdy nezaplacené aktivní každodenní práci leželo hlavní působení odborů, které měly vykonávat doporučení ústředí sboru a za pomoci zpětné vazby poskytovat ústředí v Praze informace a údaje nezbytně potřebné pro další činnost NSJ.

tzv. „krajové součinnosti".[31] Nevynechal však ani místní - lokální či komunální elity.[32] ***„Na této půdě roste z původního obranného hnutí nové konstruktivní hnutí regionalistické, jež si klade již podstatně další cíle, nežli organisování síly pro záchranu kraje před úpadkem. Úkoly hospodářského přebudování vnitrostátního, které se rýsují jako důsledek krise i nové úkoly politiky státu (zvl. menšiny), oslabení celostátního populačního vývoje, to vše byly prvky, které postavily naši práci a naše snahy do zcela nového světla. Ukázaly, že úsilí, aby hospodářská a politická správa ve státě vyhověla volání po krajových opatřeních, odlišných (specielních), není mimořádností, nýbrž že je to nutný příkaz rozumného hospodářství státního, které musí přihlížeti* k dosaženému vývojovému stupni jednotlivých svých částí, *k jejich hospodářské nosnosti a možnostem."***[33]

A i když nebylo možno vždy postupovat přímo, čestně, bylo nutno využívat kuloárních jednání, lobování, včetně různých forem tzv. „klientelismu", vše toto působení směřovalo ve svém výsledném působení k jednomu hlavnímu cíli, kterým bylo povznesení hospodářsky upadajícího území NSJ, přeneseně i ostatních upadajících či zaostalých regionů ČSR.[34] Následující citát od K. Čapka ukazuje, jak žádoucí by byl a bude komplexně pojatý výzkum meziválečného československého, českého (jihočeského) regionalistického hnutí: *„Můžeme si jej (regionalismus) představovat jako úkol hospodářský... nebo jako požadavek poetický, který by si přál, aby každý kraj udržel svou osobi-*

31 J. Stocký jako studovaný sociolog patřičně a náležitě „využil" jejich pozitivního vztahu k rodnému kraji, lokálního patriotismu, či jen „pouhé potřeby předvést se" jihočeských rodákům v duchu hesla: „koukejte, kam a jak vysoko jsem to již dotáhl!" pro potřeby zaostávajícího regionu.

32 Srov. Ivana KOUTSKÁ a František SVÁTEK, *Politické elity v Československu 1918-1948.* Sborník, Svazek 20, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1994.

33 Jan STOCKÝ, *Jihočeský regionalismus – nová síla a zdroj hospodářské obrody kraje i státu,* in: J. STOCKÝ, Jižní Čechy, s. 13-14. Dále uvádí: *„Úspěšnost a výslednost této* ***nové cesty*** *jihočeského regionalismu byla posílena tím, že hospodářská krise uzavřela do rámce státních hranic také kraje, které dosud žily a rostly z exportu a které řadily domácí úkoly hospodářské na místo druhé. Napodobování Jihočeského národohospodářského sboru na Moravě, na Slovensku a pak i v Čechách, úsilí o záchranu domácího hospodářství metodami a cestami, které se opírají o ovladatelné domácí zdroje a prostředky, snahy o organisování a usměrňování hospodářského vývoje, to vše* ***neobyčejně posílilo, jako zase bylo posíleno jihočeským regionalismem."*** (zvýrazněno v textu od J. S.).

34 Hospodářský obzor jihočeský 8, Věstník práce NSJ, č. 2, Praha – duben 1935, s. 1-4.

tost a hudl v polyfonii světa svou vlastní písničku; nebo jako program politický, který by obracel lidskou činnost od obecných řečí ke konkrétní práci, vázané místem a poměry; nebo jako ideál civilizační, který by vracel lidi blíž k půdě. To všechno je regionalismus. Regionalismus je něco jako zeměpisná demokracie: hlásá rovnost a rozmanitost. Může být definován hospodářsky i folkloristicky, rozumově i citově; jeho mnohoznačnost je na něm to nejlepší a nejživotnější."[35]

Součástí sociální struktury československé nebo české, respektive jihočeské společnosti (což platilo jak v minulosti, v meziválečném období let 1918-1939, tak i v současné době) byla a je existence různých sociálních skupin, které rozhodují o všech závažných otázkách ekonomiky, politiky, kultury. Působení takové důležité sociální skupiny se často neobejde bez (někdy i překvapujícího) zjištění, že právě takové sociální skupiny, na rozdíl od ostatních sociálních vrstev v rámci jejich stratifikace v daném státu, mohou mít (a také evidentně mají) zcela určující, zásadní a dominantní vliv nebo vykonávají závažná rozhodnutí, jež se tak (více či méně, jak a kdy!) dotýkají samé podstaty a charakteru celé společnosti.[36]

O aktuálnosti regionů a regionalismu svědčí, že v listopadu roku 2001 proběhlo v Bad Wiessee v Bavorsku každoroční Zasedání Collegia Carolina věnované tomuto tématu.[37] Právě veškerá činnost a usilová-

35 Jan ČÁKA, *Podbrdskem od městečka k městu,* Praha – Litomyšl 2001, s. 10. „*Chtěl bych velebit myšlenku regionalismu pro jeho zvláštní mnohostrannost v kategorii času. Předně je v něm úchova minulosti; nechte to být, i to sbírání písniček a džbánků, ty drobty národopisu a místních dějin jsou dobrá věc, neboť prohlubují ten kousek světa, ve kterém žijeme, o rozměr minulosti; žijeme aspoň ve větším prostoru, rozšířeném daleko za nás. Za druhé regionalismus nás učí intenzivnějšímu pocitu přítomnosti; žijeme silněji, dovedeme-li se víc ztotožnit se svým městem a krajem. A za třetí regionalismus je mezi vším, več věříme, jedna z nejzdravějších anticipací budoucnosti. Dřív nebo později se poměry budou muset vyvíjet ve směru regionalismu, to jest populační, kulturní i hospodářské decentralizace.*"

36 Srov. Emanuel PECKA, *Sociologická teorie elity,* in: I. KOUTSKÁ a F. SVÁTEK, *Politické elity,* s. 13. ***„Stále více platí, že v moderních společenských útvarech existuje zřetelná tendence k specializaci řídící činnosti a že ani v nejdemokratičtějších společnostech nemůže si „lid" sám bezprostředně vládnout."***

37 Viz Pavel CIBULKA, *Zasedání Collegia Carolina o regionech a regionalismu,* in: Časopis Matice moravské, CXXI/2002, č. 1, s. 252-253. „*Cílem konference bylo nejen přiblížit úlohu regionů v historickém vývoji českých zemí, ale také se z nejrůznějších úhlů podívat na postavení regionů v současné sjednocující se Evropě. Tomu odpovídala multidisciplinární účast několika desítek odborníků z Německa, České republiky, Rakouska, Francie, Polska a Norska.*" [...] „*Vědecké setkání multidisciplinárního charakteru v sobě skrývá úskalí, že tu zazní příspěvky, které*

ní NSJ Praha měla stále větší nadregionální význam a dopad, který gradoval v druhé polovině 30. let 20. století. Nepřekvapí, že v tomto období se stal národohospodářský regionalismus celkem uznávanou hospodářskou teorií. Tomu měl odpovídat i praktický dopad v každodenním životě státu. Příslibem byly dvě celostátní národohospodářské konference hospodářských sborů krajových (CNK HSK) v dubna 1935 a v únoru 1939. Nedostatek investičních prostředků a zahájení příprav na možnou válku, spojených se zjevným či skrytým zbrojením v ČSR, vedl k odkladu všech propagovaných a slibovaných akcí. Přesto NSJ, jeho regionalismus a jeho chápání „Genia loci" má (i dnes) co říci k řešení různých vztahů, především k procesu vzniku a tvorby regionální identity, k svébytné problematice „jihočeské" mentality a jejích proměn (četných otázek spojených s problematikou každodenností v dějinách), zkoumání menších prostorů, jejich vzájemné provázanosti v nadregionálních jednotkách, v souvislostech, utvářejících rozhodujícím způsobem regionální vývoj (a dodnes často působících), zejména pak v případě regionů stojících tzv. na „okraji" (řešení vztahů centrum – periférie) státu.[38] Pro tolik potřebný a skutečně maximálně pojatý důsledně komplexní a detailní pohled na zvolenou národohospodářskou problematiku by bylo třeba prostudovat velice detailně materiály OŽK ČB.[39] Podobně by se mělo postupovat i u všech ostatních národohospodářských institucí,[40] organizací a spolků, včetně pečlivého

---

jsou příliš zakotveny v hradbách vlastní vědecké disciplíny, a proto zůstanou viset ve vzduchu a mohou jen málo napomoci ke komplexnímu pohledu na diskutované jevy. Podobně tomu bylo i v Bad Wiessee, kde těžiště vědeckého dialogu spočívalo v otázce tvorbě regionálních identit a v současnosti regionů, a ne všechny referáty se k jádru zasedání vyslovily potřebnou měrou."

38 Andrea KOMLOSY, *An den Rand Gedrängt. Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Oberen Waldviertels,* Wien 1988; TÁŽ, *Sozial- und wirtschaftshistorischer Abriß der Region Gmünd - České Velenice*, in: Das Waldviertel 41 / 1, 1992, S. 26-61.

39 Z pohledu převážné většiny OŽK a jejich vedoucích představitelů byly národohospodářské sbory chápány jako celkem (pochopitelně) nežádoucí konkurence, jako zbytečný „luxus" a neoprávněné plýtvání státními, zemskými, obecními i dalšími finančními prostředky, jako „nezodpovědný" amatérismus a diletantismus, jako narušování a zasahování do „výsostného terénu" a práv OŽK a jejich ústavů a institucí, atd.

40 Drahomír JANČÍK, *Vnitřní obchod,* in: Vlastislav LACINA - Jaroslav PÁTEK, *Dějiny hospodářství,* Svazek III, Praha 1995, s. 127-155. Dále: SOA Třeboň, fond OŽK ČB, I/140, inv. č. 1/A - 14, kart. č. 20, teritoriální a osobní data o OŽK z roku 1923; *Obchodní a živnostenské komory 1918-1928,* Praha 1929; Bohdan ŽIVANSKÝ, *Komory obchodní a živnostenské,* in: Slovník veřejného práva československého, sv. II., s. 229-251.

studia dějin jednotlivých průmyslových závodů (pokud jsou ovšem archivně dochovány), působících na vymezeném teritoriu NSJ, což bylo, je a bude (bohužel) stále limitováno mými reálnými a momentálními časovými možnosti.[41]

Resumé

Das Südwestböhmen und der Volkswirtschaftliche Verband für Südböhmen - Prag (1925-1941)

Der Begriff Regionalismus verstehen wir hier als Programm regionaler Aktivitäten, die von den historischen Traditionen und spezifischen Erfordenissen der jeweiligen Region ausgehen. Die größte Sorge und zugleich auch Motivation südböhmischer Initiativen war die Armut Südböhmens, verbunden mit der Abwanderung aus der Region. In den Debatten über die Gründe dieser relativen Rückständigkeit des „böhmischen Südens" festigte sich in Bewußtsein nicht nur der südtschechischen, sondern auch tschechischen Öffentlichkeit, besonders in Prag sowie auch in den wichtigsten südböhmischen Städten, die Idee einer südböhmischen Region, die damals in Form der „Südböhmischen Frage" problematisiert wurde. Ein positives Ergebnis all dieser bemühungen war aber, daß der Gedanke eines südböhmischen Regionalismus, vor allem in Zusammenhang mit der wirtschaftlichen und sozialen Problematik, allmählich in das Bewußtsein der Öffentlichkeit gelangte. Das Problem, daß Südböhmen in der neuen Tschechoslowakischen Republik nicht als eine eigenständige Region zur Galtung kommen konnte, konnte teilweise durch die Entstehung von „Národohospodářský sbor jihočeský" - Volkswirtschaftliche

41 *Dějiny hospodářství českých zemí od počátků industrializace do současnosti,* III. díl, 1918-1945. Red. Vlastislav LACINA a Jaroslav PÁTEK, Praha 1995. Srov. též Jozef FALTUS - Václav PRŮCHA, *Hospodářské dějiny,* Praha 1992; Karel PŮLPÁN, *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990,* I., II. díl, Praha 1993; dále: Vlastislav LACINA - Lubomír SLEZÁK, *Hospodářský vývoj první ČSR v největší historické literatuře,* in: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii, Praha, Historický ústav AV ČR 1998, s. 145-160; Kolektiv autorů za redakce Eduarda KUBŮ a Jaroslava PÁTKA, *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Praha, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum 2000.

Verband für Südböhmen (oder Südböhmischer Volkswirtschaftlicher Verand) am 19. Mai 1925 behoben werden, einer Organisation der Volkswirtschaftler und Intelligenz, oft mit Orientierung oder direkter Zugehörigkeit zur Agrarpartei, mit einem unterschiedlichen Grad der Verbindung mit Südböhmischen Region. Der Vorschlag zur Gründung unterbreitete im Jahre 1924 Privatdozent Dipl.-Ing. Dr. Jan Stocký dem damaligen Sekretär der Republikanischen Partei des landwirtschaftlichen und kleinbäuerlichen Volkes (Agrarpartei) Rudolf Beran. Sie hatte ihren Sitz in Prag und von ihrer Gründung an setzte sie sich den wirtschaftlichen Aufschwung Südböhmens mit allen Mitteln des damaligen politischen Systems zum Ziel. Er setzte sich gleichzeitig weder von wissenschaftlichen Fragen fern, wie er dies eigentlich in seinem Programm und Statut erklärt hatte. Der Vertreter der Intellektuelen und der Bourgeoisie aus den Agrarkreisen versuchten eine Lösung der sog. Südböhmischen Frage zu finden, und versuchten, durch die Formulierung des Begrifs südböhmischer Regionalismus auf ein mögliches Mittel der Verbesserung des unguten Zustandes der Dinge hinzuweisen. Später, in den Jahren der Naziokkupation (1939-1945), verschwandt der Regionalismus praktisch aus dem Leben der tschechischen Gesellschaft und verlor seine Bedeutung.

Adresa:
PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, Ph.D.
dvorak@ff.jcu.cz

Genius loci českého jihu poněkud jinak aneb k fenoménu jmen „rodinných“

Zbyněk Holub, Václav Hroch
(Zliv – České Budějovice)

1. Pojem genia loci

„Doudlebia“ jako jihočeský fenomén?

Definovat *genia loci* je obtížné. Jde o neopakovatelnou atmosféru místa, ze kterého promlouvá kontinuita věků a kultury. Může to být Malá Strana se svou architekturou, Jezulátkem a obecně známými osobami a ději. Mohou to být Vodňany Zeyerovy a Heritesovy. Pro mnoho lidí je to les, který chápou jako chrám přírody. Setkáváme se s ním ale stejně tak v útulné hospodě jako někde v horách nebo na louce (jistě bychom našli i obhájce chemického *genia loci*, který vzniká působením taneční drogy).[42]

Duch přívětivý pro turistu má pro trvale příchozího připravenu jinou tvář. Je to omezená, rigidní a nepřející *Doudlebie* (Komárek 2000), která ho vnímá jako *naplaveninu, přilez(l)ce, Čecháka*. Krásná místa mohou být ničena ve jménu *prý* krásnějšího, které se může projevit jako *bestia triumfans*. Podobný duch, kterého popsal před sto lety Mrštík, může přímo před očima lidí ničit nenápadně celý svět (např. ve jménu svobody obchodu apod.).

Problém ovšem lze chápat i z hlediska jeho ***transcendentálního rozměru.*** Může se tu jednat o něco hlubšího; o podobný hlubší proces, jaký bezesporu probíhá při percepci působení spirituality mystické. To už se ovšem slovy popsat nedá. Tyto problémy přesahují možnosti našeho chápání. Edmund Husserl naznačil řešení v knize *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie* (Husserl 1972). Velikou pomocí je nám tu křesťanské náboženství. Pochopit Ježíšovo

42 Mohli bychom uvádět řadu podobných příkladů. Často se hovoří o zvláštní poloze nějakého kraje, obce, města, náměstí, chrámu, hradu… nebo o zásadním vlivu jakési události. Toto *působení* lze právě tak zřetelně rozpoznat v Českém Krumlově jako ve Slavonicích, v šumavských hvozdech jako v České Kanadě. Zdá se, že by nakonec zůstal onen pocit neopakovatelné, obtížně definovatelné atmosféry, kterou (jak je vidět) lze vztahovat i k českému jihu.

„*…je třeba se znovu narodit, abychom spatřili Království Boží…*“ vyžaduje změnit práci *psyché*. Očistit ji od psychologických struktur nakupených civilizačním odcizením, dostat se pod povrch skutečnosti vědecké i všední k podstatám, Království Božímu nebo ***přirozenému světu*** Patočkovu (Patočka 1990, s. 23). Právě tento přirozený svět máme v duchu Patočkova odkazu hledat a popisovat, abychom dovedli užívat vědu tak, aby nesloužila zkáze, ale aby byla využívána v souladu s bytostnou podstatou člověka (srv. Kratochvíl 1994, s. 67). Zde se ale setkáváme se zásadním problémem překročení hranic a opuštění „jistot i samozřejmostí“ euroamerické civilizace (srv. např. výklad Radima Palouše: 1987, s. 197). Dosavadní „jistoty“ jsou velice silné pouze díky tomu, že jsou založeny na nevědomě potlačeném strachu (v našem nevědomí hluboko uloženém; v pojetí C. G. Junga), na strachu ze ztráty jistot *Ráje*, resp. přirozeného světa nedějinného. Ani v tomto případě se nemůžeme dost dobře obejít bez užití pojmenování teologického

charakteru. *Vyhnání z Ráje po požití ovoce ze stromu poznání dobrého a zlého* nám opět může být neobyčejně cennou symbolikou jak pro potřeby lingvistiky, tak pro vyjasnění řady problémů etnologického charakteru.[43]

2. Lingvistika, *přirozený jazyk* a *jazyk přirozeného světa*

Lingvistika zakotvená v empirii staví na přirozeném jazyce, který je zčásti odcizenou jazykovou hladinou, jež musí zemřít, abychom se dostali k jazyku přirozeného světa. Nezbytná změna práce *psyché* je nejlépe vyjádřena ***konverzí*** (Palouš 1987, s. 151), jež je velmi obtížná (a může být i nebezpečná; Starý 1990, s. 9).[44] Proto víme o jazyku přirozeného světa tak málo. Vždyť jak velké obtíže představuje třeba jenom studium mýtů (srv. např.: Steblin-Kamenskij 1984, s. 7), jež se této problematiky dotýkají.

43 Oba zmíněné obory byly zvoleny jako hlavní „oblasti jednání“ konference „Genius loci“. Zásadním problémem překročení hranic empirického světa může být ovšem též problematika medicinská (i jiná). To se pochopitelně tématu konference vymyká; zmíněno to ale zde být musí.

44 Neodborné provedení této konverze může mít těžké následky v psychosomatické nemoci, duševní poruše nebo i smrti.

Jazyk přirozeného světa odráží dobu nedějinnou, jazyk Ráje před překrytím mýtu vědomím, před rozdělením *psyché* a světa na dobro a zlo, kde se vše odehrávalo v rámci širokého příbuzenského okruhu. Máme příležitost „zařadit" jihočeské dialekty na ose mezi stávající ***přirozený jazyk*** a ***jazyk přirozeného světa***. Minusový pól fenoménu Komárkovy *Doudlebie* pak může být výrazem sebezáchovných kroků ochraňujících hlubší (rodovější) rozměr lidství tohoto regionu.

Pokus o filozofický nadhled představuje následující shrnutí:

FENOMENOLOGIE LINGVISTIKY

ONTOLOGICKÁ FENOMENOLOGIE

- přirozený jazyk

TRANSCENDENTÁLNÍ FENOMENOLOGIE

- užívá metody transcendentální *fenomenologické redukce*, „závorkování" fenoménů přirozeného jazyka, která je v podstatě etymologického charakteru
- působí za podmínek *proměny psyché* (obd. náboženské konverzi odstraněním vlivu EGA - a s příslušnými obtížemi nebo riziky)
- dospívá se k ***jazyku přirozeného světa*** (v pojetí Husserlově a Patočkově).

3. K problematice některých „rodinných" pojmenování

Pokud pojem (slovní spojení) *genius loci* chápeme také z aspektu spirituálního, předpokládá hledání a popis jazyka přirozeného světa našeho života. V této souvislosti je myslitelné (např. také) zařazení tzv. *doudlebského*" dialektu do rozpětí mezi „geniem" a přirozeným jazykem regionu. Jde o nalezení vhodných kategorií (citlivých na proměny v „čase vertikální linie"); a zde právě se nabízí studium pojmenování „rodinných" (mnohde již zaniklých), která by mohla být vhodná pro demonstraci „stavu přirozeného světa". To nám dovoluje pokusit se (např.) o rekonstrukci „doudlebského" světa „zevnitř" (ale jen do jisté míry).[45] Obejdeme se přitom bez oněch empirických charakteristik

45 Podobný přístup nabývá zvláštního významu při práci etnografa; např. mezi romskou komunitou. Pokud se romské společenství ocitá v permanentním konfliktu se svým okolím (např. na sídlištích, v příměstských /satelitních lokalitách, kde se různé komunity střetávají /obvykle/ nejčastěji, „narážejí" na sebe), je tomu tak někdy i díky nepochopení většinového

„*Doudlebie*“, které jsou pro eidetický pohled bezvýznamné. Právě hlubší postižení odlišnosti tohoto „světa českého venkova“ možnostem euroamerického myšlení uniká. Existuje rozpětí mezi přirozeným jazykem a jazykem přirozeného světa, které dovolí zařadit každý dialekt (tedy i doudlebský; popř. pro jihočeské regiolekty) do určitého horizontu (na vertikální linii). Právě proto se nabízí i analýza pojmenování pro rodinné vztahy, která již jinde zanikla, ale „zde na jihu“ jsou stále živá.[46] Přitom nelze opomíjet názor, že poslední mocnou podporou zdokonalování myšlení bylo prostředí velkorodiny či snad rodu, kde se zvláště po připojení patriarchálních struktur velice rozrostla soustava příbuzenských pojmenování; vzájemné vztahy se tím velice zkomplikovaly. Protože tehdy práce v současném smyslu neexistovala,, velký význam hrála role volného času. Rod (popř. velkorodina) představoval (-a) vlastně jediné „dějiště života“, kde se realizovaly složité interakce. Velkorodina byla též de facto institucí zabezpečující výchovu dětí (sirotci v podstatě neexistovali; díky nejprimitivnější dělbě činností, pravomocí i věcí bylo společenství schopno přežívat i velmi nepříznivé situace; k problematice *velkorodiny* srv. též úvodní výklad v následující části této studie). Případně mohlo docházet k vývojovému regresu i později: v dobách, kdy bylo nutné uchýlit se do nepřístupných oblastí (např. před Turky se utíkalo do hor… apod.). Opětovně se utvářela velkorodina; dokladem jsou např. čičmanské *velké domy* (tj. domy pro velkorodinu), ještě po II. světové válce popsal Nahodil (1955, s. 147-163) dvojrodinu na východním Slovensku (v horách; jako poslední stadium rozpadu velkorodiny[47]). Obecně se to projevilo i v Srbsku, kde exis-

---

etnika. „Neromové“ zpravidla nevědí, že hlučnost Romů může plynout i z bohatství vztahů mezi nimi, které jsou odrazem jejich široké rodiny (a též kolektivnější povahy jejich *psyché*). Neúcta Romů ke hmotným statkům znovu a znovu připomíná obraz světa, kde jsou lidé důležitější než věci (dokonce i starci zde mají přednost před dětmi). „Romský“ způsob života nám může být rovněž poučením o plnějším obraze lidství, které jinak získáváme především od těch etnografů, kterým se podařilo proniknout mezi „skutečné“ přírodní národy (a takových etnografů dnes zase tolik není).

46 Tím se ovšem (výše zmíněné) specifické problémy *Doudlebie* dostávají do zcela jiného světla.

47 Nahodil popsal poslední vývojové fáze velkorodiny u východoslovenských Rusínů (také s ohledem na patronymik u Lemků a u Bojků; v dobovém společenském a politickém kontextu ovšem autor obě skupiny zmiňoval jako Ukrajince). Upozorňuje na typ tzv. *podvojné* rodiny (nazývaný *dvojaka familija*): se společným nebo s rozděleným vlastnictvím. Obdobně lze připojit výklad z jeho dalších prací (např. Nahodil 1957, s. 84 – 102).

toval (např.) zvyk zabíjení starců (tzv. *lapot*; zvyk byl obvyklý v těch nejnuznějších poměrech v dobách nepříliš /časově/ vzdálených). Jedná se o starý indoevropský zvyk (známý též u Germánů, Íránců, Skythů a Prusů): zabíjeni byli starci, kteří nebyli schopni pracovat (doložen je zákaz z r. 1328, kterým vévoda Otto zapovídá polabským Drevanům zabíjet staré rodiče; srv. šíře: Niederle 1953, s. 214. Obd. situaci popisuje i japonská legenda o hoře Narajamě /apod.). V Srbsku došlo ke kulturní regresi do roviny válečné aristokracie doby bronzové; vznikaly zde hrdinské zpěvy odpovídající Odysseji nebo Iliadě (někdy se hovoří dokonce o *romských hrdinských zpěvech*).[48] Podobně tomu bylo i v Irsku nebo ve Skotsku.

Šíře rodinných vztahů se proto může považovat za jakýsi indikátor stáří dané kolektivity. Stanislav Komárek popisuje podobný kolektivní duch v carském i v sovětském Rusku, kde je patrné, že různá masová (stereotypní) prohlášení lidí (imponující jako vynucená) byla výrazem takové méně individualizované psychiky (Komárek 2005, s. 62n.).

Nelze vyloučit ani obecný regres po Bílé hoře. Existují názory, že až do počátku 18. století žil český venkov do značné míry ještě v mýtu, kde folklorní čas vytvářel specifický horizont velice uceleného prožívání světa „pohanského". Dokládaly by to projevy vnímání „oživené" přírody, nejrůznější pranostiky, nutnost stálého zaříkávání (na Soběnovsku dochovaná až do II. poloviny 20. století!) nebo rituály k udržení úrodnosti polí (apod.). Tam, kdy byla menší (minimální) možnost komunikace s okolím a kde se mohly diferencovat některé znaky dialektů, projevuje se i diferenciace jiná (byť patrně nelze hovořit o podobném stavu, jaký je podnes na východním Slovensku, kde se mluví „poněkud jinak" téměř v každé vesnici).

Snad proto se udržely podmínky pro přežívání širší rodiny (i pro případné rozšiřování rodinných vztahů o další pojmy; srv. rovněž některá pojmenování dále; např. *bratřín* aj.). Podobně archaičtější rodina ruská zachovala pojmenování *děveř* (také stč. manželův bratr, *dever, deveř, devěř*; srv. SD 79), *šurin* (stč. *šir/šír* – manželčin bratr,

48 V této souvislosti je jistě zajímavé, že v srbském prostředí se dodnes ztotožňuje pojmenování bratra i bratrance.

SD 79), *těst* (*test*, manželčin otec, původní i-kmen: *tъstъ, -i /žena se vdávala do pariarchální rodiny mužovy, od konce 16.stol. vítězí obecnější pojmenování "tchán" s pejorativnější příponou /-*chan*; obd. viz dále slovo *tšče*; k tomu více: ESM, SD 76, 78), *svjokoŕ* (tchán ze strany manžela; *svekr*, ESM: manželův otec; snad obd. Řecku: svrchovaný pán nad manželkou syna;; základ *sve- snad lze vyložit jako "patřící k velkorodině"; SD 76; obecnější „tchán" se opět objevuje hlavně od konce 16. stol.), *ťošča* (*tšče*, zejména do 14. stol. označení manželčiny matky/ žena se vdávala do patriarchální rodiny mužovy; obd. základ patrně lze nalézt u slova *teta* = **tut-tu* / **tust-tu* /s oslabením základu - spirantizace, doloženo asi jen v češtině; srv. také výše *test*; dále: ESM; SD 76, 78), *svekrov* (tchýně ze strany manželky, manželova matka: *svekra* – do 14. stol, *svekrev*, *svekruše* - i po 14. stol, ESM; SD 76, do 14. stol. také *svěst*: 1. tchýně; 2. manželčina sestra; 3. nejbližší příbuzná z manželčiny strany) apod.

4. Příbuzenské vztahy a pojmenování „rodinná" v nejjižnějším úseku českých nářečí

Studium rodinných vztahů se rozvíjelo od II. poloviny XIX. stol.(srv. např. česká vydání některých prací: Morgan 1954, Thomson 1952). Zajímavý je i popis průběhu specifikace práce mezi muži a ženami. Na základě formy i významu vybraných slov lze (do jisté míry) usuzovat i na podmínky, které ovlivňovaly život lidí v „indoevropské pravlasti".[49] Obvykle se hovoří o vývoji rodinných vztahů v jednotlivých stadiích (od „nižších" k „vyšším"); odlišujeme:

1. rodinu pokrevních příbuzných s neomezenou polygamií
2. rodinu punaluánskou (kde existovala širší pojetí „bratrů" a „sester")
3. monogamní rodinné vztahy (které byly ovlivněny také ekonomickým vývojem společenství; Šaur 1975, s. 9-11[50]).

49 O tom nás ostatně přesvědčují i mnohé práce z oblasti lingvistické antropologie (srv. Salzmann 1997).

50 Studie Vladimíra Šaura (1975) je ovšem zaměřena na **slova primárního významu**; nesleduje podrobněji **sekundární pojmenování** (typu nevěsta, ženich, manželka, muž, žena; srv. také následující poznámku).

V „první vrstvě“ termínů nalézáme rozdíly pro označení syna a dcery, matky a otce. Jedná se (patrně) o diferenciaci velmi starou. Vývoj těchto pojmenování ale nemusí být nutně „stejně starý“. A nemusí nutně platit, že si vzájemně odpovídá stará forma a obsah formy dnešní. Vyspělé (ne)indoevropské jazyky mohou označovat rodiče různě. V podmínkách polygamie byl vztah k vlastním rodičům značně asymetrický (platilo: jen *mater certa*!); pro označení otce zpočátku (a to ani v „prvotní monogamii“!) nemusel existovat termín (srv. též výklad ESM; popř. u Thomsona v pozdějších pracích; např. 1958, s.42-44, 48-50). Morgan v této souvislosti píše o 4-5 typech skupinových manželství v pravěkých (popř. v indiánských) pospolitostech, kde se odlišuje „mužská“ a „ženská“ linie (Morgan 1954, s. 315-327). Problém může nastat při posuzování starších modelů odlišení osob mužského a ženského pohlaví[51]; také u děda a báby. V našem vzorku lze u pojmenování z některých jihočeských lokalit (ze Soběnovska a z oblasti kolem Suchdola nad Lužnicí) odlišit označení prarodičů obou životních partnerů („mých rodičů“): „rodičů mého otce“ (*starý pantáta, stará paňmáma*) a „rodičů mé matky“ (*děd/dědeček, bába/babička*;[52] to vlastně odpovídá i Morganovu modelu 2 „rodičovských“ generací; srv. též v tabulce níže). Dá se ovšem předpokládat, že základní rozlišení se vztahovalo i k relaci mezi sourozenci (mezi dětmi „stejné linie“: bratr – sestra). I tam se mohlo původně jednat o 2 „generace dětí“ (srv.: Morgan 1954, s. 328n., 346n., 370n. a 381n.). Teprve potom mohlo následovat (původně skupinové) manželství „vnuků a vnuček“ (názvy volíme podle současného úzu!). Věkové prolínání jednotlivých

51 K tomu dále ESM a SD: srv. např. vývoj pojmenování **mal-žena* (manžel/-ka). Forma lexémů „manžel/manželka“ (DNS uvádí u ženy i slovo *manželice*) byla patrně odvozena z tvaru **malъ-žena* (muž+žena), odvozeně: **manъ-žena* (ve variantní, snad indoevropské formě; srv: Newerkla 2004, s. 562; Šaur 1975, s. 18).

52 K pojmenování *babička* dále: ČJA, ESM, Jg aj. *Stará paňmáma* tedy byla tchýně, babička z otcovy strany, manželka děda z mužovy (otcovy) strany, popř. hospodyně (DNS); ČJA uvádí pojmenování *stará máma – stará maminka*. *Starý pantáta* byl tchán, děd z mužovy (otcovy) strany, popř. hospodář (DNS); ČJA opět uvádí i spojení *starý táta – starý tatíček*. Místně se odlišovalo i pojmenování *stařenka* a *staříček* (srv. např. ČJA, ESM, Jg).

skupin zde bylo nutné (v nejstarších dobách se mohlo jednat o stovky a tisíce osob; srv. Šaur 1975, s. 11-12). [53]

V průběhu dalších ***fází vývoje rodiny*** již byl vyloučen sexuální styk mezi dětmi téže matky; potenciálně si však byli příbuzní (stále) všichni. Posiluje se tak úloha „bratranců" a „sestřenic", „strýců" a „tet"; charakteristika jejich rodinného postavení je ovšem velmi nesnadná. K této skupině můžeme přiřadit různé osoby: otcova „bratra", syna dědova „bratra", matčinu „sestru", dceru babiččiny „sestry", děti sourozenců „mých" rodičů. Všechny osoby, které manželka oslovovala otče, byly chápány jako „manželčin otec"; toto pojetí splývá s třídou „matčin bratr" a „manžel otcovy sestry". „Manželčina matka" pak byla „otcova sestra", „žena otcova bratra"… To ale platilo i opačně: „bratr manželky" byl „manžel sestry", „sestra manžela" byla „manželka bratra". Zřejmě neexistovala samostatná pojmenování pro „rodilého bratra" manžela a „rodilou sestru" manželky;: ti byli též chápáni jako „bratr"a „sestra" (v rámci skupinového manželství vedli společný manželský život.)

Pohlavní soužití mezi všemi jedinci opačných pohlaví téže linie ovšem nebylo bezpodmínečně nutné ani dříve, ani později. Nebylo též nutné tak dlouho pečovat o děti („pravidla" polygamního uspořádání velkorodiny to nevyžadovala; dále: Šaur 1975, s. 12-15).

Pokud hodnotíme ***stadia*** (***fáze***) ***vývoje rodinných vztahů***, nemůžeme přehlédnout fakt, že v ***I. stadiu vývoje rodiny*** (tedy zpočátku) neexistovaly pojmy pro označení *tchána, švagra, zetě…* Děti téže matky mohly mít různé otce. A naopak: někteří z otců byli matčinými bratry, jiní ne… Nebyly tedy (patrně) činěny rozdíly mezi vlastními rodiči, rodiči sourozenců a manželských partnerů. Nebyly odlišovány vlastní děti a děti mých sourozenců.

V průběhu středověkého období (tedy mnohem později než v dobách „rodového" uspořádání lidské společnosti) se u nás projevil vliv sousedních oblastí (jazykově tu působila němčina); ve „starší"

53 Tak je tomu dosud u některých domorodých kmenů v Africe, v Asii a v Americe. Dnešní stav romského (v rumunsko-olašském prostředí mnohde *cikánského*) etnika někde rovněž nasvědčuje podobnému vývoji; srv. např. výše zmínky o romském společenství (pozn. 4) nebo o existenci tzv. „dvojrodiny" na východě Slovenska ještě v polovině 20. století (pozn. 6).

i „střední“ češtině vítězí obecnější pojetí významu pojmenování strýc (něm. Onkel), vnuk (něm. Enkel), teta (něm. Tante); objevuje se obecnější označení typu švagr (něm. Schwager). Starší tvary pak zanikají: *uj- (např. *ujec* - v běžně mluvené češtině, nikoliv však na Moravě a ve slovenském nebo polském prostředí), *stryj- (v polštině a ve slovenských dialektech); zmizelo i přechylování typu *ujna – *stryjna (místo toho proniká již zmíněný lexém „teta“ – ve smyslu: sestra nebo žena bratra jednoho z rodičů; srv. dále: Šaur 1975, s. 32n.).

Z tohoto pohledu je zajímavé sledovat (prvotně) ***vztah dětí daných rodičů k sourozencům rodičů*** (a ***dětí „mých“ sourozenců k „mé osobě“***). Situace odpovídá (v podstatě) vztahům bratranců a sestřenic (v dnešním významu uvedených pojmenování) k tetám a strýcům (a naopak; dnes bychom tedy hovořili o synovcích a neteřích). Relace této **„I. *linie***“[54] lze naznačit v tabulce:

*strýna	*strýc	*starý/ *pantáta	*stará *paňmá-ma	*děd/ dědeček	*bába/ babička	*ujčina	
? *strýna ?	*strýc	otec	matka			*ujec	*teta
syn ? dcera?	*bratran, -a *bratran- -ec, +- ice, +bratřen- -ec,-ice +bratřín, -íň, -ě					dcera? syn ?	*sestran, -a +sestřen- -ec, *-ice +sestřín, -íň, -íně

„O generaci dále“ potom můžeme hodnotit ***vztah dětí mých bratranců nebo sestřenic k „mé osobě***“, který tvoří jakýsi systém ***„linie“ IA.*** Syn mé sestřenice je tu +*sestřín*, dcera mé sestřenice: +*sestříně* nebo +*sestříň*; jakékoliv dítě mé sestřenice je potom obecně (souhrnně) nazýváno +*sestříně* (-ete, s.). Syn mého bratrance je +*bratřín*, dcera

54 Označení * užíváme pro slova doložená ve staročeských textech, označení + pro oblastně doložená pojmenování.

mého bratrance +*bratřín* nebo *bratříň*; dítě mého bratrance obecně (souhrnně) +*bratříně /bratříňe/* (-ete, s.).

Ve II. ***linii*** našeho „rodinného systému" posoudíme ***vztah dětí sourozenců*** (popř. i jejich ***vnuků***) ***navzájem*** (v dnešním pojetí se jedná o pojmenování vzájemného vztahu bratranců a sestřenic):

	matka	***otec***	
****svak[1]***		****svak***	
dcera	***dcera***	***syn***	***syn***
+sestřen-ec, -ice		**+bratřen-ec, +bratranice, +bratřenice**	

Zajímavé však bude sledovat další pojmenování této odvozené „***linie***" (pracovně je lze označit **IIA**).[55] Děti vlastních sourozenců ženského rodu (sester) se ve vztahu vůči svým dalším sestrám nebo vůči bratrům chápou jako +*sestříňata* (v sg. tvaru: +*sestříně /sestříňe/*, -ete, s). Potomek muž. rodu bývá na českém jihu místy označován jako +*sestřín*, dívka je tu opět +*sestříň* nebo +*sestříně*. Děti vzájemných sourozenců mužského rodu (bratrů) se ve vztahu vůči svým dalším bratrům nebo vůči sestrám chápou jako +*bratříňata* (v sg.: +*bratříně/bratříňe/*, - ete, s). Potomek muž. rodu bývá místy označován jako +*bratřín,* žen. rodu je +*bratříň* nebo +*bratříně.*[56]

V jistém smyslu by se potom mohla odvodit „***linie* IIB",** která by popisovala vztah vnoučat otcových či matčiných sourozenců navzájem. Tedy vlastně vztah bratranců a sestřenic „z II. kolena". Především ***děti „vzájemných" sestřenic***[57] by vůči sobě (popř. vůči ***dětem bratranců***) vystupovaly jako +*sestříňata* (lemmatizovaný tvar by zněl +*sestříně /sestříňe/*, -ete, s.), popř. by tímto způsobem charakterizo-

55 Jedná se zde ovšem pouze o modifikaci pojmenování běžných v linii II.

56 Dnes už se v této linii užívá pouze souborného označení: *bratranec* pro potomka mužského rodu, *sestřenice* pro potomka ženského rodu (bez ohledu na pohlaví rodičů).

57 V tomto případě máme na mysli dnešní význam slova *sestřenice;* ne ve smyslu „vztahů I. linie".

vaný potomek muž. rodu vystupoval jako +*sestřín* nebo +*sestřenec*, potomek žen. Rodu jako +*sestřin* nebo +*sestříně*. Děti „vzájemných" bratranců[58] by potom vůči sobě (popř. vůči ***dětem sestřenic***) vystupovaly jako +*bratříňata* (v lemmatizovaném tvaru sg.: +*bratříně,* - ěte, s.). Potomek muž. rodu by potom byl v této větvi +*bratřín* nebo + *bratřenec*, v žen. rodě pak +*bratříň* nebo +*bratříně*, ale také +*bratranice* nebo +*bratřenice*.[59]

Shrneme-li dosavadní popis systému (klasifikace) jednotlivých pojmenování na základě jejich významu, můžeme uvést následující typy označení rodinných vztahů*:*

1. ***v*** *I. linii:* dítě mého sourozence ***(dnes: synovec – neteř):***

1.1 dítě bratra (především u muže):

- ***syn:*** **bratřín, bratřenec**
- ***dcera:*** **bratříň, bratříně *(f.),* bratranice/ bratřenice**
- ***obecně:*** **bratříně, *-ěte (n.)***

1.2 dítě sestry (především u ženy):

- ***syn:*** **sestřín, sestřenec**
- ***dcera:*** **sestříň, sestříně *(f.)***
- ***obecně:*** **sestříně, -ěte *(n.)***
- ***v*** *linii IIB:* vzájemný vztah dětí bratranců či sestřenic***:***

58 V tomto případě máme opět na mysli dnešní význam slova *bratranec;* ne ve smyslu „vztahů I. linie".

59 Dnes už podobné rozlišování není užíváno ani na jihu Čech systematicky. Patrně i v tomto případě platí, že je u dítěte mužského pohlaví častěji užíváno označení *bratřín* (bez ohledu na pohlaví jeho otce či matky v přímé sourozenecké linii), u dítěte ženského pohlaví *sestřin* nebo *sestříně* (-e, f.). Takový úzus jsme doložili při dotazování v řadě obcí (zejména na Třeboňsku a v okolí Lomnice nad Lužnicí). V tomto smyslu je ovšem (též) možné sledovat častější užití kolektivního (společného) pojmenování *bratříně* (-ete, n.). Nicméně: podobná situace není doložena pouze na jihu Čech. Během terénního výjezdu na Klatovsko jsme v obcích Červené Poříčí, Nezdice, Borovy, Stropnice, Jíno, Zelené, Zálesí a Lužany doložili pojmenování obdobná (pro děti vzájemných bratranců či sestřenic): *bratránek* pro „bratrance z II. kolena" a *sestřenka* pro „sestřenici z II. kolena". Tato pojmenování se v mluvě starších usedlíků dodnes odlišují od lexémů „bratranec" a „sestřenice", kterých se užívá ve významu „celočeském"! Také na okraji Českomoravské vrchoviny (v oblasti Polné u Jihlavy) máme doloženy zvláštní tvary pro „vzájemné" pojmenování dětí bratranců nebo sestřenic: *bratřín* (ve shodě s jihočeským územ) a *stříně* (ve smyslu *sestříně*; tuto podobu však mluvčí neznali. V žádném případě však nelze formu spojovat se starým pojmenováním **strýna /-ě*; srv. tabulku a komentář výše).

- dítě bratrance vůči ostatním: **bratřín** *(m.), bratřenec (m.),* **bratříň/ bratříně** *(f.),* **bratřenice/bratranice** *(f.),* **bratříně**, *-ěte (n. = obecně)*

- dítě sestřenice vůči ostatním: **sestřín** *(m.),* **sestřenec** *(m.),* **sestříň/ sestříně** *(f.),* **sestříně**, *-ěte (n. = obecně)*

2. ***ve*** *II. linii:* dítě sourozence mého rodiče ve vztahu ke mně ***(dnes: bratranec – sestřenice):***

2.1 syn sourozence mého rodiče: **bratřenec** ***(syn bratra),*** **sestřenec** ***(syn sestry)***

2.2 dcera bratra mého rodiče: **bratranice/bratřenice**

*- **obdobně v** linii IIA **(analogicky*** linii II.***):***

- ***srv. bod 2. (v obecném významu „***dítě***“):*** **bratříně**, *-ěte (n.)*
- ***srv. 2.1:*** **bratřín/ sestřín** ***(m.)***
- ***srv. 2.2:*** **bratříň/bratříně** ***(f.); navíc odlišně také:*** **sestříň, sestříně** ***(f.; dcera sestry mého rodiče)***

3. dítě mého bratrance či sestřenice ***(v dnešním smyslu pojetí těchto pojmenování; sestřenice nebo bratranec „z II. kolena“):***

3.1 dítě mého bratrance: **bratříně**, *-ěte (n., obecně),* **bratřín** *(m.),* **bratříň/bratříně** *(f.)*

3.2 dítě mé sestřenice: **sestříně**, *-ěte (n., obecně),* **sestřín** *(m.),* **sestříň/sestříně** *(f.)*

Uvedená pojmenování ovšem nacházíme ve slovnících a pracích věnovaných historické či nářeční lexikografii (SSJČ, Jg,, SD, ČJA, DNS). S bohatou škálou obdobných pojmenování se ovšem setkáváme už ve staročeských pramenech. Četné odkazy se potom dochovaly v kronikách a zápisech (které jsou dnes již mnohdy dostupné i z webových stránek): **bratřenec** ***(sweb-P),*** **strýčenec** ***(…*****jsa poručníkem…,** strýčenci **svému, statky zadlužil…;** **Kronika obce Středokluky,** ***I. díl – od roku 1915, KOS),*** **sestřenec** ***(…*****Matěj z Florencie, snad jeho** sestřenec**… ostatní majetek zdědil** sestřenec **Angelův…;** ***Rusek, V., HAp,*** **…matka jeho Střezislava bieše,** sestřenec **knězi zlickému bieše…** ***Dal; dále: Třeštík 2003),*** **strýna** ***(*****Vzkázala mi včera má** strýna**…** ***Čít-Kom). S oblibou se k nim vracejí i současní obhájci pravosti rukopisů (srv. např. na webových stránkách dr. J. Enderse:*** http://www.kix.fsv.cvut.cz/rkz/enders***)***

***Další vztahy by potom patřily k jakési III. „linii“. Sem můžeme připojit pojmenování týkající se svatby, narození, problematiky života a smrti, proměn lidského života, statických i vývojových změn v rodině apod. Připomeňme se v této souvislosti pojmenování typu* +svata, +svatví/svatbí, +kmotří – +kmotříně *(aj). Pokud se jedná o pojmenování typu* svata, svatbí *nebo* svatví *(místně* svatka, svatva*), užívají se dnes v nejjižnějším úseku českých nářečí spíše archaicky. Označovala „…starší ženu z příbuzenstva, která během svatebního obřadu zastupovala matku nevěsty…“ (DNS, dále SD 34,36). Přesto ovšem jsou v povědomí starší a nejstarší generace mluvčích zastoupena dodnes.*[60]**

***Pojmenování* kmotří *(m.) je vedle běžného označení („kmotr dítěte“, DNS; SSJČ zná také:* kmotřínka, *v ženském rodě* kmotřinku*) alternativní; lexém* kmotříně *(-ěte, s.; pro kmotřence; obd.:* kmotřín, kmotříň / kmotříně */f./, DNS)*[61] *je patrně pozdějším novotvarem, utvořeným podle modelu ostatních jmen „rodinných“ (srv. výše např.* bratříně, sestříně*).*[62]**

Slovníček zaznamenaných pojmenování:

bratřín:

1. u muže: syn bratra; dnes: synovec (I)
2. syn mého bratrance (IA)
3. syn mého *strýce (otcova bratra[63]); dnes: bratranec (IIA)

---

60 *Svat* byl původně: 1. svatební host; starý svat, svata (též u žen. r.); A. Jirásek zaměnil pojmenování se *svakem*, 2. ještě dříve se ale zřejmě jednalo o označení vztahu nevěstina otce vůči otci a matce ženichovým (a naopak; v tom smyslu je podnes lexému užíváno na středním Slovensku). *Svata* pak vystupovala jako: 1. svatební host (v ženském rodu), 2. původně se ale opět jednalo o vyjádření vzájemného vztahu nevěstiny matka vůči matce a otci ženichovým (vývojově: *svatu-uji – svatu-ьji; pův. u-kmen, ESM); 3. posléze však to byla žena, která zastupovala matku nevěsty (DNS; dle SD 34 také „svůj člověk”; srv. svák = přední, nejpoctivější host svatby).

61 SSJČ zná jen *kmotřenku* a *kmotřence*.

62 Může se zdát, že náš rozklad popisuje systém rodinných pojmenování na jihu Čech příliš obsáhle. Domníváme se však, že rozsah příspěvku je v tomto případě zcela přiměřený složitosti tématu. V důsledku toho se jeví jako nezbytné podat přehled těch příbuzenských relací, pro které nenalézáme samostatné pojmenování v běžně mluvené češtině, které jsou však jazykově diferencovány právě na českém jihu (byť i nejen tam).

63 Méně: syn *ujce (bratra matčina; srv. *bratříně* /f. i s./, *bratříň*); obd. viz *sestřín* apod.

4. vztah syna bratrance k dítěti jiného bratrance nebo sestřenice (IIB); obd. uvádí DNS

bratříň, bratříně *(f.):*

1. u muže: dcera bratra; dnes: neteř (I)
2. dcera mého bratrance (IA)
3. dcera mého *strýce (otcova bratra); dnes: sestřenice(IIA)
4. vztah dcery bratrance k dítěti jiného bratrance nebo sestřenice (IIB)

bratříně, *-ěte, s.:*

1. **u muže: dítě bratra; dnes: synovec nebo neteř (I)**
2. **dítě mého bratrance (IA)**
3. *dítě mého *strýce (otcova bratra); dnes: bratranec či sestřenice (IIA); dále Jg:* ***bratráně**, -ěte, n.; také* **bratraně***: vztah dítěte bratra (patrně k dítěti jiného bratra), také: SD 85, 88*
4. *vztah dítěte bratrance k dítěti jiného bratrance nebo sestřenice (IIB); obd. uvádí DNS (v SSJČ lexém chybí!); uvádí také DNS[64]; obd. srv. Jg* – **bratráně** *(-ete, n.)*

bratřenec*:*

1. ***u muže (někde i u ženy): syn mého bratra; dnes: synovec (I); pův. také* bratranec *byl synem bratra; srv.: synovec; dále: SD 76[65]***
2. ***syn mého *strýce (otcova bratra); dnes: bratranec (II); obd. Jg, SSJČ: syn strýce nebo tety (srv. sestřín apod.)***
3. vztah syna bratrance k dítěti jiného bratrance nebo sestřenice (IIB)

bratřenice/ bratranice*:*

1. ***u muže (někde i u ženy): dcera mého bratra; dnes: neteř (I); původně snad (stč.) především* bratranice*: dcera bratra; SD 77, 85,* bratřenice *u * Jg = dcera strýce (také v pův. význ.: dcera otcova bratra), uvádí i DNS (srv.* sestřín, sestříně*)[66]***

64 Ale ve staré češtině se někdy odlišovalo pojmenování **bratřena* (bratrova sestra) od **bratřina* (bratrova žena; dále Jg).

65 SSJČ i SD (s. 76) zná pro synovce též označení **bratrovec*; v Jg i v SSJČ (tam podle Z. Wintra) nalézáme též podobu **bratran/bratrán* pro bratrance.

66 SSJČ uvádí formu **bratrána/bratrana* pro sestřenici (podle Z. Wintra). Týmž tvarem byla označována i dcera bratra (neteř: SD 77, 85); srv. také v SSJČ **bratrovkyně*, **synovkyně* (poslední tvar zmiňuje i SD), popř. *bratranka* (u Jg).

2. dcera mého *strýce (otcova bratra); dnes: sestřenice(II)
3. vztah dcery bratrance k dítěti jiného bratrance nebo sestřenice (IIB)

sestřín*:*

1. u ženy (někdy i u muže): syn mé sestry; dnes: synovec (I)
2. syn mé sestřenice (IA)
3. syn mé *tety (matčiny sestry); dnes: bratranec (IIA)
4. vztah syna sestřenice k dítěti jiného bratrance nebo sestřenice (IIB), DNS

sestříň, sestříně *(f.):*

1. u ženy (někde i u muže): dcera mé sestry; dnes: neteř (I)
2. dcera mé sestřenice (IA)
3. dcera mé *tety (matčiny sestry); dnes: sestřenice (IIA)
4. vztah dcery sestřenice k dítěti jiného bratrance nebo sestřenice (IIB), DNS

sestříně*, -ěte, s.:*

1. u ženy (někdy i u muže): dítě sestry; dnes: synovec nebo neteř (I)
2. dítě mé sestřenice (IA)
3. ***dítě mé tety (matčiny sestry); dnes: sestřenice či bratranec (IIA), jako nář. označení bratrance či sestřenice uvádí i Jg a SSJČ; srv. SD 85, 88 (*sestřeně).***
4. vztah dítěte sestřenice k dítěti jiného bratrance nebo sestřenice (IIB), DNS

sestřenec*:*

1. u ženy (někde i u muže): syn mé sestry; dnes: synovec (I); také SSJČ, DNS, Z
2. syn mé *tety (matčiny sestry); dnes: bratranec (II); také SSJČ
3. vztah syna sestřenice k dítěti jiného bratrance nebo sestřenice[67] (IIB)

---

67 Slovo *sestřenice* však původně označovalo dceru sestry (SD 76-77).

Literatura:

Balhar, J., Jančák, P. a kol., *Český jazykový atlas* (I-V). Academia, Praha 1993, 1996, 1999, 2002, 2004-2005 (ČJA)

Holub, Z. a kol., *Doudlebské nářečí a slovník*. Roční období, České Budějovice 2004 (DNS)

Husserl, E., *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Nakl. ČSAV, Praha 1972

Jungmann, J., *Slovník česko-německý* (I-V). Academia, Praha 1989-1991 (fotoreprint; dále: Jg)

Komárek, S., *Doudlebia jako fenomén a Doudlebia jako osud*. In: Pitevní praktikum pro pokročilé. Nakl. Petrov, Brno 2000

Komárek, S., *Spasení těla. Moc, nemoc a psychosomatika*. Nakl. Mladá fronta, Praha 2005

Kratochvíl, Z., *Filosofie živé přírody*. Herman a synové, Praha 1994

Kronika tak řečeného Dalimila. Překlad: Marie Krčmová; přebásnila Hana Vrbová. Paseka, Praha 2005

Machek, V., *Etymologický slovník jazyka českého*. Academia, Praha (fotoreprint; dále: ESM)

Morgan, L.H., *Pravěká společnost*. ČSAV, Praha 1954

Nahodil, O., *K problému rozkladu velkorodiny u východoslovenských Ukrajinců*. Philosophica, vol. 1/ č. 2. UK Praha 1955, s. 147 - 163

Nahodil, O., *O kultuře prvobytné společnosti*. SNPL, Praha 1957

Němec, I. a kol., *Slova a dějiny*. Academia, Praha 1980 (SD)

Newerkla, S.M., *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*. Schriften ber Sprachen und Texte (hggb. G. Holzer), Band 7. Peter Lang, Europischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main 2004.

Niederle, L., *Rukověť slovanských starožitností*. Nakl. ČSAV, Praha 1953

Palouš, R., *Čas výchovy*. Křesťanská akademie, Řím 1987

Patočka, J., *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Academia, Praha 1990

Salzmann, Z., *Jazyk, kultura a společnost*. ÚEF AV, Praha 1997

Starý, R., *Potíže s hlubinnou psychologií*. Nakl. Prostor, Praha 1990

Steblin-Kamenskij, M.I., *Mýtus a jeho svět*. Panorama, Praha 1984

Slovník spisovného jazyka českého. Academia, Praha 1989 (SSJČ)

Šaur, V., *Etymologie slovanských příbuzenských termínů*. Studie ČSAV, č. 11. Academia, Praha 1975.
Thomson, G., *O staré řecké společnosti.I. Egejská oblast v pravěku.* LF/ Rovnost, Praha 1952
Thomson, G., *O staré řecké společnosti. II. První filosofové.* SNPL, Praha 1958
Třeštík, D., *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin* (530 - 935). Edice Česká historie, svazek 1. Nakl. Lidových novin, Praha 2003

***Webové stránky* (dostupné z uvedených adres):**
http://citanka.cz/komensky/perz2-64.html (Čít-Kom)
http://www.sweb.cz/ou-petrovice/historie.html (sweb-P)
http://www.stredokluky.cz/kronika.htm (KOS)
http://historie.apatykar.cz/index.php?id=24 (HAp) http://www.mystika.cz/udalosti/slavnikovci/slavnikovci-souhrn.htm (Dal)
http://kix.fsv.cvut.cz/rkz/enders/jazveda/ (Enders)

Zusammenfassung:
Der Begriff„Genius loci“ wird in Südböhmen mit„Doudlebia“ bezeichnet. Die natürliche Sprache der Welt spiegelt jedoch die urgeschichtliche Zeit wider (vor der Überdeckung des Mythos durch das Bewusstsein und vor der Teilung der„Psyche“). Im Rahmen des weiteren natürlichen Verwandschaftskreises ordnen wir daher auch die südböhmischen Dialekte der Natursprache zu. Auch die Verwandtschaftsbeziehungen sind als Familiennamen mancherorts immer noch verbreitet. Eine Groβfamilie war eine Institution, die die Kinderzeihung sicherte. Der Verwandtschaftsgrad kann als Altersindikator für die untersuchte Gruppe dienen. Bei den vewandschaftlichen Beziehungen und der Bezeichnung„Familien-…“ im südlichsten Teil der böhmischen Dialekte interessieren uns vor allem die Unterscheidung der Personen des männlichen und wieblichen Geschlechtes (auch des Groβvaters und der Groβmutter: starý /alter/ „pantáta“, stará /alte/ „paňmáma“). Wir untersuchen die Beziehung der Kinder der untersuchten Eltern zu den Geschwistern der Eltern, und der Kinder„meiner“ Geschwister zu„meiner“ Person:

bratřenice), die Beziehung meiner Cousins und Cousinnen zu meiner Person (sestřín, sestříně), die Beziehung der Kinder der Geschwister gegenseitig (bzw. auch ihrer Enkelkinder).
Wir haben also manche Typen der Familienbezeichnungen beschrieben: das Kind meiner Schwester, bzw. meines Bruders (heute Neffe – Nichte), die gegenseitige Beziehung der Kinder der Cousins und Cousinnen (im heutigen Sinne Cousin und Cousinne; „Verwandten zweiten, dritten etc. Grades"). Wir gehen vor allem von der Feldforschung aus, zahlreiche Hinweise retteten sich in alten Kroniken und Aufzeichnugen hinüber. Zu der weiteren Linie fügen wir die Bezeichnungen hinzu, die Hochzeit, Geburt, Lebens- und Todesproblematik, die Veränderungen im menschlichen Leben, oder statische und Entwicklungsveränderungen betreffen.

Adresa:
PhDr. Zbyněk Holub, Ph.D.
VŠERS v Českých Budějovicích
E-mail: holub@vsers.cz

MUDr. Václav Hroch
Lidická 69
370 01 České Budějovice

Mluvená řeč ve světle jazykových vlivů současnosti

František Kadlec
kronikář města Borovany u Českých Budějovic

Vážení, patřím do generace vychovávané v období, v němž čeština byla téměř posvátným jazykem. Ať to tenkrát byla obecná nebo měšťanská škola, případně středoškolská studia těsně po druhé světové válce. Těmito slovy vracím pozornost třicátým a čtyřicátým rokům minulého století. Vzpomínám na své učitele z válečných let, kteří nám vštěpovali úctu k rodnému jazyku za daných, tudíž omezených možností národní poroby za II. světové války, kdy němčina byla dětem vnucována ve škole plných osm vyučovacích hodin týdně, kdežto český jazyk se vyučoval pouze čtyři hodiny. S největší pravděpodobností to byla právě politická situace, jež ovlivňovala naše myšlení. A my jsme tím získávali hluboké citové vztahy k rodnému jazyku, jenž dnes není tak ctěn, jak zasluhuje, bohužel. Naopak je znásilňován, nikoliv však zvenčí, ale z vlastní české strany.

Asi se ptáte, kam vlastně mířím. Ne, nespletl jsem se v cílovém zaměření konference. Možná někde se poněkud odchýlím od představ pořadatelů, za což se omlouvám, ale podle pozvánky je povoleno výběr témat doplnit, čehož se tímto dopouštím. Překračuji dokonce regionální hranice námětu jednání konference a budu se věnovat mluvené řeči a jazyku obecně, napříč celou českou společností. Nyní tedy k vlastní problematice, o níž míním hovořit.

Nedávno jsem v literatuře objevil historický nápis, který je v Prachaticích umístěn na Dolní bráně a pochází ještě z doby Rožmberků. Ono latinské heslo přeložené do češtiny zní: „Staré chráníme, ale ve své době žijeme." Tato věta může sloužit výkladům z různých úhlů pohledu, ale lze ji použít i v našem badatelském snažení. Její první část – „staré chráníme" – se odráží ve snaze zaznamenávat původní jazyk regionů a ochraňovat mluvu těch, kteří žili před námi. Je to cenný příspěvek k zachování slovní zásoby, jakou disponovali naši předci. Prachatické heslo má však také svou druhou část – „ale žijeme ve

své době"—a právě z jejího pohledu budu hovořit o naší současnosti. Nabízí se řečnická otázka: „Kam kráčíš, rodný jazyku?" Nebo ještě přesněji: "Kam jsi kráčen?" On sám nikam kráčet nemůže, ale také se nedokáže sám bránit, takže potřebuje určitou pomoc proti násilí na něm páchaném.

Dnešní doba českému jazyku příliš nepřeje a není to poprvé, kdy je potlačován. Podíváme-li se do historie, čeština kdysi byla przněna němčinou, jejíž vlivy jsou dodnes patrny v různých germanismech. Před němčinou ji zachránili v době obrozenecké čeští buditelé a díky jim se znovu stala svébytnou řečí. Ale nejen to, čeština, jako i další slovanské jazyky, má široké vyjadřovací schopnosti. Dokáže popsat každou situaci, každý jev nebo náladu velmi přesně a barvitě. Ohebností slov oplývá schopnostmi dokázat široké škály různých odstínů vyjádření, což některým světovým jazykům chybí.

Zhruba v posledním desetiletí nastal k nám příliv anglických výrazů, které, promiňte ten výraz, dávají češtině řádně zabrat. Ovšem je nutné přiznat, že angličtina sama za to nemůže, neboť příčina je mimo ni. Český jazyk se totiž pro naši dnešní smetánku stal příliš obyčejným, snad dokonce i sprostým. Je pravdou, že čeština není světová a „oni" se na světovou úroveň potřebují co nejdříve vyšplhat. Proto krásný český jazyk degradují a deformují. Derou se nahoru, a když jim to nejde skutečnou znalostí nebo ovládáním světových jazyků, tak alespoň určitou potěmkinovskou fintou. Proto u dnešních „osobností" reprezentujících naši společnost směrem do světa, říkejme jim po novu celebrity, patří k bontonu blýsknout se anglickými výrazy. Není rozhodující, že oni sami jim třeba nerozumí, ale s ubohostí jim vlastní si namlouvají, že jsou „in".

Je zajímavé, jak rychle se tito jazykoví ekvilibristé dokázali přeorientovat na nové výrazy a naučili se používat slova například summit, raut (to asi zejména), market a schop, brífink, leasink, management, leadr, image.. a dalších podobných výrazů můžeme vyjmenovat dlouhou řadu. Ptám se, proč třeba místo slova případ je nyní všeobecně používán dříve výhradně právnický výraz kauza, ale to netahá za uši tak, jako když ještě nedávno bylo něco jasné, tak dnes už je to transparentní. Sdělovací prostředky jsou media a začínají dokonce fungovat medi-

ální mluvčí namísto mluvčích tiskových. Dlouhá desetiletí průmyslové podniky chránily své výrobky nebo technologii všeobecně i právně uznávaným termínem „duševní majetek“. Dnes však to je know-how. Po hádkách v parlamentu, které často bývají nechutné, v názorech není dosahováno shody, nýbrž konsensu. V televizi můžeme sledovat thrillery, někdo si je dokonce plete s dopravními trailery, když ještě nedávno jsme se dívali na detektivky. Podotýkám,že všechny výrazy, které jsem uvedl, mají adekvátní tvar v češtině a dosud jsme s nimi dokonale vystačili, vždyť český jazyk nemá „bílá místa“.

Je toho požehnaně, co českému maloměšťákovi narovnává ohnutá záda před zahraničním investorem, nebo čím získává sebevědomí a co mu dává přesvědčení, že se může srovnávat s vyspělým světem. Někdo dostane snad pocit, že zacházím do politické roviny. Není tomu tak. Snažím se jen bránit český jazyk proti našemu novodobému panstvu. Řadový člověk necítí potřebu vyjadřovat se ve smyslu uvedených příkladů, ten mluví vždy tak, jak mu zobák narostl. Promiňte tento lidový, ale přiléhavý výraz.

V této souvislosti se nabízí ještě jeden pohled do historických pramenů, který připomíná, že po Bílé hoře naše panstvo začalo také ohrnovat nos nad jazykem prostého lidu, a jak to dopadlo, víme všichni.

Nechci však pouze plakat, jak by snad někdo mohl namítnout. Obrátím tedy pozornost i k radostnějším zjištěním, že ne všude je češtinou opovrhováno. Naopak. Příkladem může být velká skupina českých krajanů v Texasu, kteří se pravidelně setkávají a ctí české zvyky. Někteří z nich, ačkoli jsou rozenými Američany, pěstují a dál se učí českému jazyku. To jsou lidé se světovým rozhledem, na rozdíl od našich krátkozrakých maloměšťáků, kteří pořádně ani nebyli za humny naší vlasti.

Druhým vzorem, který uvádím, je Evropský parlament v Bruselu. Zde češtinu respektují a chovají se k ní seriózně a šetrněji než zmíněné kruhy u nás doma. Na překladatelském pracovišti pro český jazyk skví se tabulka s nápisem „ČEŠTINA“. Gramaticky správně s oběma háčky, třeba na rozdíl od našich sportovních reprezentantů, kteří na dresech nosí různě zkomolené názvy České republiky nebo svých příjmení. Asi proto, aby také vypadali světově. Nejsou snad tyto degradace

češtiny určitou ukázkou malosti některých našich lidí a demonstrací jejich ubohosti?

Vysvětlím nevyřčenou otázku, proč v tomto smyslu hovořím právě na tomto fóru. Neznám totiž jinou možnost a nemám ani potřebný prostor, kde bych vyjádřil své pocity, snad i spravedlivé. Je to také proto, že chci vyzvat nás všechny k aktivitě, abychom v rámci vlastních možností a zejména společenského postavení (v tomto smyslu právě zde spatřuji značnou kapacitu) chránili český jazyk.

Možná v některých detailních myšlenkách jsem se vyjádřil neobratně, ale jistě ne tak, že bych byl nepochopen. Věřím, že nebudu vypadat přízemně a staromódně, archaicky, nebo dokonce prohlášen živoucím archaismem. Samozřejmě chápu, že jazyk se vyvíjí a musí být obohacován novými termíny nebo výrazy, ale takovými, které třeba dosud nebyly používány nebo neexistovaly. Za příklad může posloužit výpočtová elektronika, u níž používání anglických výrazů je samozřejmostí. Určitě bychom neměli tolerovat ale naopak bojovat proti případům, kdy (zbytečně a řekněme módně), jsou nahrazována autentická česká nebo tradičně vžitá slova výrazy novými a pro značnou část populace nesrozumitelnými. Buďme hrdí na svůj rodný jazyk, aby jej naši potomci nemuseli znovu křísit. Nezapomeňme, že hovoříme mateřským jazykem a že jen nevděčné děti matku zapírají.

Summary:
The author ctiticizes negative influences which, according to his oppinion, disturb the purity of the Czech language. His point of view is one of the generation growing up in the thirties and forties, when the Czech language was seen nearly as sacred. This was influenced by the German occupation of Czechoslovakia whene young Czech people were forced to speak German. The youth developed a rather deep emotional relationship to the mother tongue instead. The Czech language is not as appreciated as it deserves to.
Insensitive contamination with foreign expressions is taking place even when Czech words, often with better expressive ability, exist. The author calls this phenomenon raping, not from the outside however, but in contrary from the inside from some sort of a Czech

“fifth column”. By that he means the new-age créme of society which formed during the last decade and which wants to reach world fame and to be “in” as soon as possible. The mentioned language deformation is supposed to help achieve that goal. The author lists expressions that are becoming fashionable but they also de-nationalize the Czech language.
In the second part the author mentiones how on the other hand the Czech language is appreciated in distant foreign countries. In one example he tells about descendants of Czech immigrants in Texas who after many generations still teach and learn the Czech language. As opposed to the beforementioned Czech circles, the European parliament is behaving culturally. On the interpreter post for the Czech language in Brussels a splendid sign with „ČEŠTINA“ written on it can be seen.
The author admits and understands that the language must develop and grow through new expressions, but only through those which never existed before, as for example in electronics or other developing domains. But in cases where the authentic Czech or traditionally inveterate vocabulary is being replaced by new expressions, one has to protest.
At the end of the discussion the author expresses his pride of his mother tongue and he is sending a word to the deformators: “Let’s talk in our mother tongue, since only ungrateful children renounce their mothers.”

Adresa:
František Kadlec
Budějovická ul. 199
373 12 Borovany

Образ России на чешских информационных сайтах

Мария Кагушева,
Karlova univerzita, Praha, ČR / Perm, Ruská federace

Изучение образа России и в соответствии с тем русских в чешском информационном дискурсе на сегодняшний день является актуальным. Это связано, с одной стороны, со все увеличивающимся наплывом в Чешскую республику эмигрантов и туристов из России, а с другой стороны, с некоторыми стереотипами по отношению к русским, имеющимися (или имевшимися) в чешском обществе и являющимися результатом совместного социалистического прошлого. Так, по данным чешского института статистики http://www.czso.cz/ciz/cizinci.nsf/i/pocet_cizincu_v_cr – на территории Чешской республики к 31.12.2004 жило около 15 тысяч граждан России, что занимает пятую позицию среди граждан иных государств, кроме того - с каждым годом количество русских в Чехии все увеличивается.

В современной чешской социологической и социолингвистической науке выделяются 3 главных момента по восприятию образа русских чехами:

1) Негативный взгляд на все русское после 1968 года вторжением советских войск в Чехословакию в 1968 (Nekvapil)

2) Русская мафия, которую можно сравнить разве что с итальянской мафией (Drbohlav)

3) Русская меньшина является закрытой по отношению к чешскому обществу, т.е. предпочитают покупать недвижимость недалеко друг от друга, деловые отношения вести с русскими партнерами, принимать на работу русских сотрудников и т.д. (Drbohlav)

Так что, по мнению чешских исследователей, русские в чешской среде не имеют популярности.

Данное исследование проводилось в информационном дискурсе, т.к. с одной стороны - СМИ влияют на общественное

мнение, а с другой стороны – авторы статьей сами являются репрезентантами общественного мнения, хотя при этом могут преследовать концепцию руководства данного средства массовой информации. Материалом для исследования послужили Интернет-сайты – репрезентанты информационных периодических изданий, выходящих на бумаге.

К данному исследованию была применена методика контент-анализа. Контент-анализ - это методика выявления частоты появления в тексте определенных интересующих исследователя характеристик, которая позволяет ему делать некоторые выводы относительно намерений создателя этого текста или возможных реакций адресата."(Федотова). В качестве единицы отсчета в анализе было взято ключевое слово (слово-топик), являющееся по сути дела кратким содержанием-темой исследуемого материала. Частота появления ключевых слов в информационных популярных изданиях имеет определенное влияние на формирование общественного мнения. Так, если человек больше всего будет читать о России в связи с чеченской проблематикой, то у него сложится стереотип России, решающей чеченский конфликт, поэтому контент-анализ ключевых слов в дискурсе масс-медиа играет важную роль. Но контент-анализ на основе ключевых слов (топиков) показывает содержание только на поверхностном – логическом уровне. На уровне же образов (хотя бы для классификации негативного-позитивного в данной статье – ведь об одном и том же явлении можно сообщить и негативно и позитивно) необходимо проводить квантитативный анализ.

В качестве объектов исследования были взяты 3 чешских информационных сайта – сайты-репрезентанты наиболее популярных чешских печатных изданий (Blesk, Právo, Dnes):

www.novinky.cz (состояние к 23.10.2005, сайт от издания Pravo/ – краткие содержания статей и сами статьи

www.bleskove.centrum.cz /состояние к 23.10.2005 от издания Blesk/– статьи и комментарии к ним от пользователей портала

www.idnes.cz – состояние к 7.11.2005 от издания Dnes - краткие содержания статей и сами статьи.

На всех сайтах были рассмотрены разножанровые и разнообъемные статьи за год 2005 – от 1.01.2005.

В поисковых системах, размещенных на сайтах, задавалось сочетание RUS, которое содержат в себе такие чешские слова как Россия, Русь, русский, русский язык. Результат поиска стал материалом исследования. Так на сайтах www.novinky.cz и www.idnes.cz в качестве результатов поиска были отображены краткие содержания статей, что позволило сразу же определить ключевые слова, относящиеся к данным статьям. При этом на сайте www.idnes.cz статьи размещаются в рубриках в 13 рубриках - **Zprávy** | Sport | Revue | **Show** | **Ekonomika** | Finance | Mobil | Technet | Hry | Auto | Reality | Cestování | Zdraví (Сообщения /Спорт /Ревью /Шоу /Экономика /Финансы /Мобил /Технет /Игры/ Авто/ Недвижимость/

Путешествия/Здоровье/). При нажатии на название рубрики – появлялись все статьи о России, относящиеся к данной рубрике. В четырех рубриках из тринадцати – Сообщения, Спорт, Шоу, Экономика были статьи, имеющие отношение к чему-либо русскому или к России. Для анализа были взяты статьи из рубрик Сообщения, Шоу и Экономика, т.к. в рубрике Спорт, очевидно, что во всей статьях ключевым словом был бы спорт. Кроме того, в данной рубрике было более 150 статей – число в десятки раз превышающее количество статей из других рубрик.

На сайте www.bleskove.centrum.cz / были отображены полные тексты статей.

Сайт www.novinky.cz – это информационный сайт чешской популярной ежедневной газеты - Право. Наиболее часто повторяющимся является слово *Россия* – 56% от остальных ключевых слов, это означает, что в 20 статьях в центре внимания авторов была Россия. На втором месте повторения – *Чечня* и *Чехия*. Чечня – все, что относится к чеченскому кризису. Чехия- это значит, что действие в статье было связано каким-то образом с Чехией. На третьем месте – это *международные*

отношения, *спорт* и *техника*. См. табл. 1 Приложения. То, что международные отношения оказались на третьем месте говорит о том, что Россия согласно данному изданию активно участвует в международных отношениях, то есть является влиятельным государством.

На сайте www.bleskove.centrum.cz, который носит скандально-бульварный характер, на первом месте так же ключевое слово – *Россия*, но в процентном соотношении занимает меньше места в 2 раза, чем на страницах предыдущего сайта. На втором месте - *Карловы Вары и космос* (т.е. все что относится к космосу – полеты в космос, космические туристы, космическая техника), на третьем месте – *курьезы, Москва, неразрешенные постройки*. См. табл. 2 Приложения. Если обратить внимание на корреляцию *неразрешенных построек*, то мы увидим, что они коррелируют только с ключевым словом *Карловы Вары,* т.е. неразрешенные постройки проходили только на территории Карловых Вар. К ключевому слову *курьезы* мы отнесли все, что каким-либо образом было курьезным, т.е., например, к статье, в которой было написано, что в Москве выращивают поросят, чтобы устраивать поросячьи бега.

Следует сказать, что простое прочтение статей в данном издании показало, что статьи здесь несут скорее негативный характер, чем позитивный. Более того, создавалось впечатление, что негативная атмосфера статей была создана специально. Например, Rusové nemají Západ v lásce z Úterý 23. 08. 2005 (13:25). (Русские не любят Запад). В этой статье приведены данные исследования, якобы проводившегося Всероссийским центром изучения общественного мнения: ***Na cizincích ze Západu Rusové nejvíce oceňují jejich pracovitost (16 procent dotázaných) a smysl pro odpovědnost (deset procent). Téměř polovina oslovených si však na žádnou pozitivní vlastnost obyvatel Západu nedokázala vzpomenout. Respondenti naopak kritizovali jejich údajné chyby, jako přílišnou lásku k penězům, nafoukanost, šetrnost a sobectví.***

У иностранцев с Запада русские больше всего оценивают их трудолюбие (16% опрошенных) и ответственность (10%). Более чем половина опрошенных ни об одном позитивном качестве европейцев не вспомнила. Респонденты наоборот – критиковали недостатки европейцев такие как: любовь к деньгам, чванство, эгоизм, себялюбие и жадность.

На страницах данного института www.wciom.ru, однако, ни одного подобного исследования за год 2005 нами найдено не было. Но была там статья -http://www.wciom.ru/?pt=56&article=1888 «ВЫСОКИЙ УРОВЕНЬ ЖИЗНИ И НЕВОИНСТВЕННОСТЬ КАК ЦЕЛЬ». Содержание статьи создано на основе исследования ВЦИОМа и главной мыслью там является то, что русские не против вступления России в Евросоюз. Кроме того, согласно различным опросам в других статистических институтах русские считают европейские страны и европейцев дружескими по отношению к России http://www.levada.ru/press/2005060800.html

Сайт www.idnes.cz носит информационный характер, здесь на первом месте мы не видим слово Россия, как было на предыдущих сайтах, на данном сайте в целом статей о России меньше, чем на на двух других сайтах. На первом месте здесь слово – *Космос*, на втором – *Криминал*, на третьем – *курьезы, культура и Ходорковский*. Вообще на всех трех сайтах тенденция такова, что Космос находится на одном из первых мест, а это значит, что чехи представляют Россию космической державой. См. табл. 3 Приложения

По смешанному рейтингу со всех трех сайтов (табл.4 Приложения) мы видим следующую картину: на первом месте выступает ключевое слово *Россия* – 42,5% от всего количества ключевых слов. На втором месте – *Космос*, на третьем - *Чечня* и *Чехия*... Очевидно, что у читателей данных новостей складывается такая картина о России: Россия – это космическая держава, решающая чеченскую проблематику, и деятельность России (или русских) связана тем или иным образом с Чехией... Интересно отметить, что ключевые слова *криминал-мафия,*

которые, если придерживаться мнения чешских исследователей, должны бы быть в самом начале находятся хоть и не в самом начале, но на пятом месте (почти 12% от всех ключевых слов). К важным ключевым словам, находящимся в начале следует также отнести: *техника*(13,6%), *международные отношения и спорт* (по 12%). Если принять во внимание рубрику «спорт» из газеты «ДНЕС», то ключевое *спорт* бы было на первом месте, то есть Россия воспринимается еще и как спортивная держава..

Таким образом, согласно данным рейтинговых таблиц ключевых слов, образ русских на чешских информационных Интернет-ресурсах достаточно неоднозначный: с одной стороны, Россия - это космическая держава, с высокоразвитой техникой, влиятельная в международных отношениях, имеющая высокие спортивные резервы, а с другой - имеет свои проблемы – мафия, чеченский кризис. Неоднозначный и подход изданий к русским как к нации – так на страницах «желтой прессы» - издания «Блеск» русские в большинстве статей показаны с негативной точки зрения. Общественно-популярные издания влияют на общественное мнение, но, с другой стороны, сами журналисты являются репрезентантам этого общественного мнения...

Литература:

1. Федотова Л.Н. „Анализ содержания - социологический метод изучения средств массовой коммуникации“. - М.: Институт социологии РАН, 2001. - 202 с.
2. Drbohlav D. a další. Ruská komunita v České republice (Výsledky dotazníkového šetření)// In: Menšiny a migranti v České republice,Praha//In: http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/Rusov__Drbohlav.pdf
3. Nekvapil J. –Neustupný J. Language managment in the Czech Republic// Current Issues in Language Planning. 2003. – str. 181-366.
4. Чешский институт статистики http://www.czso.cz/ciz/cizinci.nsf/i/pocet_cizincu_v_cr

Приложения:
Таблица 1
www.novinky.cz (состояние на 23.10.05),
46 ключевых слов

	Ключевое слово	Количество	%
1.	Rusko /Россия	20	56%
2.	Čečensko / Чечня	8	22,4%
3.	Česko / Чехия	8	
4.	mezinárodní vztahy / международные отношения	7	19,6%
5.	sport /спорт	7	
6.	technika /техника	7	
7.	havárie /аварии	5	14%
8.	hokej / хоккей	5	
9.	ponorka / подводная лодка	5	
10.	terorismus /терроризм	5	
11.	ropa / нефть	4	11,2%
12.	Beslan / Беслан	3	8,4%
13.	bohatí / богатые	3	
14.	kosmos /космос	3	
15.	Nalčík / Нальчик	3	
16.	ozbrojený konflikt / вооруженный конфликт	3	
17.	Putin /Путин	3	
18.	armáda / Армия	2	4,3%
19.	byznys / бизнес	2	
20.	hranice / границы	2	
21.	hymna / гимн	2	
22.	Chodorkovskij / Ходорковский	2	
23.	letectví / авиация	2	
24.	mafiánství /мафия	2	
25.	USA /США	2	

26.	Čína /Китай	1	2,8%
27.	doklady / документы	1	
28.	Egypt / Египет	1	
29.	ekonomie/ экономика	1	
30.	exploze/взрывы	1	
31.	Gruzie/Грузия	1	
32.	interrupce / аборты	1	
33.	Irak / Ирак	1	
34.	Jelcin / Ельцин	1	
35.	kuriozita / курьезы	1	
36.	literatura/ литература	1	
37.	Plzeň / Пльзень	1	
38.	Polsko / Польша	1	
39.	software / софтвер	1	
40.	Sovětský svaz / Советский Союз	1	
41.	spammer / спаммер	1	
42.	turisté / туристы	1	
43.	umění / искусство	1	
44.	vítězství / победа	1	
45.	vražda / убийство	1	
46.	zločinec / преступник	1	

136 ключевых слов

Таблица 2:
www.bleskovecentrum.cz, состояние на 23.10.05
23 ключевых слов

П.п..	Ключевое слово	Количество	%
1	Rusko / Россия	5	21,7%

2	Karlovy Vary / Карловы Вары	3	13 %
3	kosmos / космос	3	
4	kurjozita / курьезы	2	8,7%
5	Moskva / Москва	2	
6	nepovolené stavby / нелегальные постройки	2	
7	Basajev / Басаев	1	4,3%
8	bohatí / богатые	1	
9	Čečensko / Чечня	1	
10	Česko / Чехия	1	
11	interrupce / аборты	1	
12	kultura / культура	1	
13	letectví / авиация	1	
14	mafianství / мафия	1	
15	vztah k Západu / отношение к Западу	1	
16	Praha / Прага	1	
17	religie / религия	1	
18	studenti / студенты	1	
19	technika / техника	1	
20	TV	1	
21	úplatky / взятки	1	
22	věda / наука	1	
23	zločín / преступление	1	

23 ключевых слов

Таблица 3:
www.idnes.cz состояние на 7.11.05
3 рубрики («Сообщения», «Шоу», «Экономика»)

П.п	Ключевое слово	Количество	%
1	Kosmos / Космос	5	26,5%
2	Krimi / Криминал	4	21,2%
3	Kuriozita / Курьезы	2	10,6%
4	Kultura / культура	2	
5	Chodorkovskij / Ходорковский	2	
6	alkohol / алкоголь	1	5,3%
7	Plzeň / Пльзень	1	
8	Karlovy Vary / Карловы Вары	1	
9	DJ Vadim / Ди Джей Вадим	1	

9 ключевых слов

Таблица 4:

Ключевые слова со всех трех серверов:

	Ключевые слова	Количество	%
1	Rusko / Россия	25	42,5%
2	kosmos / Космос	11	18,7%
3	Čečensko / Чечня	9	15,3%
4	Česko / Чехия	9	
5	technika / техника	8	13,6%
6	Krimi +mafianství / криминал+мафия	7	11,9%
7	mezinárodní vztahy / международные отношения	7	
8	sport / спорт	7	
9	havárie / аварии	5	8,5%
10	hokej / хоккей	5	
11	kuriozita / курьезы	5	
12	ponorka / подводная лодка	5	

13	terorismus / терроризм	5	
14	bohatí / богатые	4	6,8%
15	Chodorkovskij /Ходорковский	4	
16	Karlovy Vary / Карловы Вары	4	
17	ropa / нефть	4	
18	Beslan / Беслан	3	5,1%
19	kultura / культура	3	
20	letectví / авиация	3	
21	Nalčík / Нальчик	3	
22	ozbrojený konflikt / вооруженный конфликт	3	
23	Putin /Путин	3	
24	armáda / армия	2	3,4%
25	byznys / бизнес	2	
26	hranice /границы	2	
27	hymna / гимн	2	
28	interrupce / аборты	2	
29	Moskva / Москва	2	
30	nepovolené stavby / нелегальные постройки	2	
31	Plzeň / Пльзень	2	
32	USA / США	2	
33	alkohol / алкоголь	1	1,7%
34	Basajev / Басаев	1	
35	Čína / Китай	1	
36	DJ Vadim / Ди Джей Вадим	1	
37	doklady / документы	1	
38	Egypt / Египет	1	
39	ekonomie / Экономика	1	
40	exploze / взрыв	1	
41	Gruzie / Грузия	1	

42	Irak / Ирак	1	
43	Jelcin / Ельцин	1	
44	literatura / литература	1	
45	Polsko /Польша	1	
46	Praha / Прага	1	
47	religie / религия	1	
48	software / софтвер	1	
49	Sovětský svaz / Советский Союз	1	
50	spammer / спаммер	1	
51	studenti / студенты	1	
52	turisté / туристы	1	
53	TV	1	
54	umění / искусство	1	
55	úplatky / взятки	1	
56	věda / наука	1	
57	vítězství / победа	1	
58	vražda / убийство	1	
59	vztah k Západu / отношение к Западу	1	

Resumé:
Obraz Ruska v českých Internet-médiích.
Mgr. Maria Kaguševa, FF UK, Praha
Představa Ruska (obraz Ruska) má ve veřejném mínění české společnosti celou řadu problémů podle českých sociologů a sociolingvistů. Veřejné mínění se odráží v médiích. Ke zkoumání obrazu Ruska byly vybrány nejpopulárnější Internet-stránky, reprezentanty nejvíce rozšířených novin – Blesk, Právo, Mladá fronta.
K článkům z daných médií, obsahujícím element RUS, byla použita kvantitativní analýza na základě klíčových slov – topiků (tj. obsahů článků).

Adresa:
Mgr. Maria Kaguševa
Karlova univerzita v Praze
kagusheva@seznam.cz

Dokumentografické informační systémy - problémy zdrojových dat

Jana Klečková
Fakulta aplikovaných věd, ZČU v Plzni

Abstrakt
Potřeba ukládat a následně vyhledávat informace v textových dokumentech na základě daného kritéria neustále roste. Příspěvek se zabývá tzv. *dokumentografickými informačními systémy* (DIS) - systémy pro práci s textovými daty, problematikou jejich zpracování, ukládání a výběrem dokumentů odpovídajících uživatelskému dotazu - *relevantními dokumenty.* Posouzení kvality (informativnosti) DIS vychází ze subjektivní spokojenosti tazatele s nalezenou množinou dokumentů. Výběr výsledné množiny dokumentů je silně ovlivněn kvalitou předzpracovávání zdrojových textů a porozumění textu.

Úvod
Informační systémy lze rozdělit do dvou skupin: *systémy faktografické a systémy dokumentografické.* Faktografické systémy zpracovávají informace v pevně dané vnitřní struktuře, nejčastěji uložené v podobě tabulek. Dokumentografický systém oproti tomu uchovává informace o textech v přirozeném jazyce bez pevné vnitřní struktury. Dokumenty z obecného hlediska představují prostředky přenosu či uchování modelů skutečnosti ve znakové podobě. Mezi modely a soubory znaků, které je reprezentují, existuje určitý stupeň volnosti, projevující se tím, že rozdílné modely skutečnosti lze popsat soubory znaků s vysokým počtem shodných prvků i vazeb mezi prvky a naopak k popisu obsahově blízkých modelů lze použít soubory znaků s velmi vysokým počtem rozdílných prvků a jejich vazeb. Rovněž dotaz položený vyhledávacímu systému je dotazem tazatele po modelu určité skutečnosti. Od plného textu se liší především počtem slov. Tato redukce počtu slov není pro systém, který má dotaz zpracovat, žádnou výhodou. Subsystém zpracování dotazu, má-li být vyhledávání skutečně účinné - tzn., má-li získat ze souboru textů nabízejících

formálně podobné dokumenty, dokumenty shodné obsahově, musí vykonat řadu intelektuálně náročných operací.

Historie

V bývalém Československu se začal rozvíjet výzkum a vývoj v oblasti automatizovaného zpracování textu až od konce 60. a začátku 70. let 20. století, přibližně s 15letým zpožděním oproti špičkovým zahraničním pracovištím. Navzdory tomuto zpoždění vznikla řada nejen regionálně, ale i mezinárodně jedinečných systémů, které byly určeny k automatizovanému zpracování textu především v oblasti automatické indexace, automatické tvorby tezauru a automatického překladu. Na světové úrovni se v Československu rozvinula také matematická lingvistika, označovaná též jako komputační lingvistika, a zejména v druhé polovině 90. let 20. století rovněž i korpusová lingvistika. Většina vytvořených systémů slouží převážně k výzkumných účelům, některé z nich jsou částečně dostupné i komerčně (např. projekt Ústavu státu a práva AVČR, který je realizován v rámci právního informačního systému LEGSYS). V oblasti korpusové lingvistiky vznikly dva velké projekty, *Pražský závislostní korpus* navazující na činnost týmu P. Sgalla, a *Český národní korpus,* tvořený v nově vzniklém (1994) Ústavu Českého národního korpusu na FF UK. Nelze zapomenout ani na projekty řešící uvedenou problematiku na dalších univerzitních pracovištích, především MU Brno, TU Liberec, JČU v Českých Budějovicích a ZČU Plzeň.

Práce s dokumentografickým systémem

Jednotlivé kroky potřebné k získání informace lze stručně popsat následovně: zadání dotazu, porovnání, získání seznamu odpovídajících dokumentů, ladění dotazu, vyžádání dokumentu a obdržení textu. Uvedený proces je realizován dvěma relativně samostatnými (nikoliv však nezávislými) subsystémy.

Prvním je *subsystém zpřístupnění dokumentu*. Ten podle uživatelského dotazu poskytne tazateli seznam *sekundárních informací* (název dokumentu, autor, rok vydání, vydavatel, stručný obsah apod.) o dokumentech, které uvedenému dotazu vyhovují. Dále je v této fázi

podána informace o umístění dokumentu (při internetovém vyhledávání je výsledkem klasický odkaz na stránku). Druhým subsystémem dokumentografického informačního systému je *subsystém dodání dokumentu*, který na základě výstupu ze subsystému zpřístupnění dokumentu poskytne tazateli celý požadovaný dokument (tento krok nemusí být automatizován - knihu je nutno vypůjčit, dokument vytisknout, apod.).

Dotazování

V současné době se velmi často setkáváme s názorem, podle kterého je používání spisovného jazyka a dodržování gramatických pravidel jazyka překonané. Diskuse na toto téma je velmi obtížná, moderní komunikační technologie (elektronická pošta, textové zprávy mobilních telefonů) a úroveň hromadných sdělovacích prostředků vedou ke zjednodušování a omezování slovní zásoby, o úrovni vyjadřování nemluvě. Dokumentografické systémy dávají za pravdu spíše druhé straně. Pokud přistoupíme na velmi volná pravidla vyjadřování, komunikace bude se systémem bude obtížná a získat správné informace nebude snadné. Tento fakt brání většímu rozvoji a nasazení hlasové komunikace s informačními systémy, provozuschopné systémy pracují na bázi omezené množiny izolovaných slov.

Kladení dotazu, který hledá relevantní dokumenty v informačním systému, se potýká s řadou problémů, především s *kritériem predikce*. Při formulaci dotazů je totiž potřebné uhádnout, které termy (slova) byly v dokumentu autorem použity pro vyjádření dané myšlenky. Problémy mimo jiné způsobují:

- Synonyma (autor mohl použít synonymum, které si tazatel při formulaci dotazů neuvědomí)
- Překrývající se významy slov
- Opisy jedné situace jinými slovy

Částečným řešením je zařazení *tezauru*, který obsahuje hierarchie slov a jejich významů, synonyma slov, popř. asociace mezi slovy. Při formulaci dotazů může být tezaurus využit. Při ladění dotazů (zpřesňování) má uživatel tendenci postupovat konzervativně. V dotazu zůstávají velmi často části, které byly zadány jako první (na začátku

dotazu), a postupně jsou měněny jen podružné části, které bohužel nemusí nekvalitní výsledek nijak zásadně ovlivnit. Pochopitelně by bylo vhodné pomoci s odstraněním nevhodných částí dotazu, které nepopisují relevantní dokumenty a naopak s přidáváním formulací, které relevantní dokumenty popisují. Kvalitní dokumentografické informační systémy vrátí všechny záznamy bez ohledu na pád a/nebo číslo uvedeného podstatného jména. Nástroj, kterým se převedou slova do základních tvarů se jmenuje *lemmatizátor*. Jeho implementace je poměrně složitá a je závislá na vlastnostech cílového jazyka. Např. lemmatizátor pro český jazyk je v porovnání s jinými lemmatizátory (např. pro anglický jazyk) výrazně náročnější.

Dalším problémem, se kterým se běžný uživatel setkává, je *kritérium maxima*. Toto kriterium udává počet výsledných dokumentů, které je možno akceptovat a následně zpracovat (projít, resp. pročíst). V praxi to bývá dvacet až padesát dokumentů, pokud jich je více (případně méně), pak většinou dochází k dalšímu ladění dotazu. Výsledná množina dokumentů (odkazů na dokumenty) bývá uspořádána od nejvíce vyhovujícího dotazu až po nejméně odpovídající.

Vyhodnocování dotazu

Po položení dotazu vyhledávací algoritmus projde množinu dokumentů (tzv. fulltextové vyhledávání) a vrátí uživateli výsledek. Intuitivně je zřejmé, že čím jsou dokumenty delší a nebo jejich počet je větší, není výsledek dodán v čase, který lze nazvat uspokojivý. Např. fulltextově vyhledávat dokumenty uložené na CD-ROMu by bylo značně časově náročné. Je tudíž nutné předzpracování textu, což spočívá ve vytvoření modelu dokumentu. Jedná se o ztrátový proces, obvykle založený na identifikaci slov v dokumentech. Výsledkem jsou strukturovaná data vhodná pro porovnávání, tzv. *indexy*. Index je souhrn informací, které dokument reprezentují. Při prohledávání se pak neprochází celý text, ale pouze tyto indexy.

Předzpracování textu

Indexace (proces, kterým se dokumentu přiřadí množina indexových slov) probíhá dvěma možnými způsoby. Prvním z nich je indexace

ruční, kde dokument indexuje živá osoba — *indexátor*. Ruční indexace ovšem s sebou přináší několik problémů: ani stejná osoba v různém čase nevytvoří opakovaně stejný index. Příčinou může být postupná specializace, duševní rozpoložení a další faktory. Indexuje-li dokument indexují více lidí, opět nedojde ke shodným výsledkům. Uvedené problémy spolu s kritériem predikce způsobují největší nepřesnost vyhledávání, protože výsledné indexy jsou nekonzistentní.

Druhý způsob je *indexace strojová* (automatická) a výsledek spočívá v kvalitě dokumentografického informačního systému. Značnou výhodou tohoto přístupu je (dokonce i v případě, že se není použit příliš kvalitní algoritmus pro indexaci) konzistentní index. Strojové indexace vychází z dodané množiny termů, celý proces však probíhá bez porozumění textu. Existují ještě další možnosti nalezení popisu dokumentu. V tomto případě hovoříme o procesu indexace může řízeném i neřízeném. Při *řízené indexaci* je předem stanovena množina indexovaných termů a jediným problémem je vhodný výběr těchto termů. Na druhou stranu při *neřízené indexaci* může (ale nemusí) být množina indexovaných termů prázdná a v průběhu indexování je upravována různými algoritmy (postupy). Jakýmsi hybridem mezi řízenou a neřízenou indexací je algoritmus, který na začátku prohledá všechny dokumenty a na základě četností jednotlivých slov (a případně dalších parametrů) vytvoří pevný index termů, podle kterého se dokumenty budou indexovat. Nevýhodou je pak přidávání nových dokumentů, kdy buďto dochází k reindexaci všech dokumentů (u všech dokumentů jsou znova stanoveny nové indexy) a nebo je sice použit stávající index, ovšem mnohdy za cenu špatně zvolených termů (zde záleží na povaze současných a nových dokumentů).

Otázkou zůstává, jaké termy jsou pro indexaci nejvhodnější. Empiricky dokázáno, za optimální řešení je považována střední cesta. Jsou zvoleny termy, které se vyskytují v přibližně polovině všech dokumentů. Pochopitelně existují termy, které nemá cenu do indexu vkládat. Jedná se o slova, která mají pouze doplňující charakter (zájmena, spojky, částice, apod.). Seznamu těchto termů se říká *stop list*.Některé indexy mohou mít termy mezi sebou provázány buďto vztahem synonym, popř. vztahem nadtermů a/nebo podtermů (tzv.

strukturované indexy či *tezaury*). Provázanost do značné míry velmi pozitivně ovlivňuje kritérium predikce, protože není nutno přemýšlet o všech možných vztazích mezi termy, které jsou v dotazu zadávány. Závěrem lze konstatovat, že přiřazení množiny vhodných termů je opravdu poměrně složitý proces, který zásadním způsobem ovlivňuje výběr relevantních dokumentů.

Porozumění textu

Pokud jsme tedy vytvořili jistý zjednodušený model dokumentu pomocí procesu indexace, pochopitelně jsme dosáhli efektivního procesu vyhledávání. Cena zrychlení je zaplacena použitím omezených informací, v úvahu jsou brány jen informace obsažené v modelu. Proto je naším cílem vytvořit model, který by zachoval co nejvíce informací, obsažených v původním modelu. Problémem je řada nejednoznačností spolu s dosud neřešitelnými nároky na encyklopedické i asociativní znalosti. Představme si posloupnost slov v přirozeném jazyce:

- Každé slovo zastupuje pro autora nějakou představu, kterou v něm slovo vyvolá - *význam*.
- Tyto představy reprezentují reálné předměty.

Nyní mohou nastat následující jevy:

1. Synonymie slov (více slov může mít pro autora stejný význam).
2. Homonymie slov (jedno slovo může mít pro autora několik významů).
3. Jedno slovo může používat stejný tvar pro různé pády a další gramatické jevy (gramatická homonymie).
4. Jeden tvar slova může mít různý význam.
5. Významy slov se mohou hierarchicky překrývat.
6. Asociace (jednotlivá přiřazení jsou navíc závislá na subjektu, který dokument píše nebo čte).

- Dva lidé mohou jednomu slovu přikládat zcela nebo jen částečně jiný význam.
- Dva lidé si i pod stejným významem mohou představit jiný konkrétní předmět nebo množinu předmětů.

Výsledkem je situace, kdy dva různí čtenáři nemusí přečtením získat stejnou informaci jako autor, ani navzájem. Navíc lze konstatovat,

že jevy homonymie a nejednoznačnosti narůstají při přechodu od slov k větám.

Částečným řešením problému porozumění textu je zahrnutí lingvistické analýzy. Na základě této analýzy lze dosáhnout určení správného významu slova ve větě buď na základě gramatiky (slovesa vs. podstatné jméno) nebo na základě kontextu (což je pochopitelně mnohem komplikovanější). Jiný způsob nabízí proces lemmatizace (přiřazení správného lemmatu jednotlivým slovům). Dalšími možnosti, které lingvistika v různé míře nabízí, je označování víceslovných spojení – kolokací – a zatím velmi problematické nahrazování zájmen odpovídajícími podstatnými jmény.

Výsledkem nejednoznačností žádný existující dokumentografický systém nedává ideální výsledky. Kvalita výsledné množiny dokumentů je do jisté míry měřitelná na základě hodnot dvou hodnot. První nazýváme *přesnost* (Precision) a udává pravděpodobnost, že dokument zařazený v odpovědi je skutečně relevantní, druhou hodnotou je *úplnost* (Recall), což je pravděpodobnost, že skutečně relevantní dokument je zařazen v odpovědi.

Koeficienty jsou bohužel opět závislé na subjektivním názoru tazatele. Dokument vrácený na výstupu může uspokojovat požadavky dvou uživatelů, kteří položili stejný dotaz, různou měrou.

Závěr

Vložení větší míry inteligence do postupů používaných v komunikaci s informačními systémy naráží na hranice poznatků, které o problematice jazyka, porozumění textu a procesů, které se při užívání jazyka nebo vnímání textu, známe. Některé směry poznání ústí v názor, že stroje nikdy nezvládnou procesy, které probíhají v lidském mozku. Domnívají se, že toto poznání se nedá vtělit do jiného materiálu, než skýtá naše biologická struktura. Jiné výzkumy nejsou tak skeptické a domnívají se, že dnešní nedostatečnost je jen věcí úrovně našeho poznání. Tempo, jakým se poznání rozvíjí, spíše potvrzuje druhý názor. Ovšem rychlost, s jakou si člověk likviduje podmínky pro svoji biologickou podstatu, jak rychle mění generacemi ustálené návyky a mnoho dalších problémů současné společnosti, by dávala za pravdu

názoru prvnímu. Dokumentografické informační systémy jsou zajisté velkým krokem vpřed, jsou obrovským pomocníkem v získávání znalostí. Skutečný automatizovaný proces přechodu od informací ke znalostem, možnost dialogu s počítači, bude možné uskutečnit teprve tehdy, dokážeme-li schopnost programového vybavení počítačů přiblížit schopnostem mozku člověka, přesněji, dokážeme-li poznat procesy v našem mozku.

Resumé
The need for storing and searching information in the text documents is steadily growing. The contribution deals with the so-called Document Information Systems (DIS), which enable to work with the text data, namely with their processing, acquisition and retrieval according to the user‘s request, providing the relevant documents. The content of information brought by the DIS is featured by the actual satisfaction of the user with the provided set of documents. The selection of the final document set is strongly influenced by the quality of the pre-processed source documents and by the text understanding.

Adresa:
doc. Dr. Ing. Jana Klečková
Katedra informatiky a výpočetní techniky,
Fakulta aplikovaných věd, ZČU v Plzni
Univerzitní 8
kleckova@kiv.zcu.cz

K etnografickému vymezení pojmu Genius loci jižních Čech

František Krejča
Jihočeské muzeum, České Budějovice, ČR

Úvod:
Sledujeme-li obsah pojmu genius loci jižních Čech, nemůžeme pominout význam lidové kultury a přínos jejího studia k poznání obsahu a významu tohoto pojmu. Při sledování místních specifik, charakteristických rysů oblasti je sledováno co a jakým způsobem působí na tato specifika, ale také jakým způsobem charakter oblasti zpětně ovlivňuje ráz vyššího předmětně nadřazeného celku (z hlediska administrativně správního a etnického oblast jižních Čech a území českých zemí, stejně tak jako z hlediska historicko kulturního a hospodářsko přírodního oblast jižních Čech, Horních Rakous a východního Bavorska). Co charakterizuje život kraje, a jeho rázovitost, co odráží vlivy ať místních přírodních podmínek nebo vnější vlivy kulturní, politické a hospodářské? Je to především a možná lze doslova říci - výhradně lidová kultura, to znamená - projevy každodenního života venkovského lidu v dané oblasti. Přírodní podmínky oblasti určují charakter způsobu obživy nejširších vrstev obyvatelstva, zejména venkovského, zcela konkrétní podmínky např. geologické určují možnosti řemesel a stavebnictví, a konec konců valná část hospodářství městských center v oblasti je bezprostředně navázána na uspokojování potřeb venkovských vrstev a musí tudíž opět zcela bezprostředně respektovat přírodní a klimatický ráz venkovských oblastí v okolí.

Jde o hledisko výrazně historické, neboť kategorii lidu v tradičním významu lze dnes již naplnit jen zlomkovitě, okrajově. Období, kdy naplno život lidu a jeho kultura určuje charakter oblasti lze považovat relativně za dovršené zhruba v polovině 20. století. Ale dosavadní současný charakter kraje – ráz krajiny, přetrvávající tendence v kultuře každodenního života obyvatel je stále ještě určován historickými vlivy; a z nich nejvýraznější je vliv tradiční lidové kultury vytvářené a tradované na tomto území v minulosti.

Základní rysy lidové kultury v jihočeském regionu se utvářely v průběhu uplynulých staletích - od počátků jejího formování v době příchodu českých kmenů do oblasti v posledních staletích prvního tisíciletí, přes vývoj v době středověku, až k vlastnímu vyvrcholení v období od konce 18. do poloviny 20. století. Většina dokladů tradiční lidové kultury, materiálních předmětů, jevů ústního podání či tradičních zvyků, byla zaznamenána především v 19. století. Tyto doklady charakterizují tradiční zemědělskou výrobu, rozvoj venkovských řemesel, lidové umění a odívání, stejně jako projevy duchovního života lidové pospolitosti.

Velkou předností těchto dokladů je, že byly systematicky i nahodile ale ve velkém množství sbírány a dokumentovány nejen školenými odborníky studujícími určitou konkrétní problematiku, ale byly daleko častěji zapisovány místními rodáky, lidmi „z terénu", kteří dokonale znali způsob života ve své oblasti, měli ke své obci a ke svému kraji vztah, a byli na své práci rolnické či řemeslnické závislí nejen ekonomicky, ale také citově. Jistě že je neustále nezbytné podrobovat tuto „lidovou" dokumentaci nadšených amatérů kritice a srovnávání. Ale jedno je nepochybné – tito pozorovatelé byli schopni zachytit život v daných oblastech ve vší plastičnosti a celistvosti.

Zhruba od konce 18. století se v našich zemích začaly vymezovat oblasti se zvláštními znaky a odlišnostmi v lidové kultuře. Nejvýrazněji se tyto odlišnosti projevovaly v lidovém odívání, v architektuře, lidovém umění, stravě apod. – tedy v projevech materiální kultury, ale velmi dobře patrné jsou rovněž v tradičním zvykosloví, tedy ve způsobu prožívání mnoha svátků v průběhu roku, rovněž tak ve specifických formách ústního podání, a dokonce i ve způsobu řeči - dodnes jsou v těchto oblastech zachytitelné zbytky dialektu.

Z národopisného (kulturně historického) hlediska se národní území (v našem případě Čechy a Morava) dělí na základní národopisné oblasti. V případě jižních Čech jde o tyto následující základní oblasti - Blata (okolí Soběslavi a Veselí nad Lužnicí), Kozácko (okolí Tábora), Horácko (Humpolec a Pelhřimovsko), Prácheňsko (jihozápadní Čechy - Písecko a Prachaticko) a Doudlebsko (široké okolí Trhových Svinů).

Jakkoli je tradiční lidová kultura velmi pestrý, takřka nepřehledně složitý a mnohotvárný fenomén, lze ji tématicky rozdělit na tři základní okruhy – kultura hmotná, sociální a duchovní; v rámci těchto tří základních okruhů jí lze charakterizovat blíže a podrobněji.

A. Kultura materiální (hmotná)

1. Zemědělství, způsoby hospodaření, pěstované plodiny, poměry a podmínky majetkové drž- by, charakter plužiny vesnice, postup polních prací, dělba práce mezi muži a ženami, podíl dětské práce, rolnické ruční nářadí a náčiní, stroje a mechanismy.

2. Chov koní, dobytka, drůbeže a včel, druhy chovaného dobytka, místo chovu dobytka v celkovém hospodaření, druhy práce spojené s chovem, nářadí a náčiní, ustájení, pastva, rozdělení práce kolem dobytka mezi muži a ženami, místní termíny a označení pro druhy dobytka, zvěroléčitelství; pověry a magické praktiky kolem chovu dobytka. Totéž pro chov drůbeže; totéž pro včelařství. Pytláctví a praktiky s ním spojené.

3. Strava všednodenní a sváteční, zdroje v přírodě - oříšky, lesní „oříšky“ a ovoce, plané plody, míza stromů, houby, byliny, kořínky v lidové stravě, byliny a plody bohaté na vitamíny, mlsky dětí při pastvě a při hrách ve vodě; různé polní plodiny a obilniny – pražmo, žito a „žito“, mlynářsky zpracované obilniny, oves a „roubenina“, pohanka a „turkyně“,hrách a pučálky,semenec“, olej a „zábojny“; mléko a jeho využití – syrové mléko, „kyška“, máslo a „putra“, tvaroh a tvarůžky; místo bramborů v lidové stravě (předchůdci bramborů, cukrová řepa; maso – pečené, uzené, vařené; zahrady, sady, komory. Sváteční jídla - půst a posty, Velikonoce, Vánoce, jiné svátky, masopust a hody,narození, úmrtí,svatba. Strava všedního dne - od rána do večera: Polévky (masité, oukrop a jiné nálevy, zahuštěné, bramborové, luštěninové, mléčné a syrné, ovocné, zelné, kyselo, alkoholické); Moučné pokrmy (chléb, bílé pečivo, moučníky spařené, moučníky vařené, těsto kynuté), Jiné škrobnaté pokrmy (kaše, luštěniny), brambory a zelenina (brambory, bramborová jídla, zelenina vařená, strava syrová); maso a omáčky (druhy masa, úprava masa, omáčky). Nápoje - voda, mlé-

ko, čaje, pivo, kořalky, víno, káva, náhražky kávy. Kuchyňské potřeby a inventář domácnosti.

4. Podomácká výroba, pro vlastní potřebu a pro trh, práce se lnem – sortiment výrobků, nářadí, technologie, průběh, pověry a praktiky s ním spojené; práce se dřevem a výroba dřevěných předmětů; práce s hlínou, kamenem, kostmi, kůží, proutím a lýkem.

5. Řemesla, řemeslná výroba na vsi pro rolnické odběratele – kolářství, kovářství, tesařství, truhlářství, bednářství, cihlářství, obuvnictví, krejčovství; řemesla městská pro venkovské odběratele – hrnčířství, pernikářství, kamnářství…; řemesla na vodě - mlynářství, hamernictví… Řemeslnický folklor, zvyky a pověry.

6. Sídla a bydlení, sídelní typy, typ lidového domu, stavební materiál, obydlí a hospodářská stavení, drobná vesnická účelová architektura; názvosloví lidového domu.

7. Oblečení, látky a materiály, pracovní, sváteční, mužské, ženské a dětské, oděvní doplňky, šperky, obuv; místní výrazy a názvy.

8. Doprava, nosidla, plachty, nůše, trakaře, vozíky, bryčky, vozy a saně; místní názvy, terminologie a výrazy.

B. Kultura sociální:

9. Život v obci, sociální rozvrstvení, vztahy m,ezi sousedy, chasa a její postavení, obecní chudí a slouhové, obecní zřízení a podíl na správě obecních záležitostí; sousedská vzájemná výpomoc; škola a její místo v životě obce, kostel a jeho postavení v životě obce.

10. Od kolébky do hrobu - rodinné vztahy – vztahy v širší rodině a příbuzenstvu; výminkáři; život dětí v tradiční lidové pospolitosti; rodiče a děti; sloužící čeleď na usedlosti, dělba práce a povinností; zvyky a obyčeje při narození dítěte a křtu; zvyky a obyčeje při svatbě a uzavírání manželství, zvyky a obyčeje při úmrtí a pohřbu; trávení volného času; institut kmotrovství.

C. Kultura duchovní

11. Od jara do zimy – výroční kalendářový cyklus a jeho formy a podoby při jednotlivých svátcích a rituálech v rámci roku (masopusty, předvelikonoční půst a velikonoce, letniční svátky, slavnosti letní-

ho slunovratu, ochrana úrody a sklizeň spojená s dožínkami, podzimní posvícenské hodování, konec podzimu – ukončení posvícenských hodů a zábav, advent, vánoční čas a novoročí.

12. Písničky a vyprávění, kalendáře a knížky lidového čtení, nářeční výrazy a fráze, pomístní jména.

13. Píseň, druhy lidové písně a jejich funkce; lidová hudba a jednotlivé druhy lidových hudebních nástrojů; lidový tanec, jeho druhy a funkce.

14. Lidové divadlo sousedské (v novější době ochotnické), obchůzkové divadelní hry, polodivadelní prvky ve výročních obyčejových obřadech a zvycích.

15. Lidové výtvarné umění, estetika lidového domu; lidová malba na skle, malba na keramice, malba na nábytku; lidová řezba; výšivka a krajka; estetika kovozpracujících řemesel; zvykoslovné předměty – kraslice, zdobné pečivo, ozdoby v interiéru. Lidová hračka.

Pro ukázku podoby jedné z částí kalendářního výročního obyčejového cyklu byla zvolena doba druhé poloviny tradičního roku - od podzimu do konce adventního předvánočního období.

Podzim v lidové kultuře

Probíhá sklizeň poslední otavy, a v přírodě sklizeň podzimních plodů. Byla to tak zvaná „třetí sklizeň“ - vybíraly se brambory, sklízel se tuřín a cukrová řepa, probíhala sklizeň ovoce a jeho sušení na zimu (křížaly, sušené hrušky a výroba pracharandy). Sbíraly se podzimní plody – šípek (na posilující a léčivé čaje a na marmelády; od 19. století se pražila očištěná jadérka na kávovinovou náhražku), bukvice (lisoval se z nich olej a byl to vyhledávaný pamlsek nejen pro děti), žaludy (jako pokrm pro vepře, a surovina na přípravu kávoviny, také se z nich v chudých oblastech mlela přísada do chlebové mouky), dřišťály (vařilo se z nich rostlinné „máslo“, které se užívalo především jako lék, ale také při jídle). Velmi důležitá byla sklizeň zelí.

Provádí se orba po sklizni posledních plodin (tzv. „odůrka“, „námiška“). Nebyly k dispozici výkonné pluhy a proto se muselo orat několikrát. Pořekadlo nabádalo: „Málo oráš? Málo sklidíš!“. Orba musela respektovat vrstevnice reliéfu, a musela rovněž dbát na meze polí.

Jejich smysl byl dvojí – jednak vlastnický (je mnoho ústního podání zabývající se posmrtnými tresty za odorávání mezí), a jednak přirozený, kdy meze sloužily jako obrana proti sesuvům půdy. Vedle podzimní setby ozimů je pozvolna zahájen výmlat obilí; když se mlátilo ručně cepem, připadl sice hlavní nápor práce na zimní čas, ale podle možností se začalo už na podzim, aby se práce zvládla. S podzimním časem nastávala také další mimořádně důležitá pracovní činnost - ženy začaly spřádat len.

Mnoho podzimních pranostik si všímá počasí z důvodů odhadu dešťů, nebo vztahu ke vláze a k vodě, ale podzim nemá podobné zvyky jako jaro (např. „otevírání studánek"). Při rolnické práci byl respektován řád v krajině daný přírodou - lidé věděli, že příroda nic nedělá náhodně a samoúčelně, z hlediska nazírání tradiční lidové kultury neexistuje cesta omylů a pokusů (lidové kultuře je vlastní víra ve vyšší smysl dění v přírodě; ten je obsažen již v předkřesťanských kultech) - příroda je oživená. Zde by bylo možno sledovat paralely s dosud velmi populární moderní teorií „Gaia", která posuzuje Zemi jako autonomní vzájemně propojený živý nadorganismus.

Život tradiční pospolitosti se odehrával především v rovině pracovní, prokládané svátečními příležitostmi; práce v přírodě byla chápána nejen z hlediska účelnosti, ale také v rovině úcty k tomuto prostředí - není pouhou frází, že příroda, země je Matka, poskytující dary, které si ovšem člověk musí zasloužit prací, osobními vlastnostmi a vztahem k ostatním lidem, k půdě a k okolní přírodě. Práce je do značné míry prodchnuta duchovním principem a transcendentálnem. Člověk žije a pracuje s vědomím, že je produktem stvoření a že prostředí, ve kterém se nachází a ze kterého čerpá, je rovněž součástí tohoto stvoření - tato skutečnost je vlastní všem tradičním stabilizovaným předindustriálním pospolitostem - ať již tradiční české či kterékoli jiné (včetně dnech tak módních „Ladaků" nebo „nativních indiánů" atd.)

Kořistnický způsob přístupu k přírodě je vlastní člověku odedávna, ale ani tradiční pospolitost nepostupuje plošně – nejen že k tomu nemá technické prostředky a sílu, ale nemá na takovémto vztahu ani zájem, protože ví, co je dovoleno a co se musí dělat a jakým způsobem - v tom je tradiční lidová pospolitost utvrzována také ústní tradicí, pohádka-

mi a pověstmi, které jsou jakýmsi rezervoárem lidových morálních normativů; přirozené životní prostředí je inspirací nejen pro oblast výtvarného umění - barevnost, motivy - květy, plody a klasy, ale také především pro oblast duchovní - přirozená lidová moudrost se opírá o dění v přírodě.

V období od září do listopadu probíhá období posvícenského hodování, které je ve své podstatě rituálním díkůvzdáním za úrodu a dary, které půda a příroda lidem k obživě poskytla; jsou ale samozřejmě také vítanou a toužebně očekávanou příležitostí důkladnému pojídání a sycení, a k upevnění sociálních a příbuzenských vztahů v obci a v široké rodině.

Počátek listopadu je počátkem tmavé chladné části roku. Ne náhodou na tento čas připadá Památka všech svatých a Památka zesnulých – Dušičky, vzpomínka na zemřelé. Tyto svátky jsou z kulturně historického a náboženského hlediska velice důležité a zajímavé a jejich význam se výrazně promítá také do lidové kultury. Jde o starý zvyk, již předkřesťanský, který se v Evropě před příchodem křesťanství slavil jak u Keltů a Germánů a jiných. Rovněž u Slovanů jde v zásadě o tentýž svátek, jakým je Halloween v keltogermánské západní Evropě. Pokud se na Dušičky svítilo lampou, dávalo se do ní máslo - dušičky smějí na tento den opustit očistec a máslem si potírají spáleniny z ohně, ve kterém trpí. K pití se bralo studené mléko nebo studená voda, aby také v těchto chladných nápojích si mohly dušičky ochladit spáleniny.

Lidé konají se návštěvy hrobů zemřelých, hroby se zdobí - věnci, květinami a svícemi. Není náhodou, že se svátek Památky zesnulých, neboli Dušičky, slaví vzápětí po Svátku Všech Svatých. Po světcích, kteří se ocitli v nebi díky své zbožnosti, je nutno vzpomenout také památku těch, kteří pro svoje hříchy musí ještě dlouho po smrti trpět v očistci, kteří procházejí stejnou cestou očištění, jakou budeme muset jednou procházet my všichni. Lidé jim svojí modlitbou a rozdáváním almužen mají zmírnit trápení po tu dobu, která jim byla jako trest za hříchy vymezena. V předvečer Památky zesnulých chodili lidé do lesa na mech a stonky brusinčí - mechem obkládali hroby svých blízkých, pokládali na ně košíčky spletené z brusinčí a do nich upevňovali zapálené svíčky.

Podle velmi staré a houževnatě se udržující lidové pověry se o půlnoci před Dušičkami koná mše zemřelých: v kostele se shromažďují duše a vše při mši probíhá i s kázáním a varhanami jako při mši živých lidí. Mnoho lidových pověstí vypráví o tragickém konci těch, kteří se ze zvědavosti na takovou mši odvážili - duše zemřelých je roztrhaly na kusy. Někdy se živí na tuto mši šli podívat úmyslně, aby spatřili své zesnulé blízké, ale na mši směli být jen potají, nikým nespatřeni, a to jen potud, pokud kněz u oltáře řekne: Amen. Pokud pak byli na mši zemřelými přistiženi, zahynuli. Velmi rozšířený je motiv pověsti, v níž se vypráví o ženě, která usnula na večerní mši právě před Dušičkami a o půlnoci jí probudily zvuky varhan a hlas kněze. Otevřela oči a s hrůzou zjistila, že všichni, kteří jsou v kostele, jsou zemřelí lidé ze vsi - mnohé z nich si ještě dobře pamatovala. Nevěděla, co si počít. Vtom si všimla jedné postavy vedle sebe a poznala v ní svojí dávno zemřelou kmotřičku. Ta jí šeptem poradila, aby dříve než mše skončí, nenápadně vyšla z kostela, u vrat kostela ze sebe svlékla kožíšek a hodila ho na zem, a pak co nejrychleji utíkala ze hřbitova. Žena tak učinila a za pár okamžiků za sebou uslyšela hrůzný lomoz. Ráno se pak došla podívat na hřbitov a ze svého kožíšku našla jen malé cáry.

Podle lidové víry pořádají v tento čas duše zemřelých také svoje procesí. Tyto pověry se plně shodují se západoevropskou lidovou vírou v noc strašidel a duchů; i ta povstala z prastaré pohanské víry, že určitý čas ke konci podzimu, před počátkem zimy, je vyhrazen duším zemřelých. V české tradiční lidové pospolitosti měli lidé duše zesnulých stále na paměti. Říkalo se, že například po drobečcích chleba spadlých na zem se nesmí šlapat, protože to ubližuje dušičkám v očistci a znesnadňuje to jejich vysvobození. Lidé totiž věřili, že živí mohou dušičky v očistci vysvobozovat i jídlem - úctou k němu a jeho pečlivým a řádným požíváním. Noc před Dušičkami se na stůl stavěl hrnek mléka a kus másla, aby si dušičky mohli spáleniny z věčného ohně v očistci ochladit mlékem a potřít máslem. Pokud nemohl někdo kvůli nemoci nebo stáří dojít o svátku zemřelých na hřbitov na hroby svých blízkých, zapaloval alespoň doma na stole svíčky za jednotlivé zesnulé. Také se běžně - doma či v kostele - zapalovala svíčka za duše, na které nikdo nevzpomíná, a připojila se modlitba za jejich spásu. Mnoho lidových

pověsí vypráví o tom, jak lidé slýchali v povětří vzteklý a zoufalý řev ďáblů, zuřících nad tím, že modlitby a prosby věřících za spásu duší hříšníků je nad těmito dušemi zbavují moci. Dřevorubci v lesích na pařezech poražených stromů sekyrou vysekávali tři křížky - na takovém pařezu si mohla v bezpečí vydechnout duše hříšníka štvaná ďábly a démony. Lidé také věřili, že pokud se někomu zdá o zemřelém, má dát sloužit mši za klid jeho duše. Prší-li na Dušičky, říká se, že zesnulí oplakávají své hříchy.

Stejně jako o Svátku Všech Svatých, také na Dušičky se peklo zvláštní obřadní pečivo, tak zvané „dušičky". Toto sladké kynuté pečivo s makovou náplní jako dárek dostávaly děti, a hospodyně je také jako samozřejmou součást mzdy dávala služebné čeledi. Lidé, kteří šli na hřbitov, nesli s sebou pár kousků, které rozdávali žebrákům a nebo i malým dětem. V katolickém prostředí věřící nechodí s jídlem na hroby svých blízkých, jako se to děje v jihoevropském a východoevropském pravoslavném prostředí, kde církev přejala velmi mnoho starých předkřesťanských zvyků a rituálů. Lidé tam hodují na hrobech svých zesnulých proto, aby se duše mohly stát účastníky této hostiny a aby tím byl mimo jiné stále potvrzován svazek mezi generacemi, mezi živými a předky. Nejde ovšem o nic tak mimořádně odlišného - kult předků je velmi sil- ně zakořeněn také v našich lidových zvycích. Projevuje se například v přípravě již zmíněného dušičkového pečiva a v jeho rozdávání žebrákům; je to forma almužny, která jako dobročinný skutek má pomoci stejně jako modlitba ukrátit trest duše v očistci. Obdobný charakter má také štědrovečerní prázdný talíř na stole nebo přizvání pocestného či žebráka ke štědrovečerní tabuli.

Na den 6. listopadu připadá podle katolického kalendáře svátek Sv. Linharta (nebo také Leonarda), patrona a ochránce dobytka; podle legendy žil v 6. století na území tehdejší Francké říše. Rozšíření jeho kultu v jižních Čechách je zásluhou hlavně jihočeských, zejména šumavských Němců. Proč k podzimu patří ochránce dobytka je jasné, podzim je spojen s dobytkem - končí pastva dobytka na vzdálených pastvinách venku, s blížící se zimou jsou využívány zbytky zeleně kolem vsi. Vykrmený dobytek je zčásti porážen a konzumován. Ale je nutno prosit světce a ochránce dobytka o pomoc pro dobytčata, která

mají být uchována do příštího jara, protože není dost zásob na zimu. To platí až do poloviny 19. století, kdy se teprve objevuje dokonalejší pícninářství a je možno na zimu připravit více sena. Ale v drsných šumavských podmínkách se k ochraně světce lidé utíkají napořád!

Velmi významným svátkem v tradiční lidové pospolitosti je Sv. Martin, 11. listopadu. Doba kolem dne památky svatého Martina je ve své podstatě časem definitivního ukončení hospodářského roku - obilí je ve stodolách, brambory a řepa ve sklepích, dobytek sehnán z pastvy a drůbež je pěkně vykrmena. Je to doba, kdy Martin přijíždí na „bílém" koni a přiváží s sebou zimu. Lidé si mohou vydechnout, užívat odpočinku, hodování a veselí při muzice a v tanci.. Po staletí je k této slavnostní příležitosti připravována drůbež, především husy; tomu je také přizpůsobena vlastní svatomartinská legenda o životě a činech tohoto světce. V zásadě jde ale o nezbytnost zkonzumovat vykrmené dorostlé husy, které kvůli nedostatku zásob krmiva a zrní nebí možno udržovat přes zimu do jara.

K tomuto svátku přináleží několik významných událostí v životě staré tradiční vesnice - čeleď opouští službu, dostává kromě mzdy také jako součást výslužky tzv. „martinské rohlíky", zvláštní obřadní pečivo. Se svátkem sv. Martina a odchodem čeledě ze služby je spojeno po staletí známé „martínkování", čili volné až bujně nevázané veselí na čas svobodné služebné čeledi. Jsou ze středověku doloženy skutky oslavující čeledě, které již svým charakterem patřily zcela do kategorie kriminálních činů. V životě obce byl Sv. Martin příležitostí k uzavírání nové smlouvy s obecním pastýřem; byla to slavnost odbývaná pod názvem „bejkova svatba", kdy pastýř buďto musel pro sedláky (své zaměstnavatele) vystrojit hostinu (pivo a koláče) z toho, co sedláci „přesypali" navíc při „sejpce", tedy při vyplácení jeho odměny za celoroční pastvu.

Tyto dny ale tradičně byly také časem obecních valných hromad, které s ukončením hospodářského roku souvisely - na nich se řešily důležité záležitosti, které se v životě obce v průběhu roku objevily. Šlo o setkání všech „vážených sousedů"; to nebyla nikterak bezobsažná formulace - ne každý ve vsi byl „váženým sousedem"; v minulých staletích se mezi ně rozhodně nemohl počítat kupříkladu chalupník,

podruh nebo čeledín, stejně jako se to netýkalo žen. Šlo skutečně jen o sedláky, držitele polností o výměře alespoň od 5 hektarů výše, čili majitele asi 15 jiter. Jedno jitro byla taková plocha pole, kterou od rozbřesku do brzkého dopoledne, čili - za jedno jitro, dokázal zorat jeden kůň nebo jeden pár volků. 60 jiter tvořilo lán, a půlláník nebo celoláník - to už byl na staré tradiční vesnici velký pán! Velikost výměry gruntu závisela především na kvalitě a úrodnosti půdy a na charakteru kraje - v podhorských oblastech se mezi průměrně movité sedláky mohl počítal i ten, kdo by v úrodné nížině patřil někam do majetkového podprůměru.

Všichni hospodáři se v tomto čase, ve dnu určeném zvykovým právem, sešli v hospodě, aby probrali život obce v předchozím roce, aby zhodnotili způsob, jakým o obecní záležitosti pečoval dosavadní starosta a jeho radní, a aby vyřešili případné spory, které se mezi sousedy objevily. Každá obec měla svůj obecní majetek, který se buďto mohl pronajímat, nebo se kterým se hospodařilo, a zisk z obecního majetku - to byla důležitá záležitost. Stejně tak se projednávala otázka, zda starosta vždy jednal uvnitř vsi a také navenek v obecní prospěch, zda dbal na dodržování dobrých mravů v obci, na dobré jméno obce v kraji, na péči o obecní chudé, a zda se na úkor obce neobohacoval. Pokud byli sousedé se starostou spokojeni, zvolili ho i na příští rok, pokud ne - volili si starostu nového. Vnějším znakem starostenského úřadu, jeho pravomocí, bylo „rychtářské právo“ - asi jeden loket (cca 45 cm) dlouhý svazek silných a tvrdých volských šlach, opletených koženými řemínky a zdobených mosaznými cvočky. Právo leželo při jednáních vždy na stole po starostově pravé ruce - a pokud účastníci jednání příliš hlučeli, zjednával si starosta klid důraznými údery „právem“ do stolu. Společně s „rychtářským právem“ se novému starostovi svěřovala také obecní truhlice - byly v ní obecní peníze v hotovosti, listiny, které stvrzovaly stará privilegia obce, zápisy o důležitých ujedná- ních a podobně. Truhla a právem byly uloženy vždy ve starostově domě a tak vlastně na tradiční vesnici byla radnice tam, kde bydlel starosta. Bezesporu to bylo řešení praktické a levné. Tradice společného řešení obecních záležitostí byla dříve na vsích skutečně prastará - po celé generace u nás vždy platilo, že kdo v obci žije, musí být také jejím

platným členem a musí se o její záležitosti brát, a to nejen vlastní prací, ale i pečlivou a důslednou kontrolou ostatních.

Definitivním ukončením podzimních tanců a zábav při muzice byl svátek Sv. Kateřiny, kdy se odbývaly kateřinské zábavy, tedy poslední muziky před adventem; jde již o tradici přizpůsobenou vlivu církevní liturgie, která nemá s nějakými pohanskými předkřesťanskými rituály konce podzimu nic společného; smyslem toho je jakási vnitřní duševní příprava na nadcházející dobu předvánočního půstu, na Advent. Pojem Advent je odvozen z latinského „advenio" - přicházím, jde o očekávaný příchod Krista; lidé se mají odvracet od světských radostí a požitků, mají se obracet do sebe, litovat svých hříchů, odříkání světských zábav a tělesných požitků - tedy také masitého, bohatého jídla (adventní čtyřtýdenní půst). Lidová pranostika praví: „Řekla Kačka Barce - Nechme toho tance!", nebo-li: tancování končí se Sv. Kateřinou, a na Sv. Barboru už všichni musí dodržovat postní dobu.

Měsíc listopad uzavírá svátek svatého Ondřeje, patrona nevěst a dobrých sňatků. Ještě v 16. století jsou doloženy pověrečné věštebné praktiky zaměřené na vztahy mezi mladými lidmi a na možnou budoucí šťastnou svatbu – například se lilo olovo do vody a ze vzniklého tvaru se usuzovalo na povahu a povolání nápadníka, počítaly se polínka nebo stébla slámy a jestliže vycházely do páru, pak určitě v nastávajícím roce čeká příslušného „hadače" svatba, děvčata házela střevíčkem ke dveřím, atd. Jde jak vidno, o zvyky, které z nedávné minulosti a z naší současnosti známe ze štědrovečerního času. Je tomu tak proto, že velmi oblíbený světec, patron šťastných sňatků (a kdo by nechtěl mít šťastný sňatek, zejména v dobách, kdy se sňatky domlouvaly a kdy mladý muž a mladá dívka skutečně nemohli vědět, zda a za koho budou v příštím roce sezdáni), se dostal v pohusitské, tedy protestantské, době tak trochu do ústraní, stejně jako všichni ostatní světci – neboť protestantismus světce neuctívá. Proto se v průběhu 16. století a staletích následujících tyto tak významné a závažně prožívané zvyky přesmýkly k nejbližšímu mimořádně důležitému svátku – ke Štědrému večeru, kdy se rodí Kristus, rodí se také nové slunce – je zimní slunovrat – a kdy je tedy možno"nahlížet" do nového rodícího se času.

Advent a obchůzkové slavnosti v době jeho trvání

Zlo a útrapy zimy - hlad, nemoci, šelmy, stejně jako vlčí mlha, nezadržitelné slábnutí slunce a triumf mrazu, tmy a smrti, se bezezbytku promítají do charakteru rituálů a obřadů počátku zimního času, který v křesťanské době přechází do adventního cyklu. Obrana před silami zimy je společným základním rysem adventních obchůzkových slavností – jde o pozůstatek starobylých, dávných rituálů, ve kterých maskami znázorňované síly přírody a stejně tak znázorněné síly smrti a zimy spolu bojovaly; je nezbytné, aby se tak dělo na počátku zimy, protože magický souboj je zakončen rituálním vítězstvím sil přírody a slunce a to zajistí, aby také ve skutečnosti, ve skutečné reálné přírodě tyto síly zvítězily. V době šíření křesťanství byly staré kulty již mrtvy, ale stále přetrvával povědomí o nich a jejich závaznosti. Proto byly slavnosti s maskami v této době stále běžné - církev k nim připojila vnější povrchový nátěr spojený s legendou o životě a martýriu světce; pozůstatek dávných přírodních kultů nadále žil v naivním lidovém prostředí v těsném sepjetí s novým duchovním smyslem.

Život tradiční venkovské pospolitosti se zimě plně přizpůsobil, kováři překovali tažné koně na práci v lese nebo na převážení nákladů po zamrzlých silnicích, koně dostali podkovy s masívními ostrými hroty, aby neklouzali po náledí a zmrzlém sněhu, a vozkové na delší zimní cesty nazouvali na boty návleky pletené ze slámy, kterými byly nohy vozků sedících na kozlíku chráněny před mrazem. V těchto dnech nastávaly smutné časy pro pašíky; šestnáctého prosince je Sv. Albíny, a stará pranostika nabádá: „Svatá Albína - špek do komína". Ačkoli adventní jídlo by mělo být bezmasé, postní, je již počátek zimy časem zabíjaček. Hlavní doba zabíjaček ale připadá na čas povánoční. Obrázek života v zimě za starých dob by mohl být třeba takový - za malými, mechem utěsněnými okénky mrazivý večer, od pece sálá teplo, na míse voní maso se zelím a dívky u kolovratů zpívají.

Pro adventní jídelníček na jihu Čech je v nedávné minulosti typické kynuté pečivo, které spolu s daleko starší a tradičnější štědrovečerní vánočkou (caltou) představuje zdejší formu obřadního chleba. Pro všechny zemědělské kultury je totiž obecně charakteristickým rysem obřadní chléb připravovaný k významným svátečním příležitostem

(svatba, dožínky, masopust, velikonoce, vánoce...). Obřadní chléb mění v průběhu staletí svoji formu, ale jeho původní smysl a rituální závaznost zůstává. U svatby jde nyní o svatební dort, ale jeho původ je ve svatebním chlebu, dožínkový koláč je původně rovněž chléb, stejně jako masopustní koblihy a velikonoční mazanec … Z těchto novodobých forem obřadního chleba se vyvíjejí místní lokální varianty - v jižních Čechách se stává pravidlem připravovat u příležitosti adventních svátků drobné figurální kynuté pečivo ze stejného těsta, jako je vánočka; zcela městskou záležitostí pak jsou perníky prodávané na vánočních jarmarcích a mikulášských trzích; v jižních Čechách byly pověstné zejména jindřichohradecké mikulášské trhy s perníkem, který je rovněž jednak další formou obřadního chleba. Jak kynuté figurální pečivo, tak i perník mají funkci drobného dárku pro děti při barborské nebo mikulášské nadílce.

Adventní obchůzkové slavnosti zimního cyklu se jednoznačně vyvinuly ze starších pohanských rituálů pod vlivem nového křesťanského učení a kultu světců, kteří na toto období připadají. Obecně byly známy obchůzkové slavnosti barborek, mikulášské, ambrožské, božích matiček a lucijské.

V předvečer 4. prosince, kdy je Sv. Barbory, se odbývala obchůzka „barborek“ - skupina dívek v bílých úborech, s vlasy sčesanými do tváří nebo s tvářemi posypanými moukou, v ruce s metlou na zlobivé děti a košíčkem se sladkostmi pro děti hodné obcházela jednotlivá stavení, napomínala zlobivé a chválila hodné děti. Říkají dětem, že se spouštějí z nebe po žebříku, až odejdou z domu, vrátí se na nebe a odtud se budou na děti dívat a kontrolovat, jak se děti během roku chovají, a za rok přijdou zase. V některých oblastech (v jižních Čechách například v okolí Milevska) doprovází skupinku „barborek“ i masky čertů!! Také se někde dokonce po staveních hrála krátká jednoduchá obchůzková barborská hra, ale v jihočeském regionu tomu tak nebylo. Dodnes je známá a užívaná jedna z praktik milostné věštby – větvička „barborka“, jako symbol živé přírody v příbytku. „Barborka“ je symbolem magie lásky, magie přírody i prosperitní magie zimního slunovratu.

Sv. Mikuláš, jehož lidová slavnost se odbývá v předvečer 6. prosince, je připomínkou historické postavy (biskup Nikéláos z města

Myry na území Malé Asie, z přelomu 3. a 4. století; jeho kult se rozšířil v době trvání Byzantské říše). Byl to údajně velmi zbožný muž, laskavý k dětem a nelítostný k hříšníkům a nevěřícím - údajně jeho přičiněním byl zničen skvostný antický Artemidin chrám. Křísil mrtvé, tišil mořské bouře, na jeho hrobě se děly zázraky - odtud jeho přízvisko Divotvorce a výlučné postavení ve východním, pravoslavném ritu. Do Evropy pronikl jeho kult zásluhou byzantských kupců a také zásluhou princezny Theofanó, která se provdala za německého císaře Ottu II. (2. polovina 10. stol). V německých klášterních školách byly v předvečer jeho svátku obdarovány děti. Tento zvyk se z německých klášterů šířil do okolních zemí, a ve venkovském prostředí se prolínal s doznívající tradicí zimních pohanských slavností s maskami. Proto laskavého biskupa provázela, jak máme doloženo z písemných záznamů z minulých staletí, v lidových obchůzkových slavnostech kromě anděla a čerta také skupina zvířecích, démonických a pohádkových masek. S tím, jak se k nejvýznamnějšímu svátku tohoto roku - k Vánocím – začíná připojovat v nedávné minulosti zvyk vánočního daru, vzešlý z měšťansko kupeckého prostředí, přesunuje se v některých zemích postava Mikuláše rozdávajícího dary ke Štědrému dnu; to je skandinávský a anglosaský Santa Claus.

Obchůzka Sv. Ambrože v předvečer 7. prosince – je připomínkou biskupa Ambrože Milánského, který po podle legendy, ulicích města chodil s důtkami, jimiž trestal hříšníky, a který byl obdarován skvělou výřečností - takže, jak uváděli jeho současníci: „z jeho úst se linula slova jako plástve medu“... Také při lidových obchůzkách maska „ambrože“ nosí pometlo, láká děti na pamlsky a pokud si je chtějí skutečně vzít, trestá je pometlem, protože mlsat v době adventního půstu se nemá.

V předvečer 8. prosince obcházejí po staveních „boží matičky“ – skupiny mladých žen či dívek v bílém, s korunkami na hlavách, se závoji, s panenkou jako Děťátkem, Ježíškem. Obchůzka se koná v předvečer svátku Neposkvrněného početí Panny Marie, a jejím smyslem je připomenutí tohoto svátku, a opětovné zdůraznění nutnosti dodržovat adventní půst. Zvyk je implantovaný v době rekatolizace, není staršího

datat; proto rychle opět vymizel, a jen někde se udržela vzpomínka na to, že chodívaly „mikulášky.

Velmi zajímavým a důležitým rituálem byla lucijská obchůzka, v předvečer 13. prosince, kdy je svátek Sv. Lucie - Paní světla. Byla to obchůzka dívek, žen, ale dokonce i mužů! v bílém úboru, se strašidelnými zobany (na Budějovicku) nebo s ohromnými hlavami, s dřevěným nožem v ruce - tímto nožem „páraly“ bříška dětí, které se nepostily a zlobily. Nemluvily, pouze huhlaly – „Mulisi, mulisi!“ - tj. Modli se, modli se! Jde o připomínku půstu a vnitřního usebrání a lítosti nad hříchy. Je to strašidelný démon zimy a má být připomínkou čisté a ctnostné svaté panny!? Říká: „Jdu, jdu, noci upiju!“ - ale to není pravda! Noci by upila až od zimního slunovratu – jde o chybu ve středověkém juliánském kalendáři, podle kterého vlastně zimní slunovrat, čas nadějí, ale také čas nečistých a zlých sil zimy a smrti, čas démonů, připadal na dobu kolem dne sv. Lucie! Také toto dokazuje nezbytnost reformy juliánského kalendáře! (Řehořská reforma kalendáře v 16. století posunula kalendářní čas zimního slunovratu opět na jeho skutečně pravý astronomicky stanovený čas.) Patronka přadlen, a proto se na svátek Sv. Lucie nesmí příst.

Protože je Sv. Lucie připomínkou nezbytnosti ochrany před nečistými silami zimy, pojí se v lidové tradici k jejímu svátku také magická ochrana před čarodějnicemi - od sv. Lucie do Štědrého dne je nutno brát každý den polínko, na Štědrý den z těchto dvanácti polínek zhotovit stoličku, vzít si jí na Půlnoční mši a při pozdvihování se rozhlížet po přítomných v kostele. Rázem lze uvidět každého, kdo ve vsi čaruje a škodí! Ze strachu před čarodějnicemi se také dodržovala zásada, že se na Štědrý den nemá nic nepůjčovat z domu, zejména nic od práce s mlékem; kdo si přichází vypůjčit cokoli, ten chce tomu domu a lidem v něm škodit. (Ochranou před čarodějnicemi se na Štědrý den zabývalo mnoho praktik: odpoledne se na návsích odbývalo vyhánění čarodějnic ze vsi hlukem, střelbou a práskáním bičů, stavení byla vykrápěna svěcenou vodou, v podvečer se dveře chlévů uzavírala a před ně se nasypal mák nebo řezanka - čarodějnice chtěla vejít za tmy do chléva a škodit dobytku, ale nedokázala otevřít dveře chléva dříve, než spočítá všechna maková zrnka a všechna řezanková stébla a to nemohla

dokázat do půlnoci, a po půlnoci pak už neměla moc škodit.) Proč mají čarodějnice na Štědrý den sílu? Protože slunce se na okamžik zastavuje na své pouti oblohou a jeho účinek na vše dobré i zlé pomíjí; dobré i zlé působí na člověka samovolně dále, ale zlé je v tuto roční dobu mrazu, hladu, smrti a tmy daleko silnější a může nad člověkem získat moc; po půlnoci se rodí nové slunce a pro křesťany se rodí nejmocnější ochránce lidí – Kristus – a zlé síly tedy moc nad člověkem ztrácejí. Proto je Štědrý večer magickým kouzelným časem, plným nadějí a radosti, ale také plným nebezpečí a hrozby démonických sil.

K adventním lidovým obchůzkovým slavnostem patřila v minulosti ještě jedna příležitost, jejíž počátek leží zcela jednoznačně v nové tradici křesťanské - ještě ve druhé polovině minulého století se v od sobotního podvečera před poslední adventní nedělí konaly obchůzkové pastýřské hry - skupinka chlapců oblečených jako pastýři od Betléma, a spolu s nimi čert a anděl, obcházeli stavení a předváděli krátkou veršovanou hru o pastýřích, kterým anděl zvěstoval novinu o Narození Krista. Za hru dostávali odměnu - peníze a jídlo. Protože hráli zejména chudí, začínali dříve proto, aby obešli co nejvíce domů, a zacházeli také do sousedních vsí.

Novodobé kulturní inovace:

V souvislosti s adventním časem je v současnosti zvykem hovořit také o adventních nedělích jako o neděli železné, bronzové, stříbrné a zlaté. Nejde ovšem nikterak o starou tradici; je to zcela moderní a novodobá záležitost, jejíž počátek leží v polovině 19. století ve velkých obchodních centrech západní Evropy (Anglie, Holandsko, Belgie, Německo). Označení nedělí se odvozuje od míry zisku obchodníků v těchto dnech - s blížícími se svátky se zvyšuje potřeba nakupovat zásoby a dary a rozšiřovat v městských domácnostech přípravy na svátky. Takže každou adventní neděli se příjem obchodníků zvýší – a zlatá neděle! – ta v pokladnách skutečně „zvoní zlatem."

Zcela modelovou ukázkou kulturních inovací je v posledních letech velmi oblíbený adventní věnec – do českých zemí v současné době pronikla z Rakouska a Německa v důsledku společensko politických změn po roce 1989. V německých oblastech jde ovšem o poměrně leti-

tou tradici, která se objevila cca v 16. století, původně v evangelickém prostředí, ale byla záhy přejata i katolíky.

Základní literatura k tématu:

ČELAKOVSKÝ, F. Ladislav: Mudrosloví národu slovanského. Praha 1893
Československá vlastivěda, řada 2. Národopis. Praha 1936
Československá vlastivěda, díl III. Lidová kultura. Praha 1968
Doudlebský kroj. Sborníček prací členů Národopisného kroužku při Jihočeském muzeu. České Budějovice 1956
FROLEC, Václav: Výroční obyčeje. Současný stav a proměny. Brno 1982
HOLEČEK, Josef: Naši. Praha 1919
HORÁK, Jiří: Zvyky, obyčeje a výroční obřady našeho lidu. Praha 1925
Jak se dříve vařilo. Sborníček prací členů Národopisného kroužku při Jihočeském muzeu. České Budějovice 1961
KREJČA, František: Sto let jihočeského národopisu. České Budějovice 1995
LANGHAMMEROVÁ, Jiřina: České lidové kroje. Praha 1997
MACHEK, Václav: Etymologický slovníkjazyka českého. Praha 1968
NAHODIL, Otakar - ROBEK, Antonín: České pověry lidové. Praha 1959
PROCHÁZKA, Karel: Lid český z hlediska prostonárodně náboženského. Praha 1910
ROBEK, Antonín a kol.: Jihočeská Vlastivěda. Lidová kultura. České Budějovice 1986
SOBOTKA, Primus: Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, obřadech a pověrách slovanských. Praha 1879
STRÁNSKÁ, Drahomíra: Lidové kroje v Československu. Díl I. Čechy. Praha 1945
STRÁNSKÁ, Drahomíra: Příručka lidopisného pracovníka. Praha 1936
ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie: Česká strava lidová. Praha 1945
VÁCLAVÍK, Antonín: Výroční obyčeje a lidové umění. Praha 1959

VANČÍK, František: Výroční obyčeje z jihočeského Soběnova. Praha 1967
VORÁČEK, Josef: Úvod do studia člověka, společnosti a civilizace. Praha 1940
WINTER, Zikmund: Kuchyně a stůl našich předků. Praha 1892
ZÍBRT, Čeněk: Veselé chvíle v životě lidu českého. Praha 1950

Resumé:
Zur etnographischen Begriffsabgrenzung „Genius loci Südböhmens“
Die Grundbedeutung bei der Begriffsabgrenzung „Genius loci“ hat das Studium der Volkskultur sowohl auf der Ebene der allgemeinen Formen und Prinzipien, als auch insbesondere auf der Ebene der örtlichen lokalen Spezifiken. In ihnen spiegelt sich nicht nur der Einfluss der äuβeren, örtlichen, oder kulturellen Faktoren (allgemeine Gesetzlichkeiten der Volkskultur des ganzen Ethnikums, Einfluss der höheren Stilkulturen, verwaltungspolitische Umstände, das ökonomische System des ganzen Staates) ab, sondern auch – und darum geht es hier vor allem – der Einfluss der örtlichen Bedingungen und die Geländebeschaffenheit, die den Charakter der Lebensweise der breitesten Bevölkerungsschichten, insbesondere der Dorfbewohner, bestimmt. Es geht um die alltägliche Lebensäuβerung aus der materiellen, geistlichen und sozialen Sicht. Etnographie als wissenschaftliche Disziplin beschäftigt sich zwar vor allem mit dem älteren Zeitraum (d. h. mit dem Zeitabschnitt bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts) und ist noch nicht in der Lage, den Gegenwartscharakter einzubeziehen. Trozdem hat der etnographische Zugang einen Sinn: Die gegenwärtige Geländebeschaffenheit, als auch der Alltag, werden immer durch die traditionelle, in der Vergangenheit entstandene, auf dem gegebenen Gebiet tradierte Volkskultur bestimmt.

Adresa:
Krejča František
Jihočeské muzeum, České Budějovice
E-mail: frantisek.krejca@seznam.cz

Mezinárodní migrace a politologie – lokální aspekt problematiky

Milan Lupták
VŠE Praha, ČR

Odhaduje se, že dnes žije asi 175 miliónů lidí mimo svou mateřskou vlast, mimo zemi, kde se narodili, eventuelně jejíž občanství nesou. Každoročně se tento počet lidí zvyšuje minimálně o tři milióny mezinárodních migrantů. Dislokace mezinárodních migrantů, představujících přibližně 3% z celosvětové populace obyvatelstva, je značně nerovnoměrná. Sedm nejbohatších zemí světa (Německo, Velká Británie, Francie, Itálie, Japonsko, USA, Kanada) má na svých územích asi jednu třetinu světové populace imigrantů. V zemích západní Evropy se jich na konci minulého století nacházelo více než 20 miliónů. Další odhad říká, že z celosvětového počtu migrační komunity přibližně 30 miliónů představují utečenci a další nuceně vysídlené obyvatelstvo.[68]

Většinu mezinárodních migrantů tvoří pracovní, ekonomicky aktivní migranti, kteří jsou zastoupeni v mnoha typech migračních pohybů: v tradiční pravidelné migraci, ve smluvních pobytech; v pohybech vysoce vzdělaných pracovníků, i v ilegálních pohybech.

Rovněž žadatelé o azyl a uprchlíci, jejichž motiv odchodu ze země původu nemá být vůbec spjat s ekonomickými podmínkami, se v legální nebo ilegální podobě v průběhu své integrace velicečasto zapojují do pracovního procesu v migračních zemích. Současně značná část zahraničních migrantů se stěhuje pouze na krátkou vzdálenost, zpravidla do sousedních zemí. Existuje také početná zpětná migrace z hostitelské země do země původu migrantů.

V celosvětovém kontextu převládá poptávka po levné a nekvalifikované pracovní síle, která se koncentruje především do zemědělství, potravinářského průmyslu, stavebnictví, lehkého průmyslu a zařízení

68 World Migration 2003: Managing Migration. Challenges and Responses for People on the Move. IOM, 2003, p. 280–284

veřejného stravování. Práce v těchto odvětvích ekonomiky jsou pracemi s puncem „tří D“ (dirty, dangerous, degrading) – jinými slovy jsou to práce „špinavé, nebezpečné a ponižující“ lidskou důstojnost, které majoritní skupiny ve společnosti odmítají vykonávat. Proto bez ohledu na relativně stabilní vysokou míru nezaměstnanosti ve vyspělých zemích světa zahraniční migranti v poměrně velice krátké době nacházejí své uplatnění na trhu práce v hostitelské zemi. Například průměrný nelegální migrant z Mexika potřebuje ve Spojených státech jenom dva týdny na to, aby si našel práci. Analogická situace je také v zemích západní Evropy.[69]

Bez ohledu na široké spektrum problému, které doprovázejí procesy mezinárodní migrace, přínosy této migrace převažují. Obrovský význam má především ekonomický efekt mezinárodní migrace. Bohužel, prozatím nebyly vyčísleny ekonomické profity pro státy percipienty mezinárodní migrace, například pro společenství zemí západní Evropy. Naproti tomu přínosy mezinárodní migrace pro zdrojové země, které vypuzují své občany za prací do vyspělých ekonomik světa, jsou statisticky evidovány. Velká většina mezinárodních migrantů totiž posílá své vydělané peníze do země svého původu. V roce 1970 celková suma těchto peněz odeslaných oficiálními kanály činila 2 miliardy USD; na počátku třetího milénia se však již v průměru každoročně odesílalo z vyspělých zemí světa do země původu migrantů asi 150 miliard USD. Uveďme, že suma takto odeslaných peněz zahraničními migranty je přibližně třikrát větší než celkový oficiální objem finanční pomoci, kterou poskytuje každoročně sedm nejvyspělejších států planety zemím tzv. třetího světa.[70]

Je nabíledni, že tyto peníze mezinárodních migrantů tlumí intenzitu potencionálních sociálních konfliktů v jejich mateřských zemích.

Česká republika se po zhroucení režimu reálného socializmu proměnila ze země převážně zdrojové (z hlediska mezinárodní migrace) – odhaduje se, že za 40 let minulého režimu emigrovalo z České

69 Evropa proti torgivli ljudmi. Berlin 15.–16. X. 2001, s. 72 // Konference OBSE z pitani demokratičnych institutiv i prav ljudiny

70 Kuksa, V. Prichodko, O. Tarifi na grošovy perekazy v konteksti nacionalnych i globalnych zlidniv // Dzerkalo tyžňja, 21–27. 8. 2004, s 5

republiky přibližně půl miliónů osob – na zemi cílovou, eventuálně tranzitní ve smyslu „přestupní stanice“ migrantů na jejich cestě do západní Evropy.

Od roku 1991 začíná výrazně stoupat počet cizinců s trvalým pobytem na území ČR. Svého vrcholu tento nárůst dosahuje v roce 1999, kdy bylo na území ČR oficiálně zaregistrováno více než 220 tisíc cizinců. Od roku 2000 v souvislosti se změnami v zákoně o pobytu cizinců (zákon č. 369/1999) a se zavedením vízového režimu s Ukrajinou, Ruskem, Běloruskem a Moldávií zaznamenáváme mírný pokles jejich počtu, avšak již v roce 2002 se tento pokles zastavuje a například v uvedeném roce bylo oficiálně zaregistrována více než 231 tisíc cizinců s dlouhodobým pobytem.[71]

Migrace, která do České republiky proudí, je převážně migrací ekonomickou. Vedle osob, jejichž pobyt je na území ČR legalizován, předpokládáme relativně vysoký počet nelegálně pobývajících cizinců. V roce 2002 se například podařilo zadržet více než 14,5 tisíc cizinců.[72] Jiné zdroje však uvádějí, že počet migrantů nelegálů na území ČR je řádově mnohonásobně vyšší (nezávislí experti odhadují počet nelegálně pobývajících cizinců, a to dlouhodobě, kolem 200 tisíc osob).[73] Tento údaj je sice často z oficiálních míst MV ČR zpochybňován (tato považují za „nelegála“ jenom toho migranta, který byl zadržen), avšak tvrzení o 200 tisících „nelegálech“ v ČR má své „raison d´etre“ – souvisí s ekonomickou strukturou ČR, s podílem tzv. černé a šedé ekonomiky ve struktuře ekonomiky ČR; s geografickou blízkostí ČR k zemím „vysněné“ západní Evropy. Pro srovnání uvedeme – v SRN se odhaduje, že se tam dlouhodobě nachází asi 600 tisíc nelegálních migrantů.

Celorepublikový podíl počtu cizinců na počtu obyvatel ČR, který činí podle sčítání lidu, domů a bytů z 1. 3. 2001 přibližně 1,2%[74], dosahuje u městských sídel Praha 3%, Mladá Boleslav 3,3%, Cheb 5,8%,

71 Tamtéž

72 Na území ČR je více cizinců než ve všech zemích „Visegradské čtyřky“ dohromady. Zdroj: www.mvcr.cz/statistiky/ileg2002/migr.02pdt

73 Viz Wallace, C., Stella, D. Patterns of migration in Central Europe. Houdmills: Palgrave, 2001, p. 33

74 Cizinci v České republice 2001. Český statistický úřad, Praha 2002, s. 66

Aš 4,5%, Teplice 2,1%, Brno 1,4%. Pro srovnání uveďme, že například v SRN je asi 10% cizinců z celkového počtu obyvatel a přibližně stejný počet cizinců je ve většině zemí západní Evropy.

Podle státní příslušnosti jsou v České republice nejpočetnější cizinecké komunity ze Slovenska, Ukrajiny, Vietnamu, Polska a Ruska.

Na přelomu druhého a třetího milénia na naší planetě žilo 6 miliard obyvatel a prognózy předpokládají, že růst počtu obyvatel naší planety bude dál pokračovat. V kontrastu s celosvětovými demografickými tendencemi pro dnešní Evropu je charakteristické snižování počtu obyvatelstva a stárnutí evropské populace. Podle údaje Eurostatu sice za období let 1975–1995 počet obyvatel zemí EU mírně vzrostl z 349 miliónů na 372 miliónů (o 6,6%), současně se však také zvýšil podíl lidí starších 65 let ve věkové struktuře evropské populace z 13% na 15,4%. Očekává se sice, že počet obyvatel v starých zemích EU vzroste do roku 2025 o 14 miliónů, avšak současně se v roce 2025 výrazně zhorší věková struktura těchto evropských obyvatel – 22,4% lidí bude starších 65 let. Současně v zemích střední a východní Evropy se pro příštích 20 let očekává ještě nižší přírůstek obyvatelstva než v zakládajících státech EU a také výrazněji rychlejší stárnutí obyvatelstva.

Proto se například předpokládá, že kolem roku 2050 bude ČR zemí s jedním z nejvyšších podílů důchodců ve věkové struktuře obyvatel Evropy. Pro země EU v kontextu nízkého přírůstku obyvatelstva a výrazného stárnutí populace zůstává zatím nezodpovězena otázka, kdo v budoucnosti zajistí chod daných ekonomik a spokojený život stále početnějším generacím penzistů.

Třeba si uvědomit, že při zachování současné úrovně porodnosti a úmrtnosti, a při neexistenci migračního pohybu by Evropská unie do roku 2050 ztratila asi 77 miliónů obyvatel.[75]

Současně jsme svědky paradoxní situace: početnost a význam mezinárodní migrace pro fungování moderních společnosti dynamicky a nezadržitelně roste, avšak subjekty, které jsou povinné zabezpečit regulování migračních procesů (národní státy, regionální a celosvěto-

75 Viz Lutz, W. Will Europe be Short of Children? In Familly Observer. Luxembourg, European commission, 199, p. 8–16

vé organizace) velice často jednají v této oblasti nekompetentně, eventuelně prostě improvizují. Je to důsledek situace, že vědecké poznání migračních procesů se ještě nestalo obligátním základem pro rozhodování příslušných institucí v oblasti regulace mezinárodní migrace. Mezitím sociální vědy nabízí pro decizní sféru dostatek poznatků a podnětů pro kompetentní regulaci mezinárodní migrace.

Mezinárodní migrace obyvatelstva je sofistikovaný sociální fenomén, který je zkoumán mnohými sociálními vědami, přičemž každá z nich zkoumá určitý aspekt problematiky mezinárodní migrace. Například demografie analyzuje vliv migrace na početnost a strukturu obyvatelstva; ekonomie analyzuje význam migrace pro rozvoj výroby; historie reflektuje minulé migrační zkušenosti; sociologie zkoumá význam sociálních interakcí, které vznikají v procesu regulace migračních procesů apod. Migrační teorie se formuje na základě analýzy antinomie, které doprovázejí proces migrace, například: migrace trvalá a migrace krátkodobá; migrace legální a nelegální; migrace dobrovolná a vynucená, individuální a společenské příčiny podněcující migrační aktivity apod. – a proto není možné očekávat, že by mohla vzniknout jedna univerzální teorie migrace, která by zohlednila všechny antinomie migračních procesů. Několik migračních teorií koexistuje proto paralelně a v mnohých aspektech svého výzkumu jsou tyto teorie současně komplementární.

Vedoucí vědecká autorita v oblasti výzkumu problematiky mezinárodní migrace americký autor D. Massey zdůrazňuje význam následujících teorií mezinárodní migrace.[76] „Neoclassical economics approach“ - chápe migraci jako prostředek vyrovnávání rozdílu mezi zeměmi, z nichž imigrační mají vyspělou ekonomiku, vysoké platy a zároveň trpí nedostatkem pracovních sil, zatímco emigrační země mají ekonomiku méně vyspělou s malými platy, ale s velkou zásobárnou pracovních sil. Jedinec migruje tam, kde je podle něj saldo očekávaných zisků a ztrát z migrace největší.

76 Massey, D. S. et al. An Evolution of International Migration Theory: The North american Case // Population and Development Review – 1994 – N20(4). P699 - 752

„World system theory“ – interpretuje migraci v souvislosti s obecnými makromodely sociálně ekonomického a politického vývoje. „Vysávání“ bohatství periferie jádrem, respektive navazující nerovnoměrné rozložení bohatství a příležitostí je hlavním motorem migračních pohybů.

„Dual market theory“ - proklamuje, že mezinárodní migrace vyvěrá z neustálé poptávky po imigrační pracovní síle ve vyspělých společnostech. Ta pak datuje sekundární pracovní sektor, který je opakem primárního; sekundární sektor je typický malou atraktivitou, nízkými mzdami, nestabilními podmínkami.

„Network theory“ – zdůrazňuje v migračním procesu význam mezilidských vazeb (jinými slovy tzv. sociálního kapitálu migrantů), kdy již dříve v cílové zemi usazení krajané snižují dalším příchozím krajanům cenu a zisk z pobytu a naopak zvyšují očekávané zisky, a tím tedy zvyšují pravděpodobnost stěhování. Platí také, že čím více osoba migruje, tím je pravděpodobnější, že bude migrovat i v budoucnu – roste totiž tzv. lidský kapitál migrantů. Třeba uvést, že tyto frekventované migrační koncepce nejsou přirozeně ideologicky neutrální – jsou totiž vybudovány na pilířích politického a ekonomického liberalismu.

Svoji interpretaci procesů mezinárodní migrace podává také marxistická teorie. Angličtí autoři Castles S., Kozack G.[77] v této souvislosti zdůrazňují, že mezinárodní migrace je důsledkem globální strukturální nerovnováhy mezi jednotlivými státy – disproporcí v alokaci kapitálu, ale také různého vlivu a síly, kterou disponují jednotlivé státy. Migrace je proto výlučně společensko-ekonomicky determinovaný proces, a ne realizace autonomních aspirací individuí anebo jednotlivých rodin migrantů, jak to s oblibou zdůrazňují migrační teorie poplatné liberalismu a neoliberalismu. Migrace podle stoupenců marxismu ještě více prohlubuje antagonizmy charakteristické pro kapitalistickou společnost a vede v konečném důsledku k ještě většímu zbídačování rozvojových zemí a ke ztrátě jejich suverenity.

77 Castles, S. Kozack, G. Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe. London: Oxford Univ. Press, 1985, 534 p.

Je zapotřebí zdůraznit, že marxismus pojímá již zmiňovanou koncepci mezinárodní migrace, tzv. „World system theory", v intencích zostřujícího se třídního boje.

Liberální migrační teorie se naproti tomu soustřeďuje na skutečnost, že mezinárodní migrace nevyvěrá z nedostatku ekonomického vývoje, ale z rozvoje samého: migrace je prostředek přístupu k nově rodícímu se globálnímu trhu, k informacím a k produkčním sítím.

Potřeby regulace procesů mezinárodní migrace si nakonec také vynutil vznik specializované politologické koncepce výkladu mezinárodních migračních pohybů. Vznikem specifické politologické koncepce se z hlediska obecné logiky vývoje společenského vědního poznání fakticky uzavírá soubor vědních disciplín účastných procesů poznávání mezinárodní migrace. Zkoumání mezinárodní migrace z pozice politologie zahrnuje analýzu problematiky role státu v rámci kontroly mezinárodní migrace a státních hranic; vliv migrace na instituci suverenity státu a státního občanství, souvislosti migrace s otázkami národní bezpečnosti, statutem etnických minorit ve společnosti; lidskými právy migrantů a účastí migrantů na společenském a politickém životě.

Základním předmětem politologického přístupu k migraci je migrační politika států – recipientů migrantů, ale také států – donorů migračních potoků. Analytici se shodují v tom,že faktory formování migrační politiky jsou především vnitřní potřeby státu, zájmy jeho sociálních skupin a kulturní či civilizační charakter státu.[78]

Zahraniční ekonomičtí migranti, kteří se natrvalo usazují na území České republiky, určitě nevyřeší tíživou domácí demografickou situaci, protože jejich počet vzrůstá každoročně asi o 10 tisíc cizinců, přičemž početní stav obyvatelstva se každoročně v ČR zmenšuje o 20 tisíc osob. Ideální situace předpokládá, že každý rok se bude natrvalo usazovat v ČR více než 45 tisíc převážně mladých, vzdělaných lidí.[79]

78 Hollifield, J. The Politics of International migration: How Can Be „Bring the State Back In" // Migration Theory: Talking across Disciplines/ N.Y., 2000, p. 137–186

79 Po robotu do Čechiji /Porogi 2/2005, s. 24

Většina ekonomicky motivovaných migrantů, kteří přicházejí zvláště z východní Evropy, a to především z Ukrajiny[80], se neusadí v ČR natrvalo či dlouhodobě, jejich pobyty jsou totiž krátkodobé a opakované. Jedná se o tzv. cirkulační migraci, kdy mnoho migrantů „pendluje" mezi zemí původu a pracovním místem v jiné zemi v intervalech několika měsíců či týdnů, přičemž nelegální migrace je pro Česko v současné době největším problémem. Dá se předpokládat, že počet Ukrajinců s trvalým pobytem na území ČR rapidně nezvýší ani připravované zkrácení čekací doby k udělení trvalého pobytu v ČR z dnešních 10 let na 5 let, eventuelně možnost získat trvalý pobyt pro vybrané kategorie ukrajinských pracovníků za 2,5 let (projekt MPSV ČR).[81] Naproti tomu se dá očekávat, že aktivita ČR jako cílové země cirkulační migrace pro Ukrajince se může snížit, až se ČR v roce 2007 připojí k Schengenským dohodám, a že značný segment ukrajinských cirkulačních migrantů bude masivně odčerpávat stále více sílící ekonomika Ruské federace. Primárním zájmem pro celou českou společnost by však měl být ne nominální nárůst počtu cizinců s trvalým pobytem na území ČR (i když i ten není nezanedbatelný), ale ekonomické přínosy spojené s jejich pracovními aktivitami v rozličných sektorech české ekonomiky. Struktura, která si často nezákonně přivlastňuje finanční prostředky určené k tomu, aby se staly příjmovou položkou státního rozpočtu ČR (daňové odvody, platby sociálního a zdravotního pojištění)[82], je instituce klientelismu, v jehož rámci se rozvíjí pracovní aktivity migrantů.

V odborných diskusích se často tzv. klientský systém, v jehož rámci působí ukrajinští pracovníci, označuje jako moderní otroctví, v lepším

80 Podle údajů MV ČR v roce 2004 bylo zaregistrováno na území ČR více než 250 tisíc cizinců, z nichž je 1/3 Ukrajinců. Ukrajinci se převážně nacházejí na území ČR dočasně, 65 tisíc osob, což je více než polovina cizinců této kategorie na území ČR. Počet Ukrajinců s trvalým pobytem v ČR je 13 tisíc, je jich méně než Vietnamců a Slováků s trvalým pobytem. Občanství ČR v roce 2004 získalo 445 Ukrajinců. Posuzování žádosti o azyl se zřídkakdy končí udělením azylu pro žadatele, avšak nedávní nelegální migranti si takovým způsobem o rok až dva prodlouží pobyt v ČR (žádosti o azyl se v ČR vyřizují zdlouhavě). Viz Diskriminacija legaľňoj migraciji /Porogi 4/2005, s. 24.

81 Viz podrobněji o připravovaném projektu MPSV ČR www.mpsv.cz; www.praceprocizince.cz

82 Přesné odhady těchto finančních úniků, experti zatím nevyčislili, avšak všichni tuší, že se jedná o miliardové položky

případě jako relikt sovětského systému, protože pracovník je z důvodů své závislosti povinný svému klientovi, který se stylizuje do pozice ukrajinského podnikatele a zaměstnavatele svých krajanů, odevzdávat část svého výdělku.

Na podzim minulého roku Parlament ČR přijal novou právní úpravu, v souladu s níž mohou v příštím období dnešní „klienti" operovat na českém trhu práce na základě licence MPSV ČR výlučně jako zprostředkovatelé. Zprostředkovatelská agentura nemůže být zaměstnavatelem a pracovně-právní vztah může vzniknout jenom přímo mezi ukrajinským pracovníkem a českým podnikatelským subjektem. Instituce „ukrajinského klienta" je z tohoto vztahu vyňata. Platby za své služby (výběr a nábor pracovníků) si může ukrajinská zprostředkovatelská agentura nárokovat jedině ve vztahu k českému podnikatelskému subjektu.[83]

Přijatá právní úprava si klade za minimální cíl paralyzovat systém klientelismu v pracovně-právních vztazích na českém trhu práce. Text právní úpravy zákona však také svědčí o nedostatečném povědomí autorů zákona v otázkách sociologické problematiky klientelismu. Vztahy klientelismu jsou zpravidla dávány do souvislosti s fungováním tradičních společností, avšak v důsledku své efektivity tyto vztahy nezmizely ani při přechodu k moderní společnosti.[84] Proto například na Ukrajině selhaly pokusy analogické českému snažení nahradit klientskou síť zprostředkovatelskými firmami disponujícími licencí státu. Za účasti zprostředkovatelských agentur si práci v zahraničí za období roku 2000–2004 našlo jenom 1–2 % Ukrajinců, přičemž každoročně za výdělečnou činností za hranice Ukrajiny vyjíždí 5–7 miliónů Ukrajinců (tj. asi 1/5 ekonomicky aktivních Ukrajinců). Zkušenosti z českého trhu práce potvrzují účinnost kooperace zprostředkovatelských agentur s velkými českými firmami (zpravidla disponujícími s specialisty v oblasti personalistiky), naproti tomu pro OSVČ, malé a některé střední české firmy je výhodnější spolupráce s flexibilnějšími

83 „Klient" povinen mati licenciju na posrednictvo /Porogi 5/2004, s. 24

84 Příčiny univerzálního a vitálního přetrvávání instituce klientelismu charakterizuje například český sociolog J. Keller: Úvod do sociologie. Studijní texty, Praha 1995, s. 65–70

než jsou zprostředkovatelské agentury „ukrajinské klienty“[85]. Instituce „ukrajinských klientů“, které čeští zaměstnavatelé využívají k nalezení cizí pracovní síly, mnohdy mají takovou povahu, že je lze považovat za jednotky organizovaného zločinu, kontrolující určité segmenty pracovního trhu do té míry, že je pro nově přicházející cizince takřka nemožné je nevyužít. Eliminace těchto struktur a s nimi spojených negátivních jevů je úkolem pro národní legislativu a především pro lokální orgány státní moci a administrativy, které jsou nejvíce kompetentní posuzovat působení jednotlivých ukrajinských klientů na území ČR, tak řečeno případ od případu.

Akutním pro ČR je také řešení problematiky nelegálních migrantů již působících na území našeho státu, zvláště s výhledem na bezpečnostní rizika, že s tímto „dědictvím“ vstoupíme již v brzké době do Schengenského prostoru. Jedním z možných řešení této situace je vyhlášení jednorázového generálního pardonu pro všechny nelegální migranty na území ČR (s výjimkou těch, kteří se dopustili závažné trestné činnosti v ČR nebo jsou hledaní Interpolem). K takové proceduře se v nedávné době již odhodlaly například Itálie, Polsko, Portugalsko apod. Řešení tohoto problému určitě bude představovat další velký nápor na lokální orgány státní správy a administrativy v ČR.

Použitá literatura:

1. Drbohlav, D., Lupták, M., Janská, E., Bohuslavova, J. Ruská komunita v České republice (Výzkumná zpráva grantu MV ČR č. j. U-2115/99, Praha, PFUK.
2. Drbohlav, D., Lupták, M., Janská, E., Šelepěva, P. Ukrajinská komunita v České republice (Výzkumná zpráva grantu MV ČR č. j. U-2116/99, Praha PFUK.
3. Lupták, M., Drbohlav, D. Labor Migration and Democratic Institutions in the Czech Republic (on the Example of the Ukrainian

85 Flexibilita pracovní síly je dnes obecným imperativem neoliberální ekonomiky a tzv. neokorporaterského modelu industriální kultury.Viz např., Vojtovič S. Flexibilné pracovné vzťahy a ich akceptácia manažermi podnikov In: Trendy hospodárského rozvoja transformujících sa krajú.Trenčin. Zborník vedeckých prací. 2003, s.246-258

Workers). Zpráva výzkumného programu Democratic Institution Fellowship (NATO), 1999.
4. Malinovska, O. Migranti, migracija ta Ukrajinska deržava: analiz upravlenija zovnišnimi migracijami, Kijiv 2004.
5. Menšiny a migranti v České republice. /ed. T. Šišková/, Praha 2001.
6. World Migration Report 2000 – UN, IOM 2000.
7. World Migration 2003: Managing Migration. Challenges and Responses for People on the Mowe. – IOM, 2003.

Summary:
International Migration and Political Science – The Local Aspect of the Problem
Dr. Milan Luptak, PhD. – University of Prague, Departement of Political Science
In the last decade, the world felt considerable changes in the characteristics of migration. Migration development under the combined effects of traditional migratien connection and radically new geographical, legal and economic reality, stipulated by the emergence of independent post – Soviet states, markets reforms, democratization of the public life and higher transparency for the foreign world.

Adresa:
PhDr. Milan Lupták, CSc.
katedra politologie, VŠE Praha, ČR
E-mail: luptakm@seznam.cz

Magický jazyk

Josef Makoč
regionalista, Tábor, ČR

Vážené dámy, vážení pánové,

neodvažuji se na této konferenci před vaším váženým plénem hovořit z pozice jazykovědce či filozofa jazyka. Cítím se být spíše obdivovatelem vaší práce.

Přesto mi, prosím, dovolte hned v úvodu poděkovat pořadatelům konference za tento počin, neboť v současné době velmi palčivě vnímám ve způsobu užívání jazyka jisté trendy, které, dle mého názoru, jsou svou podstatou a svými důsledky hluboce za rámcem „pouhé" jazykové kultury.

Svůj krátký příspěvek jsem nazval „Magický jazyk". Nemohu si dovolit hovořit o vznešených magických abecedách, jazycích a systémech starověkých kultur, ale chci se zamyslit nad postupnou ztrátou schopnosti symbolické promluvy a celkového odduchovňování světa tak, jak ho vnímám.

Rád bych se pozastavil nad spjatostí myšlení a jazyka- promluvy s tím, jak si člověk uvědomuje sám sebe v kontextu světa.

Troufám si tvrdit, že magický jazyk se stává dnešním lidem nesrozumitelným, a co hůře, je mu přisuzována nálepka obsahové méněcennosti.

Magický jazyk pracuje se symboly, které si nekladou ambici přímo pojmenovávat, neboť se často týkají neuchopitelného. Takový styl promluvy vyžaduje úplnou účast mluvčího, jeho imaginaci a touhu porozumět. Úskalí spočívá v tom, že se nejedná o racionální operace a hledání zjevných kauzalit, ale o myšlení srdcem a cítění rozumem.

Symboly k nám proto hovoří, a nebo ne. Dnešní člověk vyspělého severu je už takový, že se shovívavým úsměvem prohodí cosi o naivitě a neznalosti těch na nižším vývojovém stupni.

Avšak mám také pocit, že tento shovívavý úsměv se pomalu mění v zatrpklý škleb.

Cosi nám schází, ale většinou to nechceme pojmenovat. Věnujeme příliš času zapuzení vnitřní prázdnoty, oslavujeme úspěch v podobě

technického pokroku a naplňujeme tak tíživou předpověď moudrých rabínů, kteří v posvátném tetragrammaton ctili absolutní sdělení, avšak obávali se nárůstu nových, doplňujících písmen abecedy lidského jazyka, která svůj účel nesplní a spíše nás od středu poznání vzdálí. Uvnitř Platónovy jeskyně budujeme v soustředných kruzích nové, velmi moderně a pohodlně zařízené a jsme na ně náležitě pyšní. Těmto absolutním obývacím jeskyním odpovídá i charakter jazyka, jímž se uvnitř hovoří.

Člověk externalizuje svůj vnitřní myšlenkový svět. Ne každý je básník, ne každý je sochař, malíř, ne každý je schopen komponovat, ale všichni jsme schopni artikulovat své myšlenky a tvořit komunikáty. Záměrně používám slova tvořit. Jazyk je více než nástroj a způsob, jakým s ním člověk zachází se projevuje v tom, jak člověk je.Člověk se v jazyce vymezuje a tvoří si představu sám o sobě i o světě, v němž pak díky této představě žije. Toto vymezení může být na úrovni začlenění se do souvislostí nebo vymezení se proti.

Počáteční způsob života lidí, který dnes ještě pozorujeme u přírodních národů a jeho dozvuky v tradici lidových kultur, odkazuje na souznění v rámci světa a jeho transcendentních zákonitostí. Tyto zákonitosti byly dobře vnímatelné, projevovaly se bez ohledu na člověka, který byl jejich součástí. Velikost a funkčnost celého systému byla ohromující a dala vzniknout rituálům a mýtických komplexům, které ji artikulovaly. V této fázi byla jednota označovaného a označujícího zachována, neboť forma artikulace výsledkem prožívání a vcítění se. Člověk vypovídal o své vnitřní přirozenosti. a danosti věcí bez zaujímání hodnotícího stanoviska- mluvčí nezaujímal kritický postoj, nesnažil se použít rozumu. Magické myšlení je schopno uchopit nepojmenovatelné skutečnosti použitím symbolů a zachytit tak skrytou vnitřní dynamiku života.

Tím, jak se člověk vyčlenil z prostoru otevřeného světa do měst, kde vytvořil prostředí svých vlastních zákonů, začal se měnit i jeho vztah ke světu a jeho nazírání. Došlo k nepatrné změně, vnímání kvalit dobro a zlo se změnilo ve vnímání užitečné a neužitečné.

Dnešní člověk zapomíná, že jeho podstata tkví v tajemné syntéze látky a ducha. Svou velikost naivně spatřuje v demonstraci své nikoli

tvůrčí, ale chamtivé vůle. Sám sebe staví do středu věcí, které kouskuje, snaží se počítat, vážit, měřit a ohodnotit a následně je hází na hromadu toho, co má po ruce. Tím však vše zbavuje smyslu a dává tak průchod chaosu – zlu.

Pak se lehce stává, naše sídla, ve kterých tráví svůj život, nejsou vznešenými polis, ale spíše oněmi podzemními pokojíčky a tržišti, kde vše je nějak srovnáno, označeno a hlavně připraveno k použití. V něčem se sice ještě nevyznáme, ale to je přeje jen otázka času, kdy zvídavý lidský mozek odhalí poslední tajemství. Tržiště se většinu času jeví banálním a budiž tedy banálním jazykem uchopeno. Tento omezený, kouskující a frázovitý jazyk duní mezi stánky a za jejich hranicemi není posvátné mlčení o velikosti věcí o sobě, nýbrž tma a pusto vzbuzující koktavé podráždění.

Dnešní člověk zapomíná, že jeho velikost spočívá ve slově, které mu bylo dáno poznat. Slovo, jež je tvůrčím principem a které i v našem kulturním prostředí chápeme jako počátek všeho. Toto slovo vyjádřené magickým jazykem nám dává možnost poznat sebe sama v kontextu veškerého. Pouze jazyk, jež stojí na vcítění se a hluboké imaginaci dává možnost vytvořit pouto mezi označovaným a označujícím. Jazyk, který si neklade za cíl uchvátit a přivlastnit, nýbrž nechat projevit se.

Pojmový jazyk, se kterým dnes operujeme, převádí vše do kódu, díky němuž máme vše zdánlivě k dispozici. Tvoříme pojmenování a termíny, jimiž lze žonglovat, ale o jejich obsah už se tolik nestaráme. Slova se opotřebovávají a ztrácejí svůj vnitřní náboj. Tvoříme složité konstrukce dle zásad logiky, ale méně se obáváme toho, že důmyslný vzor tvoří prázdné krabičky.

Proto je velmi podstatné pečovat o ta území, kde zachovávají lidé otevřenost k duchu místa, která se projevuje inspirativní tvořivostí v podobě předmětů hmotné podstaty, tak i zachovávání zvyků a obyčejů, vyprávění a lexika.

Summary:
Human thinking presents itself in language we use. The aim of this short paper is to focus on the lack of imaginative thinking which causes the misunderstanding over the natural world.

Only the magical imaginative speech can handle with entities and qualities which are untouchable for our modern scientific language of exact terms.

Adresa:
Mgr. Josef Makoč
Dukelských bojovníků 2076
Tábor
josef.makoc@seznam.cz

Tisk Lucidáře z Jindřichova Hradce

Věra Pospíšilová
Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR

Jedním z mála děl naší starší literatury, která osvětlovala cestu za poznáním recipientů různého vzdělání a z různých vrstev víc než půl tisíciletí, je Lucidář v podobě rukopisné i tištěné. Je s podivem, že památce tak populární nebyla v minulosti věnována výraznější pozornost, i když zmínky o ní najdeme v různých příručkách - Douchově Knihopisném slovníku (1925), Jirečkově Rukověti k dějinám literatury české do konce XVIII.věku (1875), a samozřejmě také v pracích Dobrovského, Jungmanna, A.Nováka nebo Mukařovského, byť často víc, než stručně. Z hlediska dnešního čtenáře jde o text s minimální informační i estetickou hodnotou, z hlediska odborníků jistě o dílo, které svým charakterem nikterak nezasáhlo do literárního vývoje.

Lucidář je pokládán za nejranější dílo Honoria Augustodunského, Autunského, který po sobě sice zanechal poměrně rozsáhlé dílo, asi čtyřicet traktátů, leč žádné informace o svém životě. Gurevič se domnívá ve své práci Nebe - Peklo - Svět 1), že byl spíše než Francouz Němec, spjatý svým studiem a karierou s Anglií. Jako žák Anselma, arcibiskupa canterburského, nemohl být tímto scholastikem a mystikem neovlivněn, i když zůstává v jeho stínu, jakož i ve stínu svých současníků. Jeho Lucidář - Elucidarium, jak zní jeho původní latinský název - však měl osud výjimečný. Vznikl na konci 11. nebo počátku 12.stol. a v průběhu doby byl přeložen do téměř všech evropských jazyků - francouzštiny, provensálštiny, italštiny, velštiny, angličtiny, němčiny, islandštiny, švédštiny i holandštiny. Z první poloviny 15.stol. pak pochází překlad do češtiny pravděpodobně přes německé prostředí. Tiskem vychází poprvé v Plzni u Mikuláše Štětiny Bakaláře v roce 1498. Chorvatský Lucidář pochází patrně z téže doby, polský nejspíš, podobně jako ruský, ze 17.stol.

Lucidář podává informace o tehdejším světe. Honorius svůj spis rozdělil do tří částí: V první knize De divinis rebus (O věcech božských) pojednává o Bohu, stvoření, andělích a ďáblech, stvoření člověka, prvotním hříchu, životě Kristově a jeho vykupitelském díle, eucharis-

tii a končí úvahou o špatných kněžích. Druhá kniha De rebus ecclesiasticis (O věcech církevních) je věnována životu člověka od narození do smrti, poučuje o hříchu a zlu, prozřetelnosti, predestinaci, křtu a manželství, smrti a pohřbu, ale také o strážných andělích a vztahu Boha k člověku. V poslední knize De futura vita (O budoucím životě) najdeme učení o ráji a pekle, o posmrtém životě vyvolených i zatracených a o konci světa. Dílo uzavírá obraz věčné blaženosti Bohem vyvolených. Ve stručnosti se formou dialogu mezi mistrem a žákem probírají základní otázky teologie, eschatologie a křesťanské antropologie. Máme tedy před sebou středověkou učebnici, původně určenou kněžím pro poučení jejich vlastní i poučení jejich farníků, která do sebe v průběhu další doby absorbovala nové poznatky, byť v omezené a církví tolerované míře. „Vyučováním ve škole...i mimo školu přístupnou formou rozšířil se...Lucidář záhy mezi lidem, byl překládán, rozmanitě upravován. Není divu, proč tak brzy všude zdomácněl. Rozlušťoval jasným způsobem, srozumitelně a hravě největší záhady o člověku a přírodě. Nebylo jiné knihy, která by mohla učiniti zadost vrozené zvědavosti, jako Lucidář, kde mistr několika slovy vyložil vznik světa, původ člověka, tajemství víry, základy všehomíra, příčiny všech změn a pravidelných i podivných zjevů v přírodě“ 2), vysvětluje Č.Zíbrt ve své práci Staročeský Lucidář.

Český Lucidář, vyšedší z německého znění Honoriovy práce Meister Elucidarius, ovšem doznal cestou po Evropě určitých obsahových změn. Vypuštěna je látka inspirovaná Novým zákonem i Honoriova úvaha o špatných kněžích, zato přibývá geografických a kosmografických informací. (Např. o Evropě, Africe, ostrovech, moři, větru, Slunci, planetách, kometách, měsíci, duze, ale i o porodu atd.) Honorius byl ve svém Lucidáři z přelomu 11. a 12.stol. spíše obecný, jeho pokračovatelé a upravovatelé chtějí podávat konkrétní informace o světě, utváří, řečeno s J.Kolárem 3) topografické představy lidí od doby pozdního středověku po 19.století. Honorius hovoří o ráji, aby čtenáře motivoval ke křesťanskému životu, jeho anonymní upravovatelé již vědí, kde ráj leží. Honorius popisuje nebe s anděly, nový Lucidář přidává astronomické informace. Také druhá kniha zdůrazňuje praktický život křesťana, ale třetí kniha Honoriovo pojetí respektuje. Z původních

193 otázek a následných odpovědí zůstává ve staročeském Lucidáři pouze 106 Lucidář si sice zachovává svou původní podstatu, ale v řadě ohledů se mění tak, jak se vyvíjí dobová společnost i čtenář.

Prvotisk českého Lucidáře měl, podle zkoumání Jiřího Pražáka 4), stejnou, tedy německou, předlohu, jako Fuerstenberský rukopis, ačkoli jeho tiskař Mikuláš Bakalář z plzeňské tiskárny na něm byl nezávislý. Jeho tisk byl potom v následujících stoletích s většími či menšími úpravami hojně přetiskován. Nejčastěji se vydával v době od 80. let 18.stol. do 20.let. 19.stol. Jungmann ve své Historii literatury české 5) podává informaci o českých Lucidářích, jež zařazuje do druhého oddílu mezi spisy naučné, přesněji řečeno filosofické. U některých vydání uvádí chybné datum či vydavatele. (Roku 1811 vyšel Lucidář u Václava Turečka v Litomyšli, a nikoli v Jindřichově Hradci). Ani práce Zíbrtova však neuvádí všechny exempláře, které jsou nám dnes známy.
Ve vztahu k prvotisku můžeme hovořit o třech redakcích českéhu Lucidáře. První je Lucidář zachovaný ve Fuerstenberském rukopise a prvotisku z roku 1498, druhou texty, které byly tištěny do 18.století a jsou blízké staročeské verzi, třetí redakce se liší od původního textu a tyto Lucidáře byly tištěny na přelomu 18. a 19.stol. a v první polovině 19.stol.

V 18.stol. mají Lucidáře v Čechách své pevné místo, k označení se používá domácího jména Světlost, nebo se o něm píše jako o Zlatém kameni. Vedle věcného výkladu o Asii najdeme např. fantastické vyprávěnění o lidech žijících v Indii, výčet zemí je obohacen o Moravu, výčet měst o Budín. Mezi světadíly je sice jmenována nově Amerika, ale bez bližšího určení. Můžeme nabýt dojmu, jako by si nový tisk záměrně ponechával starobylý ráz, anebo že je text populární právě pro svou archaickou podobu, sloužící současnému čtenáři spíše pro pobavení, než pro poučení.

Patrně v poslední čtvrtině 18.stol. vzniká text třetí redakce. Původně středověký text přestává vyhovovat nové společenské situaci a šířícím se poznatkům jednotlivých vědních oborů, na růst vzdělanosti má vliv relativně povinná školní docházka, projeví se zrušení nevolnictví i toleranční patent (1781). Čtenář posouvá informace v Lucidáři do světa fikce, pohádky a zábavy, neboť má jiné zdroje poučení. 18.století

je dobou velkolepého rozkvětu knihtisku v Čechách, řada nových tiskáren vzniká v menších městech. Patrně v roce 1710 vznikla tiskárna také v Jindřichově Hradci 6), jejímiž majiteli byli členové rodiny Hildgartnerovy.František Petr Hildgartner, který začínal jako faktor v příbramské tiskárně své pozdější ženy Anny Magdalény, roku 1737 přesídlil do Jindřichova Hradce, neboť tam zakoupil tiskárnu s nakladatelským právem od A.F. Schoenstena. Po smrti manželově vedla tiskárnu vdova a posléze jejich syn Ignác Vojtěch, činný v letech 1757 - 1795, kdy umírá. Byl jedním z mála mimopražských nakladatelů, který pochopil potřeby prostých lidí a vydával větší množství českých knížek. Ignác Vojtěch Hildgartner tiskl především náboženskou literaturu, ale i knížky lidového čtení, populárně naučné spisy a světské písně.

U Ignáce Vojtěcha se vyučil Jan Josef Landfras, jenž koupil tiskárnu od firmy I.V.Hildgartner a dědicové v roce 1797 s právem nakladatelským a knihkupeckým. Podnik ekonomicky zabezpečil tiskem krajských vyhlášek a patentů. Svůj podnik prodal posléze Aloisu Josefovi, svému synovi, jenž se narodil v roce koupě tiskárny. Alois Josef se stal nejznámějším a nejúspěšnějším reprezentantem tří generací jindřichohradeckých tiskařů. Po absolvování studií na pražské filosofické fakultě učil, vydával knihy v otcově tiskárně, a od okamžiku, kdy podnik převzal, začal jej zvelebovat a rozšiřovat. Byl činný veřejně, za jedenáct let starostování se zasloužil o rozkvět města, ale i kulturně, společensky a literárně.

Faktorem jeho tiskárny se stal Václav Radomil Kramerius, od něhož koupil Landfras celý sklad bývalé České expedice s právem přetisku. Po vyčerpání původního nákladu vydal některé z knih až třikrát. Jednalo se o tituly, u nichž se dal předpokládat výraznější zisk. Podobně to bylo s původními tituly Hilgartnerovými, podobný mohl být také osud našeho Lucidáře. Knihopis 7) jej uvádí pod chybnou signaturou IL IX 42, správně má být uvedeno JL. Lucidář klade do konce 18.stol., ale s jistými pochybnostmi. Usuzuje tak dle data, k němuž Landfras koupil tiskárnu. S určitostí můžeme konstatovat, že pokud Landfras přetiskoval úspěšný titul, ponechával text nezměněn včetně titulního listu. Mechanické převádění impressa ostatně nebylo

v té době nic neobvyklého, zvláště jednalo-li se o nenáročné knížky lidového čtení.

Text jindřichohradeckého Lucidáře 8) tiskl tedy buď Hilgartner - pak se jedná o tisk z 80. nebo 90.let 18. století, nebo již Landfras po roce 1797. Po formální stránce se jedná o typickou knížku lidového čtení - velikost je osmerková, písmem je švabach. číslice jsou arabské, do titulního listu je vkomponován dřevořez. Podoba Lucidáře se od poloviny 18.stol. prakticky nemění. Změnu obsahu však naznačí již titulní list. Zatímco předchozí Lucidáře „osvětlovaly, co v jiných knihách zatmělého jest", v podtitulu našeho Lucidáře čteme, že se jedná o „krátké vypsání o počátku a stvoření všech věcí, totiž o zemi, jejím jmenovitém rozdílu vlastního a velikosti, za druhé o nebi a přirozenostech planetních, o způsobech národů, o náboženství, kde jaké uvedeno jest, též spolu vysvětlení nejhlavnějších příběhů narození a smrti Krista Pána, z Písma svatého vybrané a k zvláštní užitečné potřebě jak mladého, tak i dospělého lidu nově v tisk uvedené" 9).V Lucidáři tentokrát najdeme systematický výklad vybraných témat, encyklopedický výčet informací z oblasti zeměpisu, kosmografie a dějepravy. Ač je v textu patrná snaha po vyváženosti starozákonních a novozákonních pasáží, nepřekvapí akcent na Nový zákon s jeho výchovnými tendencemi. Do závěru první části jsou vloženy pasáže z Kristova života. Žáka - mládence, jak uvádí náš text - jako by ale zajímaly spíš názvy míst a jména lidí, než zmíněné události, dokonce ho příliš nezajímá ani peklo - věnuje mu jedinou otázku a to ještě jako by z povinnosti. Zásadním tématem Lucidáře je ale výklad zeměpisný. Čtenáři jsou jmenována jednotlivá císařství, království, knížectví atd., jeho zvídavost je konečně spokojena informacemi o Americe výčtem zemí kontinentu a jednotlivých ostrovů. Příznačný je způsob, jakým autor charakterizuje obyvatele jednotlivých světadílů: „Europčané jsou mezi všemi obyvateli země nejšikovnější", o obyvatelích Asie se mládenec dovídá, že: „ Nynějšího času jsou obyvatelé větším dílem smilstvu oddáni, líní, nemravní a tyranský", zato „Afrikánové, který u moře bydlejí, jsou dosti Europčanům na barvě a mravech podobný,kteří ale po straně k polednímu bydlejí, jsou černí a divoký, tyranský a trucovitý, a jsou větším dílem nahý". O původních obyvatelích Ameriky se lze dovědět,

že to byli lidé dobří a bázliví, „kteří větším dílem nahý chodili“. Text postrádá literární ambice, výčet informací je poměrně suchý a role žáka jako tazatele zcela formální. Podobně je tomu u „nebepisu“. Informace o planetách jsou přesyceny různými číslenými údaji. Přínosem může být ale pojednání o kometách a blesku, kde se neznámý autor snaží vyvrátit některé vžité pověry, a řada rad praktického charakteru, např. jak se chovat při bouřce: „Když blesk viděl, jistý jest, že nad vším hromovým neštěstím zvítězil, proto že za 60 díl minuty po vidění již velmi vzdálený jest. V čas bouřlivého povětří musíme se varovati všech míst, kde táhne vítr, nestavěti se k stromům a jiným vysokým věce, odejíti z míst a pokojů, kde jest mnoho lidí, nestát při oknách, kovách, nebo všechno to čistec rozněcuje. Pravda jest, že někdy blesk lidi zabíjí, však zřídka se to kdy stává,... začastěji se to leknutím stává, když blízko nich blesk zaráží. Takovému se mají hned usta odevříti, aby čerstvé povětří dostal. Hromový kamení jsou vymyšlení sprostého lidu. Ještě jiná zapalování v povětří pozorřujeme, záři půlnoční, s kterou se tak jak s bleskem nakládá. Někdy také koule, ohnivá košťata, toho všeho jest příčina čistec jako blesku“. 10)

Současného čtenáře mohou okouzlit jména planet - Krásopaní, při východu Dennice, při západu Zvířetnice, Králomoc, Smrtonoš, Dobropán, Hladolet.

Pokus inovovat středověký text se nezdařil, konec 18.století je koncem dlouhé cesty Lucidáře jako zdroje a souboru dobově podmíněných informací. Krátkou dobu ještě přežívá jako knížka lidového čtení, která patrně představovala spíše četbu zábavnou, než naučnou.

Poznámky

1) A.Gurevič, Nebe- Peklo- Svět. Jinočany 1996, s. 72
2) Č.Zíbrt, Staročeský Lucidář. Text Rukopisu Fuerstenberského a Prvotisku z roku 1498. Praha 1903, s.8
3) J.Kolár, Návraty bez konce. Brno 1999
4) J.Pražák, Rukopisy Křivoklátské knihovny. Soupis. Praha 1969, s.169
5) J.Jungmann, Historie literatury české. 2.vydání, Praha 1849

6) I.V.Hilgartner vydal 1.český přepis dvou her W.Shakespeara (Makbeth a kupec benátský)
7) Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII.století. Lucidář najdeme ve 4.části druhého dílu, který vyšel v roce 1948
8) Lucidář je uložen v knihovně premonstrátského kláštera na Strahově, signatura JLIX42. Knihopis jej uvádí pod č. 5010
9) Text jindřichohradeckého Lucidáře citujeme dle Přílohy (s. 33 - 47) diplomové práce Jana Kubeše, Lucidář v Čechách (Syntéza lidského poznání), která byla obhájena v roce 2000 na PF JU pod naším vedením.
10) tamtéž, s. 44 a 45

Summary:
Honorius of Autun is supposed to be author of The Elucidarium. It was written at the end of the 11th or at the beggining of the 12th century. The first old-bohemian version appears in the middle of the 15th century, first printed at the end of the century. The work, which provided poeple with information about the world, was printed in various editor´s offices up to the middle of the 19th century. The Jindřichův Hradecś Elucidarium represents the text of the third edition, which, on one hand, maintains dialogical form and original shape of the scriptand the basic information gathered from the Bible. Though, on the other hand, the morality of the plot and definitelyprevailing passages are emphasized. However, the author failed in efforts to inovate the text and the work kept to be the folk book.

Adresa:
PhDr. Věra Pospíšilová
Ústav bohemistiky FF JU v Českých Budějovicích
pospisil@ff.jcu.cz

Divadelní představení jako součást poutních slavností ve farnosti Suché Vrbné v Českých Budějovicích

Petra Richterová
etnografka, Prachatické muzeum

Divadlo (ať už profesionální, ochotnické či lidové) vždy přispívalo k vytváření určité spjatosti s místem, popřípadě i k utvoření určitého věhlasu v širokém okolí. Na základě divadelní tradice se mohly do celostátního povědomí dostat i poměrně malé obce (připomeňme např. Hořice na Šumavě, nebo dodnes v ochotnických kruzích uznávané Vysoké nad Jizerou). Je zajímavé, že když se na podobných principech začala na přelomu 20. a 21. století utvářet divadelní tradice v Suchém Vrbném, všiml si toho nejen málokterý „budějičák", ale i málokterý „suchovrbeňák". Tento příspěvek se snaží připomenout a přiblížit ojedinělý úkaz vzniku „církevního dramatu".[86]

Suché Vrbné leží na jihovýchodním okraji Českých Budějovic. Původně samostatná obec s nemalým podílem německého obyvatelstva (Dirnfellern, Dürn-Fellern, Wrben německá), se průběhem času přeměnila v předměstí s vilovou a sídlištní zástavbou, v jehož struktuře mají své místo i průmyslové objekty. Farností přináleželo Suché Vrbné celé 19., ale i téměř celé 20. století k Dobré Vodě. Se vzrůstajícím počtem obyvatel se roku 1935 podařilo prosadit postavení vlastního kostela, zřízení samostatné farnosti muselo ale ještě 60 let počkat.

V roce 1995 se nově zřízené farnosti ujala kongregace salesiánů Dona Bosca. Salesiáni vždy rozvíjeli aktivní účast svých „svěřenců" na dění ve farnosti. Vznikla tak řada menších farních společenství, společné sportovní i kulturní akce. Záhy dostali všichni farníci možnost oslavit své společenství i formou poutě, a to na svátek patronů kostela, sv. Cyrila a Metoděje. Pouť byla oslavena mší, na které se pravidelně scházeli i kněží dříve ve farnosti působící, pravidelně se také

86 Příspěvek vychází z ročníkové práce Tři pruty Svatoplukovy – Divadelní představení jako součást poutních slavností ve farnosti Suché Vrbné v Českých Budějovicích, obhájené na Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně v roce 2002.

zval nějaký věhlasný kazatel. Po slavnostní mši se všichni sešli ještě ke společnému hodování. Jedinečná příležitost obohacení slavnosti o divadelní prvek se naskytla roku 1999.

Tehdy byla farnost obohacena o další budovu. Na pozemku farnosti byly totiž ve třicátých letech postaveny ještě dvě budovy. Bývalá budova kláštera kongregace těšitelů z Getseman slouží dnes jako Kněžský domov. Bývalou budovu mateřské školy obývala až do roku 1998 Policie (dříve Veřejná bezpečnost). Po znovuzískání byl objekt přebudován na faru. V roce 1999 byl duchovním správcem farnosti P. Ladislav Heryán, známý svým neformálním a kreativním přístupem. K slavnostnímu otevření nové fary tedy k potěšení všech přítomných připravil krátkou scénku předávání. Sám si přidělil roli polního kněze, který vidlemi vyhnal příslušníky SNB, představované ministranty. Po skončení výjevu zazpívali společně se sborem píseň na cimrmanovskou notu *To je ten slavný den, kdy nám byl otevřen nový farní dům*. Představení bylo navýsost úspěšné a ve všech zanechalo silný dojem.

Následujícího roku už dávno před poutí zaznívaly hlasy, které se dožadovaly pokračování úspěšné scénky. Tentokrát byl ovšem otec Ladislav příliš zaneprázdněn, a tak se dva z farníků (nezávisle na sobě) rozhodli poněkud mu práci ulehčit. Ing. Jiří Míchal sepsal krátkou hru, Ing. Jaroslav Řehůřek zase píseň o čtrnácti slokách. Společně s farním sborem pak bylo nacvičeno představení o příchodu Cyrila a Metoděje na Velkou Moravu. Jaroslav Řehůřek a Václav Kubeš si v něm zahráli postavy celníků při hranicích Velké Moravy, autor Jiří Míchal se ujal role sv. Cyrila a svého bratra, sv. Metoděje, svěřil P. Ladislavu Heryánovi, jako papež se představil Miloslav Kantor a nechyběly ani ženy, Marie Kubešová a Marie Hovorková, byť v němých úlohách družiček.

Představení bylo situováno, stejně jako to předchozí, na malé prostranství přede dveřmi na faru, na nichž byl umístěn plakát s nápisem clo-zoll Velká Morava. Po krátké žertovné rozmluvě celníků se najednou objevili svatí Cyril a Metoděj a dožadovali se vstupu na Velkou Moravu. Předvedli také své „dary“: přeložené *Písmo* a *Zákon sudnij ljudem*. Přivítáni byli jaksepatří chlebem a solí, což se jim ale příliš nezamlouvalo. Když už byli v nejlepším, dorazil i papež, který po krát-

ké rozmluvě o podobnosti češtiny a latiny povolil „staroslověnskou češtinu“ jako církevní jazyk. Po hře se herci bleskově převlékli, aby mohli zazpívat píseň pana Řehůřka o historii a současnosti farnosti. Vzniklou mezeru mezi hrou a písní vyplnil otec Ladislav předčítáním páně Michalova *Naučení hercům*, které ostatně také sklidilo velký úspěch, stejně jako již zmíněná píseň.

Na těchto základech vyrostla v roce 2001 provozovaná divadelní hra s názvem *Tři pruty Svatoplukovy aneb Žalostná historie o pádu Velkomoravské říše*. Jejím autorem byl opět Ing. Jiří Míchal. Téma předchozí hry doplnil o jeho protipól, čímž během dvou představení postihl prakticky celou historii Velké Moravy. Epická linie představení si vyžádala využití námětu podobenství o třech prutech. Vnější okolnosti, totiž snaha vytvořit i ženské role, vedly k záměně tří Svatoplukových synů třemi Svatoplukovými dcerami. Tím byl částečně utvořen komický podtext podobenství, které samo nepostrádá komický efekt, když pozorujeme trojí marnou snahu o jeho realizaci. Humorný tón je ve hře dále doplněn především sérií narážek na česko-moravské vztahy. Rýpavé, ale nikoliv zraňující narážky byly korunovány obsazením dvou hlavních postav: Svatopluk, velkomoravský kníže, byl obsazen Čechem Miloslavem Kantorem, jeho odpůrce, českého knížete Bořivoje, si zahrál F. Kovačičin - původem z Moravy.[87]

Základním motivem hry je motiv slavnostní hostiny. Na dvoře knížete Svatopluka se slaví Metodějův svátek (Cyril už je tou dobou po smrti). Děj je rozvíjen vršením motivů. Postupně se do hry dostávají další postavy - pogratulovat přijel Svatopluk, vévoda lotrinský, i český kníže Bořivoj s kněžnou Ludmilou. Příjezd nových postav vlastní hostinu neustále oddaluje oddaluje. Nakonec je zcela přerušena hádkou Svatoplukových dcer o trůn, za níž následuje nepovedené podobenství o třech prutech. Právě nepovedenost podobenství je pak opravdovou příčinou zániku Velké Moravy. Hra je rámována výstupy Opony (v podání autora hry), spojení Opovědníka starých her a cimrmanov-

87 Tato záměna se mimochodem půvabně projevila ve výslovnosti v motivu „shromáždění“ vojska proti Franské říši.

ského komentátora děje. Prvek divadla na divadle představuje postava Nápovědy.

Hra byla rozmýšlena a tvarována bezprostředně po předvedení své předchůdkyně z roku 2000. Na té se autor, který se takto ke psaní dostal spíše náhodou[88], naučil, čeho se má vystříhat. Tak si například škrtl vlastní postavu, protože se svým hereckým výkonem nebyl spokojen. Naopak rozvinul pasáže typu *Naučení k hercům* a vytvořil si roli Opony, která má možnost při komentáři případně nahlížet do připraveného konceptu. Herce, kteří se mu v první hře osvědčili, se rozhodl angažovat i napodruhé. Kromě nich ale vytipoval i řadu dalších potenciálních herců, na základě jejichž charakterů pak napsal nové postavy. Všichni herci byli autorovi dobře známí, a to nejen z farního sboru, ale i z běžného sousedského života. Prakticky žádný z nich neměl s hraním zkušenosti (pomineme-li celkem časté účinkování ve školních představeních), a tak dalo autorovi velkou práci, aby je ke hraní vůbec přemluvil. Že ale napsané role tolik seděly individuálnímu charakteru, nakonec všichni svolili a nakonec také s chutí a přesvědčivě zahráli.

Zvýšený počet postav si vyžádal změnu místa představení, téma společného shromáždění postav při hostině zase potřebovalo i jakéstakés scénické ztvárnění. Geniálně byl v tomto případě zvolen prostor letní terasy mezi budovou kostela a fary. Na dřevěné podestě asi 3x5 metrů byl nainstalován stůl plný posvícenských dobrot, z jedné strany obklopený židlemi, na druhé straně volně otevřený publiku. Za stolem byla umístěna látka v barvách červené a bílé a na ní znak moravské orlice. S hodovnickou výzdobou stolu byly nejmenší problémy. Kromě vycpaného bažanta se totiž nanosily chlebíčky a ostatní laskominy, které sami farníci přinesli na oslavu poutě. Za nádheru vícero chodů se pak pohodlně vešly i texty rolí jednotlivých herců, kteří tak nemuseli alespoň tolik trpět trémou. Byla-li ale výtvarně pojednána scéna, nemohli se herci obejít bez representativních kostýmů. Kostýmy pro dva hlavní představitele, Svatopluka a jeho manželku Svjatožizň, byly

88 Ing. J. Míchal, roč. 1951, vystudoval VŠE a v době vzniku obou her pracoval jako správce Kněžského domova. Jedinou srovnatelnou zkušeností mu byla krátkodobá práce redaktora v novinách.

zapůjčeny z divadla JČE. Ostatní představitelé pak zapojili fantasii a něco representativního spíchli z vlastních zdrojů. P. Heryán v roli sv. Metoděje k tomu např. využil starší, běžně již nepoužívaný, typ ornátu.

Diváci po celou dobu seděli či stáli na protilehlém svahu, váženým hostům byly připraveny židličky, malí neposedové měli možnost čas od času prozkoumávat i tajná zákoutí farní zahrady. Úspěch představení byl veliký. První ocenění vzbudily už kostýmy herců – známé tváře převlečené do nezvyklých podob. Ceněno bylo i herectví, včetně některých „kiksů", které vzbuzovaly smích stejně dobře jako původní text hry. V textu pochopitelně nejvítanější byly narážky místní a dobové, pro člověka, který nebyl z farnosti, srozumitelné hůře nebo vůbec[89].

Představení bylo součástí poutního dne. Následovalo těsně za slavnostní mší (samozřejmě až po uplynutí času potřebného hercům k převlečení a přípravě). Po představení následovala volná zábava a konečně mohly být zkonzumovány všechny ty dobroty, které po celou dobu lákaly jak herce, tak diváky.

Právě toto zařazení divadla mezi slavnostní bohoslužbu a společnou hostinu odlišuje představení výrazně od podobných akcí ochotnického či lidového divadla. S oběma typy má sice jak hra tak představení mnohé společné, zároveň však nezapadá do definic ani jednoho typu. Vznik hry a postavení autora-režiséra připomíná sousedské hry, kterým však kromě jiného neodpovídá svým obsahem. Sousedskému, nebo též počátkům ochotnického divadla, zase dobře odpovídá inscenace – ať už ztvárněním scény nebo hereckým projevem. Málokteré ochotnické divadlo ale věnovalo tolik úsilí do sepsání ne jedné, ale dokonce tří autorských her, pokud nemělo větší umělecké ambice. Co odlišuje od ochotnického představení nejvíce, je pak zcela zřetelná obřadní funkce divadla. Komický protipól slavnostní mše, který se ale

89 Jeden příklad za všechny: Svatopluk s Metodějem rozebírají možnost, dojet se podívat na hrob sv. Cyrila. Metoděj nechce čekat do dušiček a tvrdí, že do Říma pojede „již zítra". Když se ho Svatopluk ptá jak, odvětí suverénně, že „autobusmo". To má kromě komického efektu použitého anachronismu a zároveň neexistujícího slova i podtext sdílený mnohými farníky. Den po pouti je totiž čekal autobusový zájezd „Po stopách sv. Cyrila a Metoděje", tentokrát opravdu do Říma.

také koná na oslavu světců, opět jemně připomene samotné počátky evropského divadla. Bez obřadní funkce by to zkrátka nebylo ono.

Zajímavé je, že další vývoj vykazuje shody jak se sousedským, tak s ochotnickým divadlem, a vlastně s jakoukoliv jinou spolkovou činností. Když odejde nebo přestane mít zájem vůdčí osobnost, u ochotnického divadla především režisér, činnost zaniká. Už v roce 2002 dosavadní autor her Ing. Míchal nevěděl, jestli ještě něco napíše. Opakování jednou předvedené hry bylo považováno za nepřípustné (ačkoliv její opakování prostřednictvím videokazet je nejen přípustné, ale i žádané). Jak už bylo řečeno, látka Velké Moravy byla vyčerpána. Navíc autor, společně s herci, měli pocit, že už by vzniklou tradici měli převzít mladí. Ačkoliv je mládež ve farnosti poměrně aktivní, k nastudování vlastního představení se nikdo neměl.

Zavedená tradice si ale přesto vyžádala svoje. Bylo možno smířit se s tím, že farníci už podobnou hru, napsanou pro ně, sepsanou a předvedenou jedněmi z nich, nikdy neuvidí. Proč by se ale divadla měli vzdávat docela? V současné době není zas tak těžké získat ochotné herce, a tak čas mezi mší a hostinou dnes vyplňují malé profesionální loutkoherecké společnosti. Divadlo k pouti prostě patří. Až se z něho vyvine tradice trvající desítky let, budou možná vznikat legendy o tom, proč bylo divadlo k poutní mši přiřazeno.

Summary:
Mgr. Petra Richterová: Theatrical performances as a part of saint-day‘s in Suché Vrbné parish in České Budějovice
St. Cyril and Method‘s church in Suché Vrbné was built as early as 1935, but the parish itself was founded in 1995. The tradition of theatrical performances during saint‘s days began in 1999 when a secular sketch by Father Ladislav Heryán was played. In the following two years, sketches played were written by Ing. Jiří Míchal, at that time working as a caretaker of the priest‘s home. His topic was taken from the religion promoting activities of St. Cyril and Method in Great Moravia, an ancient realm situated where the land of Moravia is situated now. In 2000, he recreated in a funny way the arrival of both saints, in 2001 (in a play called „Svatopluk or The

Lamentable and Grievous History of the Fall of Great Moravia“) used a lot of ironic exaggeration to depict the end of this realm. The comicality of his pieces was based on anachronisms, allusion to Czech-Moravian relationship, and time-bound hints at parish events. Audience appreciated the acting of their friends as well as the small deviations from the prescribed text. The way these plays started and the manner in which they were played
were very similar to amateur theatricals and Czech folk theatre. However, they differed in their ceremonial function resulting from their interconnectedness with a particular saint‘s day
and the time they were played (after mass).
In the following years the tradition disappeared. Existing writer exhausted his topic, new writer was nowhere to be found. Moreover, nowadays conventions do not permit a play to be performed to the same audience more than once. The solution of the situation was found in inviting a professional puppeteer company with a large repertoire that helps to establish a new tradition of these saint-day‘s theatrical performances.

***Adresa**:*
Mgr. Petra Richterová
Muzeum Prachatice/ Prachatické muzeum
E-mail: richterova.ptmuzeum@post.cz

Cesty Antonína Pelíška

Jana Skálová
FF JU v Českých Budějovicích

Antonín Pelíšek, narozen 1. 3. 1951, pracoval jako technik, např. ve Škodovce, po roce 1990 byl zaměstnán v nejrůznějších médiích, v současnosti je redaktorem regionálního oddělení MF Dnes.

Pro prózy Antonína Pelíška je charakteristická snaha na osudu jednotlivce ukázat určitý výsek společenské reality. To platí především o třech zatím vydaných románech, ale daly by se tak kupodivu označit i mnohé z vědeckofantastických povídek. Jeho osamělé postavy, bloudící lidskými vztahy, můžeme chápat jako generační výpověď o cestě k druhým a k sobě samému.

Do literatury vstoupil na počátku 70. let. Ve sborníku mladých jihočeských autorů Proud uveřejňuje své první povídky s vědeckofantastickou tématikou. Jsou výrazně ovlivněny zájmem o tuto tématiku v 60. letech, prvními překlady především z americké literatury. Dodnes jsou některé čtivé díky neobvyklému nápadu a výrazné pointě (např. Povídka Marťan, Dva nula pro Nortona atd.). Za předobraz budoucí Pelíškovy tvorby však můžeme považovat povídku Talisman, kde postava staré ženy, žijící osaměle pouze se svými psy za neprostupnou ohradou plotu, může být chápána jako alegorie všech budoucích osudů jeho postav. V sci-fi povídce Návrat je dokonce osamělost hrdiny dovedena ad absurdum, protože v ní se totiž kosmonaut po létech bloudění vrací na zpustošenou Zemi, aby zjistil, že je zcela sám:

„Cesta k Zemi byla nalezena. Zázrak. Že to vše vůbec přežil a vrací se zpět, vrací se nazpět a je živ…On- on…je posledním člověkem. Posledním člověkem na Zemi a v celém vesmíru.“ (str. 12-13)

Obraz prostoru, ve kterém hrdinové zápasí se svou osamělostí, je vždy ukotven v konkrétní realitě, je to redakce, letadlo, město, vlak, bývá ale označeno jen obecnými pojmy, protože zůstává pouhou kulisou pro hrdinovy pocity.

Hlavní postavou první vydané prózy Rybí oko, vyd. 1986 (není ovšem autorovou prvotinou, tou je později vydaný Člověk z pavilónu N) je Petr Velek, třicetiletý nákupčí se zájmem o fotografování.

V různých prostřizích sledujeme prožívání jeho, jeho ženy Mirky, vedoucího Petra Hornera, podlézavého intrikána Melounka a celé řady dalších postav. Každý z nich má ale svůj svět, osamělý a prázdný, jen v řídkých okamžicích se postavy potkávají v marné touze po blízkosti druhého. Ale ani pak nedokáží překonat bariéry vlastního odcizení, dokonce ani když leží spolu v intimních chvílích, nejsou schopni být spolu.

„Zmýlila se. Když ležela, poslouchala zvuky z vedlejších bytů, svlékala se, opíral se o ni mužův pohled, ale ona byla duchem u dětí, u všedních starostí…“ (str.59)

„Myslíš na něco jiného," řekla Mirka. Něco ti povídám, a ty mě neslyšíš…(str. 94)

„ Plíží se kolem jako vyhnaný pes. Naproti, vzdálený necelých padesát metrů, stál dům s oknem, které dávno znal.“ (str. 204)

Míjení a samota jsou základní pocity, které ve čtenáři zůstávají. Sympaticky působí, že tato rozjitřená a hledající vědomí postav i vypravěče jsou opřena o konkrétní realitu města Českých Budějovic a jeho okolí. Tak zde čteme o známých místech, jako jsou Sady, náměstí s pravidelným podloubím (str.154), a kdo vzpomene na Budějovice 80. let jistě si vybaví pověstné Masné krámy, kavárny Slunce a Perlu, prodejnu Foto na náměstí atd.

„Mohl také zajít ke Švejkovi…vedoucí byl jejich známý. Dělal mu kdysi fotky, byli to snímky nejlepších zaměstnanců a interiéru podniku, dvorek s osvětleným jezírkem… (str.123)

„V neděli obědval v nevelké restauraci nad kinem. Vedly k ní široké schody se starým kovovým zábradlím. Postávali na nich chlapci a dívky, opírali se o zeď a mluvili o filmech…(str.63)

Obraz prostředí je sice filtrován přes prožitky postav, ale ony jsou těmito místy zároveň ukotveny v každodenní realitě, která zahrnuje i nejbližší okolí, např. Hlubokou, chatu na Stropnici, Kleť a Římov atd.:

„Asfaltka směrem na Římov byla uzoučká a byla jednou ze sítě okresek, kterých ubývá. Přesazují se stromy, silnice se rozšiřují…Tahle zatím odolávala pokroku…(str. 105)

V následující próze Člověk z pavilonu N, vyd. 1988, se vše opakuje, jen pocit odcizení se stupňuje. Hlavní hrdina Pavel Hanák, mladý průmyslovák, neklidně a marně hledá své zakotvení. I toto vyprávění vypadá jako banální příběh jednoho ztroskotaného manželství, také zde nacházíme základní postupy autorova vypravěčského stylu a známé motivy. Osudy lidí se postupně skládají v mozaice každodennosti v marné snaze naplnit jinak prázdné životy. Sám hrdina chápe svůj život jako zbytečný. Co ho naplňuje? Nový byt, jeho zařízení, auto? To je naplnění jeho ženy Zuzany, pro kterou mít znamená být. A ani kamarádství se nestává onou jistotou, která by mohla dát Pavlu Hanákovi naději.

Čechovovský pocit zbytečnosti a bezcílnosti, hrdina se nachází mimo společenství těch druhých, stojí v protikladu ke konkrétnímu obrazu města a jeho okolí. Opět zde nacházíme známá budějovická místa, oblíbené autorovy kavárny a budějovické okolí:

„Kavárna Perla je v posledním patře obytného domu a reklamní neón na střeše budovy září daleko do nočního města. Nahoru se jede malým výtahem pro dva s obsluhou. Drobný stařík v bílém plášti. (str. 91)

„…u Kozáka nic nejni, jsem odtud. Postavili tam přehradu. Na pitnou vodu. Všechno je zatopený, byl jsem tam před nedávnem…je tam jezero, u Kozáka…“ (str.136)

Cesta ze samoty se pro Pavla stává paradoxně cestou k ještě větší osamělosti, cestou k drogám a do psychiatrické léčebny.

Zatím posledním větším dílem A. Pelíška je román Znamení touha, vyd. 1990. Opět jsme svědky toho, jak se z kaleidoskopu minulého a přítomného, z dávných i náhodných známostí skládá příběh vypravěče. Milan Stejskal je pacient s roztroušenou sklerózou. Jeho osamocenost i jistá výlučnost je tentokráte násobena těžkou nemocí. Opět jsme místopisně zakotveni v jižních Čechách, např. lázně Vráž u Písku, autobusové nádraží v Písku, skála nad Otavou, Stromovka a slepé rameno řeky Malše:

„…Nad kalnou stojatou vodou slepého ramene řeky se vznáší ptáci“ (str.32)

Těmito konkrétními detaily vytváří vypravěč iluzi bezprostřednosti a reálnosti. Tomu odpovídají nejen místopisné údaje, ale i využité neliterární prostředky, např.: nápisy z plakátů, novinové zprávy, zeměpisné údaje z knihy o horolezcích, citace básní. Vypravování se neustále pohybuje na hranici vnitřní a vnější perspektivy vypravěče. Jsme součástí příběhu prostřednictvím hlavní postavy, ale zároveň zvláštním způsobem stojíme mimo tento příběh. Obdobně se hlavní postava ocitá v centru všech událostí, ale nikdy je neprožívá naplno, jako by byla ukryta za bariérou svého strachu, svých marných otázek a své nejistoty.

„ Šel jsem po kolejích, které vedly do Písku a pokračovaly dál na Budějovice, odkud jsem přijel, a mně připadalo, že už konečně dozrál ten pravý čas vrátit se a pokračovat v normálním životě. Je vůbec možné našlápnout a vejít se do starých stop? Jako dítě jsem někdy zkoušel na sněhu vracet se přesně ve svých krocích, kopírovat vlastní šlápoty, takže vypadaly, že končí uprostřed cesty a nevedou nikam." (str. 174)

„ Jak Soňa dojídala a nalévala čaj, uvědomil jsem si, že nalévá i mně a že snad něco říká, nejspíš něco o nadcházejícím večeru, určitě si nenechá ujít příležitost zbavit mě posledního kousku soukromí." (str. 258)

Zcela jinak tato nepřítomnost a mlhavost působí ve spojení s konkrétním obrazem prostředí v hororově laděné povídce Jen přízrak (Jak zlikvidovat šéfa, vyd. 1993). Tajemná, neskutečná atmosféra setkání vypravěče s mrtvou dívkou (nebo setkání vraha s obětí?) je jen umocněna konkrétními detaily (např. zmínka o hodinkách Omega tvoří pointu příběhu). Tajemnost a neopakovatelnost chvíle je podtržena přízračností uliček starého města a noční přírody.

„…před dvěma lety v baru v Panské ulici…"(str.43)

„…šli jsme ven z města kolem staré věže Solnice, Mlýnské stoky k Vltavě, která vypadala ve tmě jako nádrž plná oleje" (str.45)

„…na Černé věži odbíjela dvanáctá…dívka zamířila ke Stromovce." (str.45)

Poněkud jiné v tomto směru jsou další Pelíškovy prózy. V povídce Dům (Střídavě jasno, vyd. 2003) nahlížíme do osudů obyvatel starého domu v pohraničí ve válečných a poválečných letech. Povídka

Pasovary (Barevné kameny Adalberta Stiftera, vyd. 2005) je moderní variací na povídku A. Stiftera. Čtyři roční doby se tu stávají rámcem pro zachycení osudů obyvatel česko-rakouského pohraničí, do nichž zasáhla II. světová válka. Nejen tím, že se autor opírá o autentické lidské příběhy, ale především způsobem literárního zpracování tvoří tyto prózy zvláštní žánr stojící na pomezí belletrie a publicistiky.

Rozsáhlejší práci obdobného charakteru představuje soubor Lidé od Temelína, vyd. 1999, představující žánrově umělecké reportáže. Tématicky kniha čerpá ze zážitků lidí, kteří se museli vystěhovat, protože jejich domovy pohltila stavba jaderné elektrárny. Pocity vykořenění, ztráty všech jistot, osamocenost a aura jakési bezbudoucnosti spojuje tyto reálné životy s osudy literárních postav Pelíškových předchozích knih. Vypravování je stylizováno jako autentická výpověď, ale přesto se tu uplatňuje spíše vnější perspektiva pohledu vypravěče na skutečnost než zvnitřnění prožitku.

„ Narodila jsem se na Hrádku. Muž byl ze Křtěnova. Hned jak jsme se vzali, koupili jsme si domek. Dlouho jsme ho opravovali, jen holé stěny to byly…Že mám tady v paneláku teplo a nemusím se starat o dříví- to mě nebaví. Musím jen sedět nebo ležet… (Obrázky v památníku, str. 35)

„ Čtyři roky tu vane ze země chlad a ornice je cítit stejně jako zbytek vody v láhvi za pomníkem jeho ženy. Na jaře končím, tvrdil sám sobě ještě v listopadu. Co je mu do krajiny zbrázděné od buldozerů, do neustálého řevu naložených tater, co ho nutí, aby se někdy díval celou noc z okna na obrovské osvícené staveniště elektrárny, na němž jako obrovské šedivé houby vyrůstají čtyři chladící věže. (Hrob věcí vezdejších, dej nám dnes, str.7)

Přestože vyprávěný prostor v narativní próze může být vzhledem k sukcesi epiky názorně zachycen jen obtížně (Ingarden, Stanzel) a vždy jde o určitý model, poznáváme v prózách A. Pelíška důvěrně známé prostředí našeho města a nejbližší krajiny, ať už je vyjádřeno v obecných pojmech nebo přímo pojmenováno. Přes všechny variace se jeho hrdinové vydávají stále stejnou cestou, městem, které tvoří jednu z jejich jistot. V polyfoničnosti pohledu na míjení lidských osudů zůstává obsahem vědomí vypravěče – sám vypravěč a jeho domov.

Prózy jsou zároveň realitou i literární stylizací, vzpomínkou i interpretací, kterou vnímáme přímo a zároveň z jakéhosi odstupu, jako by se vypravování neustále pohybovalo na hranici vnitřní a vnější perspektivy, na hranici mezi já a těmi druhými. A jaká bude další cesta k sobě, k druhým? „Bude delší o jeden uschlý jilm. O několik kroků, na které čekáš?“ (Znamení touha, str. 263)

Literatura:

Proud, Č. Budějovice, 1972
Rybí oko, Č. Budějovice, JčN 1986
Člověk z pavilonu N, Č. Budějovice, Jihočeské nakladatelství 1988
Znamení touha, Č. Budějovice, Růže 1990
Jen přízrak, str. 43 In: Jak zlikvidovat šéfa, Č. Budějovice, Jih 1993
Lidé od Temelína, Studio Gabreta 1999
Dům, str. 78 In: Střídavě jasno, Č. Budějovice, Dominium 2003
Příběh Pasovary, str. 107 In: Barevné kameny Adalberta Stiftera, Č. Budějovice, Růže 2005

Summary:
Antonín Pelíšek´s novels are closely linked with his native town české Budějovice and the landscape of its close surroundings (The Fish´s Eye, The Man from the Hall N, The Sign of Desire). He mentions the destiny of people connected with South Bohemia as well (Inhabitans around Temelín). Proses appear to be the inside reality as well as literal imagination, the memory as well as interpretation at the same time. We percieve the story immediately and also with a kind of strange stand-offishness, the narrative seems to move along the boundary between the inside and outside view of the author.

Adresa:
Mgr. Jana Skálová, Ph.D.
Ústav bohemistiky FF JU v Českých Budějovicích
E-mail: skal@ff.jcu.cz

Česká próza a tzv. železná opona

Jiří Staněk

„Těm, kteří si myslí, že komunistické režimy ve střední Evropě jsou výhradě výtvorem zločinců, uniká základní pravda: zločinné režimy nevytvořili zločinci, ale nadšenci, přesvědčení, že objevili jedinou cestu, vedoucí do ráje."

Milan Kundera: Nesnesitelná lehkost bytí

Také do české kultury, a tedy i literatury, byla po roce 1948 zapuštěna tzv. železná opona, předehrou se stale postupná sice, ve svých důsledcích však hluboká a všestranná proměna duchovního klimatu společnosti. Ztráta důvěry v Západ stejně jako v inspirativnost jeho uměleckých ismů počala brát za své již v průběhu třicátých let v souvislosti s krachem západních demokracií tváří v tvář hitlerovskému Německu, stvrzeném de facto podpisem Mnichovské dohody. Osvobození většiny Československa sovětskou armádou, obratná politika KSČ i patos následného budování republiky zásadně poznamenaly i charakter literárního života a stanovily výchozí podmínky pro následný vývoj české slovesnosti. V poválečném tříletí byly sice aspoň vnějškově respektovány základní atributy demokratické společnosti - svoboda slova, prakticky neomezená ediční činnost, absence cenzury, možnost svobodné výměny názorů, tlak „společenské objednávky" však sílil a kulturní sféra byla vtahována do magnetického pole politiky a vystavována tlakům mimouměleckým, na jejímž teritoriu byly nepřeslechnutelně artikulovány otázky, nastolované v souvislosti se zásadní proměnou vnější politické situace.

Rodila a ustalovala se představa ostře polarizovaného světa „starého" a „nového". Svržení atomových pum na japonská města v srpnu 1945, pokusné jaderné výbuchy v Tichomoří i bezprostřední blízkost americké okupační zóny, to vše bylo vnímáno jako možné nebezpečí pro křehkou poválečnou rovnováhu sil i coby akutní hrozba dalšího, ještě ničivějšího konfliktu (ostatně r. 1950 byla rozpoutána válka v Koreji). Mobilizace sil k obraně tohoto nového světa, zejména k ochraně jeho jihozápadní hranice, oněch devíti set třiceti kilometrů

od Jáchymova po Bratislavu, jež byly nejen hranicí našeho státu, ale celé tzv.socialistické soustavy, bylo logické. V souvislosti s tím sílilo volání po literatuře, která by silným uměleckým činem vyjádřila odhodlání výdobytky lidově demokratické společnosti ubránit a tak zajistit mír a spokojený a klidný život v této části Evropy.

Představu o nesmiřitelně rozděleném světě podstatná část dobové literární produkce zdatně podporovala, povídky, reportáže, cestopisy podávaly čtenáři žel dosti deformovaný obraz života a dění v okolních zemích - snad nejvýrazněji to bylo patrné na reportážích z obou německých států, z nichž jeden reprezentoval svět míru, práce, zaměstnanosti, radostného budování a smíchu šťastných dětí, druhý byl světem dolarové civilizace, beznaděje, hladu a sebevražd zoufalých rodičů (př. L. Aškenazy: Německé jaro. Praha, 1950).

Téma boje o západní hranici se tak stalo požehnáním pro českou literaturu, zdevastovanou jak bezprecedentními zásahy do svobody uměleckého projevu, tak také brutálními postupy proti intelektuální elitě jako celku, počínaje publikačními zákazy, přes žalářování, psychický teror po fyzickou likvidaci. Zejména próze se zde nabízela historická příležitost: vpravdě dějinný konflikt, který dosud marně hledala a kterým nemohlo být a také nikdy nebylo budování přehrad, železnic a průmyslových závodů s kolovrátkovým schématem „děje“ a s papírovými figurkami neomylných funkcionářů, nedůvěryhodných apolitických odborníků, kolísavých intelektuálů či nenápadně nápadných a prostinkých imperialistických agentů, s nezbytným kolotočem porad a stranických schůzí a všudypřítomným komparsem svazáků vždy ochotných tvrdě pracovat, případně bezstarostně juchat.

Hranice – to bylo téma!. Síla skutečnosti – nikoliv kašírovaná přítomnost, předstírající putování k vysněnému cíli ukrytému už už za nejbližším horizontem. - Magická, temná, krásná, divoká, drsná Šumava. Konec světa. Lidé odříznutí od trosek civilizace, od přátel, lásek, rodin, v mlhách, dešti a zrádných bažinách, překonávající na koních, na lyžích či brodíce se po pás přívaly sněhu, s věrným psem po boku, velitelé s ostře řezanými rysy, neokázalá přátelství, soudržnost, chlapáctví – tolik klukovské, londonovská romantika připomínající aljašské prospektory. V době, kdy z knihoven a knihkupectví zmizely

rodokapsy, foglarovky, mayovky a červená knihovna, suplovala tato literatura nejeden z absentujích žánrů. Na straně jedné pašeráci, převaděči, diverzanti, kopečkáři, agenti, na druhé bohatýři - strážci hranice. Hrdinové, legendy, oběti. Na obou stranách.

Překonávání tzv.železné opony se rozrostlo v dosti košatou „disciplinu“ - bylo lze mnoha způsoby, přechod „zelené“ hranice byl pouze jedním z možných: též vzduchem, železnicí, po silnici, zmiňovány jsou případy útěku přeplaváním hraničních řek či dokonce na nafukovacích člunech po moři. Svědectví vydávají četné materiály, z nichž mnohé byly „běžnému“ čtenáři zpřístupněny až v posledních letech. Povšimněme si několika „vln“ literárního zpracování tohoto tématu.

První knihou o příslušnících Pohraniční stráže byla sbírka osmi povídek **Rudolfa Kalčíka** (1923 – 1980) **V hraničních horách** (1954). Hned zde je představen základní repertoár uměleckých prostředků, s nimiž se u Kalčíka budeme setkávat i nadále – dokonalá znalost prostředí, kladů i záporů trudného hraničářského života a nelehké služby, často v extrémních podmínkách, několika tahy načrtnutá postava (*„Dobytek hlídal pastevec, hromádka starých černých hadrů, malý bledý muž s knírkem pod nosem. Také on byl jako z kamene. Civěl na vodu, tekoucí kupodivu líně: bylo už dlouho sucho“),* umně rozvinutá zápletka, bezlítostná prudkost střetů na život a na smrt. A jedinečné líčení proměn nevyzpytatelné femme fatale – paní Šumava ve všech podobách. Ostatně už vstupní apostrofou první povídky cyklu se hlásí Kalčík k milovanému a obdivovanému básníku kraje, K. Klostermannovi.

Již svou prvotinou povyšuje Kalčík téma příhraničních konfliktů do kategorie kvalitou uměleckého zpracování nejrespektovanějších. Po roce vychází další povídkový soubor **Oheň v srdci** (1955) a v r. 1960 kultovní novela žánru - **Král Šumavy,** přepracovaná verze filmového scénáře, na němž se kromě Kalčíka podíleli i F. A. Dvořák a režisér stejnojmenného filmu K. Kachyňa (prem.1959). Kalčík zde již naplno rozvinul talent upomínající na mistry povídky K. Čapka, K. Poláčka či J. Drdu. Využil vlastních zkušeností z prostoru Šumavy, kde na přelomu 40. a 50.let sloužil, představil se nejen jako dokonalý znalec místních poměrů, ale též mistr postav, epizodních figurek i temných, hlubinných duší. Ovládal mluvu vojáků i lesáků, příběhům vtiskl punc

střetů ryze chlapských, a to na obou stranách, na miniaturním jevišti několika kilometrů hraničního úseku střeženého prořídlou jednotkou pohraničníků rozehrál drama lásky, víry, zoufání, naděje, tvrdosti, citu, hledání, odpovědnosti, sebeobětování, marnosti, ba konfliktu až existenciálního (Zeman – Rysová – Rys). Umělecký vklad R. Kalčíka je nepřehlédnutelný a svými texty de facto inspiroval mnohé ze svých následovníků.

Jakoby kšaftem je titulní povídka - Bílý list, poslední desítky hodin aktivní služby důstojníka Midase, jenž z příčin ne snad zcela zřetelně osvětlených tuší, že jeho kariéra hraničáře bere za své, přesto, či snad právě proto se cítí být demiurgem - a touží být i řešitelem – zásahu, svého posledního, proti dvojici nešťastníků jemu ne zcela nepodobných. Snad nejsilnější Kalčíkův text.

V ruce samopal aneb **Kronika pohraničního útvaru SNB 1946 - 1949** (1972, s V. Janečkem) je poslední kniha - zřejmě již ne zcela Kalčíkova - jakkoliv s patrným vkladem jeho vypravěčského daru, prazáklad, z něhož čerpaly substanci i esenci leckteré z jeho textů již zmíněných. Rodinně až familiárně převyprávěné „dějiny" příhraniční jednotky od ustavení roku 1946 přes zásah proti banderovcům a Únor, příběhy „jejích" lidiček působí přesto autentičtěji a věrojatněji než mnohé vyumělkované povídánky zmíněné později. Ideologie však v tomto textu, zřejmě i coby daně odvedené roku vydání, přibývá.

R. 1964 vychází erbovní próza autora již renomovaného - **Přestřelka Jana Procházky**.

Procházka vypravěčskou bravurou, humorem, nádherným, všudypřítomným a neoddolatelným povyšuje nejen téma jako takové (hovor je přece o literatuře!), ale zprvu i zdánlivě bezvýznamná niveau privátních a malicherných šarvátek (Arnoštka – Vojtěch – Andrlík – Zaorálek - Buriánek) přecházejí v dramata přesahující půdorys ringu, v němž se duely znesvářených odehrávají. Strhující pohraniční honička prolnutá reminiscencemi na osobnostní dozrávání Arnoštky a Vojtěcha, jenž nejen v polobotkách o pár čísel menších, ale též a především v událostmi rozkomíhané mysli nachází sebe sama a snad i svoji lásku, to vše na ploše sotva několika desítek hodin. Kniha moudrosti, laskavosti, citu, něhy graduje v jeden z nejsilnějších textů české prózy,

Do stejné periody spadá vydání textu **Ivana Kubíčka Zakázané pásmo (1966),** komorně pojatý příběh z přelomu zimy a jara roku padesátého šestého (zimní olympiáda v Cortině d´Ampezzo coby nenápadná nápověda), konfrontace dvou rozdílných povah a charakterů kamarádů ve zbrani na jihomoravské vodní hranici, kultivovaně podaný příběh s dobově nezbytným ponorem do „hlubin vojákovy duše", s množstvím náznaků a možností „co by, kdyby", hra o emigraci a na emigraci, o síle slova i o sílu slova, jež může zraňovat i zabíjet. Následující autorovo vyznání rezonuje atmosférou odvahu i sebevědomí nabírající poloviny let šedesátých (pro jistotu ještě jednou odkazuji na rok vydání

Léta tzv.normalizace stanovila nová pravidla reflexe skutečnosti, témata nežádoucí i žádaná, mezi nimiž se pohraniční tematika stala jednou z častěji frekventovaných a přinesla jak rozšíření spektra žánrů, tak úhlů autorských pohledů.

Šumavská bílá noc (Petr Pavlík, 1986) i **Čára jménem domov (Přemysl Matouš, 1981)** jakoby nesly známky únavy a vyčerpání tématu, jakkoliv cit pro vykreslení šumavské atmosféry ani jednomu z autorů nechybí – z kalčíkovských rekvizit však zůstaly snad jedině ony občasné záplavy sněhu; drsný lyrismus, haurovské chlapáctví i neumně skrývané klukovství, soudržnost z vědomí bezprostředního ohrožení vzaly za své. Děj první knihy je situován do okolí Stožce**,** nemotivované konflikty, hodnocení nástěnek, administrativa, formalismus, cvičné poplachy, politická školení, akademismus, brožurkové poučky, stránky **plné** vnitřních monologů zcela **prázdných**, rétoričnost, akce přesunuty z terénu do textu, ubývá romantiky, přibývá služby, mezilidské konflikty jsou okamžitě urovnány, tož jediný relativní vzruch přináší situace, kdy je na několik hodin přerušeno spojení s hlídkou vinou nedbalosti jednoho z jejích členů.

Matoušův příběh z okolí Kašperských hor, Knížecích Plání, Bučiny je v lecčems zdařilejší snad i z toho důvodu, že autor jej časově zařadil do dramatických poválečných měsíců před - a poúnorových, kdy bylo na hranici přece jen živěji, nicméně i zde běží vše jako na drátkách - případní zadržení nečekajíce na výslech se ochotně a ke všemu přiznávají pohraničníkům přímo na čáře a mluví a mluví, navíc

řada situací, jež musí pohraničníci sami či za pomoci sympatizujících civilistů (event.jejich nezletilých dětí) řešit, jakoby vypadla z povídek Kalčíkových. Žel – nedovolím si tvrdit, zda povinná – daň dobovému optimismu je zde až příliš vysoká a závěrečný happyend, kdy třeba chlapci udělají vše pro to, aby se milovaný velitel nakonec přece jen setkal s milovaným synem, je spíš sladkosladký než sladkobolný.

Na hraniční čáru a do druhé poloviny let čtyřicátých situuje svůj příběh **V srdci Šumavy (1988)** také **František Vrbecký,** žel ani jemu se nepodařilo vykročit za již tradiční konflikt a až neúnosně dlouho a především uměle - neuměle protahované rádoby napětí: poranění lesního dělníka „úmyslným – neúmyslným" výbuchem miny „nastražené – nenastražené" - ústí v rozuzlení již dlouho signalizované i očekávané (jakési vyřizování účtů z let válečných), nalézt zde možno cosi z obvyklých střetů „bažanti" kontra „mazáci" a oživení nepřináší ani zjevení se důstojnického novice, jakéhosi novodobého kadeta Bieglera (*„vzory mu byli Napoleon a Suvorov"*), s nímž se dostaví jen trocha nezbytné buzerace. Osvícený velitel s ještě osvícenější manželkou, zásadový okresní tajemník navíc, stížnosti obyvatel adresované redakci Rudého práva, potrestání zlého kulaka, hledající a osamělí najdou hledající a osamělé a vše skončí, jak se patří a jak se má.

Z této řady se výrazně vyvazuje povídkový soubor **Z. Šarocha** o osudech lidí z obou stran hranic – **Výstřely z hranice (1972).** Šaroch téma depatetizuje. Epik? Dramatik? Baladik par excellence především! Reportér a dokumentarista znalý zákulisí a zřejmě i mnohých faktů zápolící s lyrikem. Z pětice textů dominují dva věnované právě legendám „z druhé strany" – pašeráku, převaděči a agentu J. Královi (Král ze Šumavy) a zřejmě skutečnému „králi Šumavy" J. Hasilovi (O Hasilech bez legend). Zejména Hasilův příběh Šarocha zaujal, „daruje" mu prakticky pětinu knihy, prokazuje vzácnou schopnost empatie, s níž nahlíží a hodnotí události právě očima obávaného a nepolapitelného pašeráka a agenta, proměna vypravěčské perspektivy vtiskla těmto pasážím značnou míru sugestivity. S darem postřehu a pohotovosti válečného fotografa výpovědí postavenou na autenticitě svědectví a houpavé váhavosti vzpomínky osciluje mezi dokumentem a beletrií, stručný až lakonický, pragmatický, působivý.

Jen na okraj zmiňuji propagační publikaci **Dnem i nocí** s podtitulem **Život a služba lidí na hranici (1986, kolektiv vedený plk. RSDr. Stanislavem Šefraným, CSc.)**, s průvodním slovem Petra Pavlíka, normalizační mixáž propagandistického textu a fotografií od cenných, dokumentárních, po kašírované snímky bdělých a evidentně ke všemu odhodlaných strážců hranic.

Polistopadová rádoby vše revidující anabáze směřující proti proudu času zmiňované téma nemohla pominout. Žánrem dominujícím se stává dokument, autentická výpověď (jakkoliv fiktivní). Diagnóza: „non fiction". Imperativ: **„**takto, jinak být nemohlo!".

Nepřehlédnutelným příspěvkem k historii tzv. třetího odboje je publikační činnost **Jožky Pejskara.** Instruktážní brožurka **Útěky železou oponou** (**1990)** po úvodních školsky prostých kapitolkách (Konec železné opony, Uprchlíci a emigranti, Proč tedy lidé z Československa prchají?, Co je „železná opona"?, Neklidná hranice, Převaděči, Střílející pohraniční stráž či Jára Kohout: Já fouknu) pokračuje výčtem více či méně zdařilých pokusů o ilegální opuštění republiky od prvních, poněkud či dosti romantických až hazardních, přes legendární „trojúnos",tří dakot, po skutečné rarity (na řadě tiskových chyb je žel patrný chvat, s nímž byla kniha k vydání připravována).

Pozornost naopak poutá Pejskarova reprezentativní trojsvazková **Poslední pocta** s podtitulem **Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981 (1. svazek,** uveden sirem Cecilem Parrotem**), 1948 – 1984 (2.svazek,** uveden Victorem S**.** Mamatrym**), 1948 – 1989 (3.svazek,** uveden Fr. Schwarzenbergem**),** české vydání v Curychu ve vydavatelství Konfrontace v letech 1982, 1985, 1989. Text jako hráz proti ideologicé masáži jedné strany, silně emotivní, nikoliv snad pouze obsahem či silou slova, ale **silou osudů,** tím, co nabízí nad portréty stovek lidí, kteří opustili vlast a jimž nebylo umožněno se vrátit. Ve vstupní galerii „elity národa" připomenuti mezi třinácti vyvolenými kard. Beran, Vojtěch Beneš, Alice Masaryková, Růžena Pelantová, Ferd. Peroutka, Jar. Stránský, Petr Zenkl, stovky dalších zmíněny ve speciálních oddílech - Politika, Diplomacie, Armáda a bezpečnost, Věda, Technika, Zdravotnictví, Umění, Hudba, Tanec,

Tisk, Žurnalistika, Tělovýchova, Sport, Literatura aj.s množstvím ojedinělých unikátních postřehů, příběhů, charakteristik, detailů.

Mnohem více než pouhým příspěvkem k regionálním dějinám třetího odboje v západočeském pohraničí je publikace **J. Peka Kronika šumavským hvozdů (Vimperk 1998)** s podtitulem **Vyprávění o osudech lidí komunistického zla z padesátých let,** mapující projevy organizovaných i zcela spontánních akcí proti komunistickému režimu na Prachaticku, Vimpersku, Stašsku, Klatovsku, Kremřežsku, Domažlicku i jinde (snad každý kousek hranice měl právě toho svého „krále"!), ale též obsahující kapitoly věnované př. ministerskému předsedovi protektorátní vlády Beranovi, počátkům a historii tzv.černých baronů – členů Pomocných technických praporů, vzdán je hold vězněným ženám či stejně postiženým členům katolické církve, sportovcům, předloženy desítky zdánlivě drobných svědectví o bezprecedentních křivdách, utrpení, nepoddajnosti i bolesti.

Publikací **Jenom ne strach (1992)** po letech otevřel **Ota Rambousek** příběh bratří Ctirada a Josefa Mašínových, synů legendárního Josefa Mašína, kteří v říjnu 1953 ilegálně překročili hranice republiky a východním Německem doputovali až do Západního Berlína, text je údajně záznamem autentického vyprávění Ctirada Mašína.

Hlouběji do osudů několika generací rodiny pak dává nahlédnout publikace **Čtyři české osudy** manželů **Zdeny Mašínové** (dcery generála Mašína a sestry Ctirada a Josefa) a **Rudolfa Martina** s podtitulem **Tragický úděl rodiny Mašínovy (2001).** Sleduje příběh babičky Emmy, která měla podstatný vliv na výchovu vnoučat nejen po dobu okupace, kdy plk. Mašín byl nacisty vězněn (stejně jako jeho žena), krutě vyslýchán a později popraven, ale též osud paní Mašínové v kriminále komunistickém, příběh strýce, matčina bratra, Ctibora Nováka, i Zdeny Mašínové samotné poté, co její bratři opustili ilegálně republiku (autoři mj. zmiňují další vydané tituly sledující osudy rodiny Mašínovy)..

Prozatímní tečkou je román Jana Nováka **Zatím dobrý** aneb **Mašínovi a největší příběh studené války (2002).**

„Boj o hranici" prošel mnoha fázemi, některé reflektovala i česká próza – od idylických dob dobráckých pašeráků přes roky těsně pová-

lečné, kdy se povětšinou odsunutí Němci dobře známými stezkami vraceli do vlasti pro zbytky majetku, který zde museli zanechat, či pro dobytek, který nezbytně potřebovali k životu „*tam*“ stejně jako předtím „*tady*“, přes poúnorovou zlatou éru převaděčů a masových pochodů na Západ (jen na okraj zmiňuji i vraždící „převaděče“ Bělousova a Pilčíka) až po smrtící střety vyznavačů či „strážců“ protichůdných ideologií. Hranice v Evropě mají dnes podstatně jinou podobu, minová pole a ostnaté dráty téměř zmizely, nezmizely však hranice, jen boj o ně nabyl hrůznější a zrůdnější podoby.

Pasáž o tzv. železné oponě v české próze, o tématu, k němuž by ostatně nezbývalo než připojovat další jména tvůrců, kteří se jej třeba jen dotýkají *(Jiří Mucha, Jan Otčenášek, Zdeněk Pluhař, Jan Pelc, Iva Pekárková, Vlasta Třešňák, Karel Pecka, Ladislav Fuks, Jaroslav Vejvoda, Milan Kundera, Zdeněk Šmíd, Ota Ulč, Pavel Kohout, Jan Novák,* s prominutím za mnohé), si nemůže činit nárok na úplnost byť jakkoliv relativní, není to v jejích možnostech a nemohlo to být ani jejím záměrem, jsem si vědom skutečnosti, že jakékoliv literární dílo není sto hlouběji postihnout citlivou problematiku a filozofii života v příhraničních oblastech vůbec- vztahy, vazby, tradice, zákony psané i nepsané, tak jako nelze porozumět následkům bez příčin. Snad nabídnout některé z možných úhlů pohledu na bolestivý úsek historie této země. Připomenout jizvy a jizvičky, jež ani roky nehojí. Posmutnělou pravdu, že války neznají vítěze, pouze oběti.

Summary:
Le Rideau de fer dans la littérature et dans la prose tchéque: Le theme et le combat dans les frontieres du „Rideau de Fer“. Cet article traite de l´évolution des niveaux de réflexion des premeiéres proses de Rudolf Kalčík jusqu'au destin dtamatique de la famille de Masin. L'auterur respecte les specifités des traités littéraires e tle kontexte de l'atmosphére de l'époque.

Adresa:
PaedDr. Jiří Staněk, CSc.
katedra českého jazyka a literatury PF ZČU v Plzni
E-mail: stanekji@kcj.zcu.cz

Městská mluva v Českých Budějovicích

Ivana Šimková
PF JU České Budějovice

České Budějovice leží v ústředním pásmu jihočeské nářeční oblasti, kterou rozumíme široké konzervativní jazykové úkrají Čech. Osou kraje je horní a střední tok řeky Vltavy, přibírající zde zprava Malši a Lužnici s Nežárkou a zleva Otavu s Volyňkou a Blanicí. K tomuto užšímu jihočeskému celku se na severovýchodě pojí úsek na horní Želivce a jižněji pak severo-jižně orientované povodí Moravské Dyje s Želetavkou, které tvoří zvláštní přechodové stupně mezi jižními Čechami a západní Moravou především po stránce jazykové. Uvnitř celé této oblasti je výrazně snížený pánevní terén budějovicko-třeboňský, méně výrazně pak kraj středního Pootaví; právě zde, v tomto ústředním nížinném pásmu kraje, vytvářel se časem jeho zvláštní kulturní ráz.

Město České Budějovice se z historicko-geografického hlediska rozkládalo na ryze českém území, odděleno od původně německé jazykové hranice a smíšených oblastí. Přesto zde po staletí žili příslušníci dvou národností, Češi, mluvící nářečím jihozápadočeským, a Němci (z Bavorska, Falce, Horních Rakous), dorozumívající se nářečími rakousko-bavorskými. Češi a Němci osídlovali některé oblasti jižních Čech již od 1. poloviny 12. století. Po založení města České Budějovice přicházeli samozřejmě i tam a vytvořili městský patriciát, který po dlouhá léta město ovládal a utvářel jeho německý ráz. České Budějovice patřily se svým blízkým okolím do tzv. budějovického jazykového ostrůvku, který se rozkládal v ryze českém území, oddělen od německé jazykové hranice a smíšených oblastí. Byl významný počtem obyvatelstva i rozlohou území.

Smíšené území v okolí Českých Budějovic tvořilo kromě samotného města ještě 22 obcí, z nichž pouze *Hodějovice* byly ryze německé. Obce *Černý Dub (Černoduben), Homoly (Hummeln), Planá (Plan), Roudné (Ruden), Litvínovice (Leitnowitz), Šindlovy Dvory (Schindelhöf), Mokré (Gauendorf), Haklovy Dvory (Hackelhöf), České Vrbné (Böhmisch Fellern), Hlinsko (Hlinz), Rudolfov (Rudolfstadt), Dubičné (Dubiken)*

a Bucherka (Bucharten) byly převážně německé. Obce Rožnov (Strodenitz), Čtyři Dvory (Vierhöf), Suché Vrbné (Dirnfellern), Mladé (Ladans, Lodus) a Vráto byly pak převážně české. V *Hodějovicích* připadlo teprve v desetiletí 1890-1900 méně než 10 Čechů na 100 obyvatel německé národnosti.

Jak město České Budějovice, tak i jeho smíšené okolí vykazovaly v protikladu k českému území soudního okresu Č. Budějovice značný přírůstek českého obyvatelstva. Zvláště to platí o obcích v bezprostředním okolí Č. Budějovic. A tak i přes absolutní přírůstek německého obyvatelstva bylo jeho poměrné zastoupení jak v Českých Budějovicích, tak i ve smíšeném okolí a v celém soudním okrese od sčítání ke sčítání nižší.

České Budějovice ležící v ústředním pásmu jihočeské nářeční oblasti měly v běžné mluvě českých obyvatel, přišlých sem z venkova, hlavní rysy společné s ostatními českými nářečími (**ej** na místě **ý**: *hejbat, velkej,* **í** na místě **é**: *mlíko, velkího*, protetické **v-** před **o**: *vokolo,vobhlídnout*, jednotnou koncovku **-ma/-ama** v 7. pádě plurálu všech rodů: *s takovejma lidma, s pjeknejma holkama*). Dále obsahovala českobudějovická mluva typické rysy jihozápadočeské (např. změnu **e** v **a** po souhláskách **ž, š, č, ř, j**: *žabro, řešato, fčála, jahla*, rozdíly v délce základů slov: *pína* – pěna, *plíva* – pleva, *plouch* –pluh). Za příznakové jsou pokládány regionální rysy pouze jihočeské. K nim patřila zvláštní výslovnost zdvojených souhlásek (sykavek, polosykavek, zubnic), zachytitelná především v mluvě nejstarší generace, kdy se první souhláska mění v **j**: *kojce* – kočce, *babijce* – babičce, *bej sebe* – bez sebe, *straj ce!* – ztrať se! (zmiz!). Výslovnost skupiny **mě** jako **mje**: *mjesto, mjel sem* proti většinové výslovnosti **mně** (*mňesto)* lze zaslechnout v řeči staré a střední generace. Větší územní rozsah dříve měly ustrnulé tvary rodinných jmen a jmen místních na **-ojc, -ojce**: *Kubešojc, Vopatojce* místo Kubešovi, Opatovice. U rodinných jmen jsou časté i tvary vzniklé ustrnutím druhého pádu plurálu: *Kubešú, Novákú.* Dodnes se pevně drží ustrnulé tvary přídavných jmen přivlastňovacích, která se neskloňují: *taťínkovo bratr, sestřino kolo, k taťínkovo sestře, s maminčino kolem.* Stále pevné místo v mluvě staré, střední i mladé generace mají také rozdílné tvary 2. pádu a 3., 6. pádu singu-

láru při skloňování přídavných jmen a zájmen ženského rodu: *bes **tí dobrí** kamarátki,* ale *k **tej dobrej,** vo **tej dobrej** kamarátce* proti spisovnému *bez té dobré, k té dobré, o té dobré* a obecně českému *bes tí dobrí, k tí dobrí, vo tí dobrí.* Zvláštností jihočeské oblasti je také měkčení kořenné souhlásky u sloves typu prosit ve tvarech rozkazovacího způsobu: *poproš, nenoš, nevož, neježdi* a jednotné zakončení všech sloves čtvrté třídy ve třetí osobě plurálu na **-í**: vedle *oni prosí* tedy i *oni sází, umí, ví* proti spisovnému *sázejí, umějí, vědí.* (U sloves *sázet*, *umět* připouštějí nová pravidla i kratší tvar *sází, umí* jako dubletu, dalších možností ovlivněných obecnou češtinou využívá mladá generace: *oňi sázej, uměj, věděj*).

Slovník venkovského člověka zahrnoval vedle nářečních slov jihozápadočeských a typicky jihočeských, jako např. *křídlo* ve významu klín – *sedět někomu na křídle, lokáč* ve významu kaluž, louže, *koprvátko* značící pokličku, *lička a líčata* označující kachnu a kachňata, *roužnout* ve významu rozsvítit, *buchty* ve významu knedlíky aj., také řadu germanizmů. Germanizmy obsahovala v různém poměru nářeční terminologie zemědělská, řemeslnická, ale i běžná denní komunikace. V nářečním lexikonu existovaly i významné paralely s nářečním lexikonem rakousko-bavorským (např. *dům* ve významu *síň, předsíň* podle bavorského nářečního *Haus* s týmž významem, *loch* ve významu *sklep*, z bav. nář. *Loch* – jáma, sklep, *knak* ve významu *zátylek vepře,* přeneseně *zátylek člověka* a také ve významu *špekáček*, z rak. nář. *Genack, Genick*). Přejímky z rakousko-bavorských nářečí často nesly hláskové nebo slovotvorné rysy výchozího dialektu. Například souhlásky **b, d, g** jsou reflektovány jako **p, t, k:** *putr* z něm. *Butter* označuje stlučené čerstvé máslo, *pant* z něm. *Band* značí povříslo i závěs dveří, dále *tunst* z něm. *Dunst* (výpar i zápach). Náslovné **ge-** se vyslovovalo jako **k-:** *kvelb* z něm. *Gewölbe* (klenutá místnost i obchod). Dvojhlásky **-ei-, -eu-** se realizovaly jako **-aj-**, případně **-ej-:** *šlajfovat* (brzdit z něm. s*chleifen* – brousit), *rajbovat* (třít, drhnout, čistit z něm. r*eiben*), *štrejchnout* (zavadit o něco z něm. *streichen*). Někdy se dvojhláska měnila v jednu hlásku dlouhou: *ráf(ek), štráf(ek)*, z něm. *Reif* – obruč, *Streif* – pruh (proužek).

Německé hlásky naopak podléhaly českým nářečním změnám. Časté jsou hláskové změny vzniklé v proudu řeči (*falírovat/farírovat* – překážet, z něm. *fallieren, klempírovat* – stonat, postonávat, z něm. *krepieren*). Bavorská zdrobňující přípona **-l** se někdy kombinuje ještě s českou příponou **-ík:** *faslík* (*Fassl* – máselnice). U přejatých slov se často využívají české slovotvorné přípony, např. -ek, -ík, -ka, -na: *fošinek/fasuněk* (korba, bednění na voze), *kvelbík, fašírka* (sekanina), *šlampna* (nepořádná žena). V běžné situační komunikaci se v mluvě všech generací dodnes dochovala krátká slova (příslovce, částice) německého původu: ***furt*** *ňeco chce* (pořád, stále), *tak* ***holt/hult*** *to uděláme jinak* (ovšem, tedy, inu), *utáhňi to* ***fest*** (pevně) apod. Na Budějovicku i v širším okolí je možné ještě v různých obratech slyšet: *nedávej to na* ***štorc*** (nastojato, z něm. *Storz/Sturz* – sráz), *nemám* ***lautr*** *ňic* (vůbec nic), *má* ***fungl*** *noví auto* (z něm. *funkel neu* – nové, ještě třpytivé) aj. Také přejatých sloves je celá řada a užívají se v běžné mluvě s nejrůznějšími předponami: *fasovat (na-, vy-), pucovat (na-, o-, vy-, z-), sichrovat (po-, za-),* a to jak v nářečí, tak v městské mluvě.

Skutečnost, že po staletí žili vedle sebe ve městě Češi i Němci, se projevila i v jazyce. Čeština a němčina se navzájem ovlivňovaly, slova a gramatické prvky jedné řeči pronikaly do druhé. Téměř až do konce 19. století žilo v Českých Budějovicích více Němců než Čechů, a proto se společným jazykem všech obyvatel stala němčina, přesněji budějovická němčina (*das Budweiser Deutsch*). Hovořili jí českobudějovičtí Němci, ale také Češi a Židé (u Židů se většina hlásila k německé národnosti), všichni dohromady označovaní jako *Budvajzři*. Základem řeči *Budvajzrů* byla nižší rakouská hovorová němčina obsahující jazykové prvky české i moravské.

Budějovickou němčinu běžně užívala poměrně silná národnostně nevyhraněná vrstva obyvatelstva, kterou tvořily česko-německé rodiny, kde se mluvilo německy, dále německé rodiny, které měly české služky nebo kuchařky, a také české rodiny, jejichž děti navštěvovaly německé školy.

Budějovická němčina neměla psanou podobu, užívala se jen ve formě mluvené. Specifické na řeči *Budvajzrů* bylo dále to, že její intonace byla česká, české byly často i některé mluvnické prvky, ale slo-

va a jejich dikce byla německá. Tato česká intonace byla přitom tak výrazná, že říšští Němci, pokud nedávali pozor na jednotlivá slova, považovali budějovickou němčinu za češtinu, a naopak – Češi, kteří mluvili budějovickou němčinou, jen s obtížemi rozuměli němčině spisovné. Příklady zapsané budějovické němčiny lze nalézt v práci G. Fehra: *Wer kainen Růf nicht hat, kann ín auch nicht ferlírn. (Wer keinen Ruf hat, kann ihn auch nicht verlieren. – Kdo nemá žádnou pověst, nemůže ji ztratit).*

Das Lébn ist lajdr kajne Wuršt nicht, es hat nůr ajn Ende. (Das Leben ist leider keine Wurst, es hat nur ein Ende. – Život není bohužel žádný vuřt, má jen jeden konec).

Němčina pronikala do češtiny však pouze po stránce lexikální, německá byla jen slova, gramatika zůstávala česká. Známá je např. dnes již klasická věta:

Naše mutr koupila fotrovi foremetku a teď ji pigluje na konku, je mu cu klajn, že prej ji tak vypestruje. (Naše matka koupila otci náprsenku a teď ji žehlí na chodbě, je mu příliš malá, že prý ji tak vylepší. – Unsere Mutter kaufte dem Vater ein Vorhemd, und jetzt bűgelt sie es auf dem Gang, es ist ihm zu klein, dass sie es ihm wohl ausbessert).

K výraznému potlačení německého jazyka, a tedy i ke zrušení *budvajzrovství*, došlo až po vyhlášení České republiky v roce 1918. V mluvené nespisovné češtině však zůstalo mnoho německých výrazů. Omezeny byly až ve druhé vlně umělého počešťování, tzn. po 2. světové válce. Přesto v mluvě Českých Budějovic dodnes existuje velké množství německých slov.

Literatura

Encyklopedie Českých Budějovic. Město České Budějovice, České Budějovice 1998

Chvojka, J.: Město pod Černou věží. Actys, České Budějovice 1992.

Zwettler, O.: Historicko-geografický obraz jižních Čech v letech 1900 -1914. Univerzita J. E.

Purkyně, Brno 1984.

Zusammenfassung
Der Aufsatz bringt grundlegende Informationen über die Stadtsprache von České Budějovice (Budweis). Zuerst wird vom geographischen und historischen Gesichtspunkt auf die breitere Region abgesteckt, in der sich České Budějovice befindet. Ein weiterer Gesichtspunkt, wiederum im breiteren historischen Kontext, ist der demographische, der über die Entwicklung der nationalen Situation in der Stadt und ihrer Umgebung im Laufe der Zeit bis auf die heutigen Tage informiert. Es gab zwei Budweiser Stadtsprachen, die tschechische und die deutsche. Die beiden Sprachen wurden in ihrer gesprochenen Form durch Dialektzüge beeinflusst – das Tschechische durch die südwestböhmische Mundart, das Deutsche durch bairisch-österreichische Mundarten. Außerdem entstand eine spezifische Variante des Deutschen, das sog. Budweiser Deutsch (Budweiserisch). Diese Sprachsituation hat sich nach dem Jahre 1918 teilweise und nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges, als die deutsche Bevölkerung ausgesiedelt wurde, völlig verändert. Zum einzigen Kommunikationsmittel ist die geläufige tschechische Umgangssprache geworden. Der Einfluss des Deutschen ist jedoch nach wie vor im Wortschatz sichtbar, wo sowohl in den Berufssprachen als auch in der Alltagskonversation mehrere lexikalische Übernahmen aus dem Deutschen erhalten geblieben sind.

Adresa:
Mgr. Ivana Šimková
Katedra českého jazyka a literatury PF JU v Českých Budějovicích
E-mail: isimkova@pf.jcu.cz

Plzeňské korzo ve vzpomínkovém vyprávění pamětníků

Marta Ulrychová
Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni

Jednu z revitalizačních snah představují v našich městech tzv. pěší zóny. Mají své předchůdce v místech, která obyvatelé nazývali korzem, promenádou, alejemi, špacírkou, bumlem či, jak si později ukážeme, i dalšími jmény. Pomineme-li nyní lingvistické hledisko, lze korzo (promenádu) definovat jako specifický společenský fenomén, splňující řadu funkcí, z nichž uveďme funkci integrační, informační, výchovnou, normativní, relaxační, zábavnou. V podmínkách našich měst se předpokladem korza jako exportu mediteránní kultury stal jednak terén, vzniklý zbouráním městských hradeb nebo vznik nových komunikací, jimiž město, kdysi sevřené hradbami, expandovalo do míst někdejších předměstí, jednak nový způsob života, proklamovaný měšťanskou společností. Protože vývoji plzeňského korza jsme se již věnovali na jiném místě, soustředili jsme tentokrát svoji pozornost na korzo meziválečného období. Příspěvek tak představuje výsledek kvalitativního výzkumu, prováděného od října do prosince roku 2004. Spočíval v rozhovorech s 38 pamětníky (z toho 17 ženami a 11 muži), jejichž data narození se pohybovala v rozmezí let 1916 – 1932. Probíhal v domácím prostředí informantů anebo v domově důchodců v Plzni – Doubravce. Podstatnou měrou se na něm podíleli studenti antropologie Fakulty filozofické ZČU. Po domluvě s dotazovanými nejsou jejich jména a data narození uvedena tam, kde si to dotyční nepřáli.

Podobně jako v jiných českých a moravských městech i v Plzni se předpokladem pro prostorové a časové vymezení korza stalo zboření městských hradeb, zasypání příkopů a vytvoření tzv. promenádních alejí. Ty v 1.polovině 19.století obklopovaly celé někdejší městské jádro. První sadové plochy vznikly zásluhou purkmistra Martina Kopeckého.[3] Již během 19.století však prošla tato okružní plocha tak složitým vývojem, že pouhý výčet změn by přesahoval rozsah tohoto příspěvku. Lze však s jistotou konstatovat, že nehledě na vznik výlet-

ních míst (Lochotín, České údolí, Obcizna, Zábělá) se v Plzni pojem korza ztotožňoval s terénem, vymezeným na počátku 20.století dvěma dominantami – na západní straně Velkým divadlem, na straně východní pak budovou Západočeského muzea.Význam tohoto místa byl navíc podtržen dalšími institucemi a reprezentativními budovami – hotelem Valdek a Měšťanskou besedou, na protilehlé straně pak budovou německého gymnázia a policejního komisařství, k nimž se v sousedství přiřadila impozantní budova spořitelny.

Učiňme malou odbočku do oblasti lingvistiky. Slovo *„korzo“* je převzato z italštiny. Znamená tolik co *„průběh, „průvod“, „tok“,* ale také *„hlavní třídu“*, v přeneseném významu pak *„oběh“* nebo *„kurs“*. Druhý používaný výraz *„promenáda“* pochází z francouzštiny. Zatímco u Jungmanna o něm ještě žádnou zmínku nenajdeme, v Riegrově slovníku je definován jako *„procházka, též místo, stromořadí, kde se na procházku chodí“* , v slovníku Ottově je vysvětleno jako *„procházka, většinou pěší, ale také vozmo nebo koněm, také cesta, ulice nebo sad určený k procházce, přičemž slovo to zahrnuje nezřídka i dobu, kdy promenády jakožto procházky se užívá “.* V Masarykově slovníku je promenáda vysvětlena jako *„procházka“,* ale i *„místo, kde se procházka koná“*.

V plzeňském dobovém tisku se však setkáváme i s dalším pojmenováním. Prorakousky loajálně smýšlejícímu přispěvateli Českého západu, skrytému pod šifrou „L.L.“, se zřejmě slovo „korzo“ nelíbilo. V článku „Plzeňský buml“ uvádí: *„Původně říkalo se tomu „šustr“. Ale jméno znějící tak trochu botanicky se nelíbilo a nahraženo moderním názvem „corso“. Ale nám zdá se označení „buml“ ještě příhodnějším, poněvadž toto nabylo právě důležitosti v dějinách celého Rakouska.“*

Jako protipól místa určeného k promenádě, tedy místa upraveného, se v 1.polovině 19.století do plzeňské topografie dostalo i jiné slovo italského původu, a sice název italské provincie Abruzzy. Zpravuje nás o tom v časopise Plzeňsko Jaroslav Schiebl.*“Na severní straně v Plzni, kde byla nejpevnější část městské fortifikace, býval pevnostní příkop, jdoucí od západu(do dnešních kasáren) až k Pražské bráně, jež stávala na konci Pražské ulice při měststké vodárně, v hrozném stavu. Celá ta část byla neschůdná, zdivočelá a nečistotou, odtékající v otevřených*

strouhách ze záchodů stále otravována. Mimo to se zde za večerní doby se zálibou zdržovala všelijaká chasa, která tuto krajinu činila nejistou. Proto také byla tato divočina v Plzni všeobecně zvána žertem Abruzzy, neboť tehdáž panoval všeobecně názor, že italské provincie Abruzzy jest vlastně privilegovaným sídlem loupežníků a podobných příbuzných oborů „svobodného umění. Purkmistr Martin Kopecký se odhodlal toto zlo odstraniti a uskutečnil tento svůj úmysl v květnu roku 1839. Předem dal zde zříditi kanál, načež byl hradební příkop zasypán a na ploše takto získané bylo vysázeno kaštanové stromořadí, kterouž práci provedl z rozkazu purkmistra akcesista městský Martin Hruška, pozdější městský archivář. Stromořadí se za nedlouho do té míry zmohlo, že se stalo oblíbeným dostaveníčkem zamilovaných a místo „Abruzzy" říkali pak Plzeňané tomuto místu" Aleje vzdechů".

Již v době před první světovou válkou bylo korzo jednou z forem společenské seberealizace. Zároveň se kladl důraz i na jeho zdravotní efekt. Ačkoliv byl jeho charakter neformální, promítla se do něho stratifikace sociální, profesní, ale i etnická.

Vznik Československé republiky a poválečné změny se dotkly i korza. V demokratickém ovzduší, kdy se korzo otevřelo doslova všem, začalo být chápáno především jako generační záležitost. Místo *„na korzo"* se v Plzni začalo hodit *„na špacírku"*, *„na procházku"*, především pak *„na courák"*. Ve městě byly bohatě zastoupeny střední školy jak české, tak německé. Studenti chodili na korzo hledat svoji společnost. Korzovalo se nejen v neděli, ale i ve všední dny po skončení vyučování. Kromě sadů se ke korzování využívala i Školní, později Fodermayerova, dnešní ulice Bedřicha Smetany. Do popředí vstoupila funkce relaxační a zábavná, korzo však zároveň nepřestalo fungovat jako seznamka, odehrávající se pod přísným dozorem publika. *„Chodili sme tam poznávat ňáký ty svoje vyvolený objekty. To sme se dycky už těšily, jestli ho potkáme nebo ne." „Tam si vyhlídli chlapcí děvčata. Při hudbě měl každej možnost nezávazně pokukovat, prohlídnout si zepředu, zezadu, prohlídnout taky maminku, aby věděl, jak bude ta jeho nastávající vypadat za dvacet let."*

Mladí lidé si na korze osvojovali základy společenského chování a vkusových norem. *„Nejprve se začlo vykat, pak se přešlo na tykání. Ono také záleželo, z jaké rodiny byli. Ty z těch noblesnějších se zdravili: rukulíbám, milostivá paní. Takovejm těm snobskejm se řikalo: moje úcta nebo poklona, pane. Nebo se zdravilo dobrý jitro. Dobrej den se moc nepoužívalo, to neměli ti starší lidé rádi, říkali, že je to, jako když si z nich někdo dělá dobrej den.“ „Když se ňáká někomu líbila, tak ji oslovil: slečno, co a jak, slečno takhle nebo vonak, každej si uměl poradit (…) Většinou začínali klucí, to bylo takový předpisový, to bylo pod dívčí důstojnost, aby se sama představila.“ „“Mládenci oslovovali nás, my je ne. I když se našla i děvčata, která byla aktivnější.“* Mladí se mezi sebou zdravili pozdravem „nazdar“, „ahoj“ se používalo méně. Garde prý musely mít pouze *„slečny z vyšších tříd“* , ostatně *„doprovod nebyl podmínkou, spíš se chodilo ve skupinkách – holky s holkama a klucí s klukama“* . Pamětníci potvrdili, že na korzo by sami bez svých vrstevníků nešli. *„Sama bych tam nikdá nešla. Chodila sem s děvčatama, znala sem je z měšťanky“ „Chodil sem s kamarády, ale dycky sme se promíchali, holky se mně dycky smály, sem byl takovej, sem se jim líbil“.*

I když korzo bylo otevřeno všem, přece i mezi mladými existovala sociální diferenciace. *„Děvčata šla spíše po těch študovanejch. Byla tam určitá rivalita, jako třeba studentí s těma klukama řemeslnejma. Někdy se studentí povyšovali“. “My sme věděli, že tam toho moc nechytneme, protože tam ta konkurence těch studentů byla tak silná, že sme neměli žádnou naději něco utrhnout.“*

Všichni dotazovaní hodnotili korzo kladně. Bylo spojeno s nejkrásnějšími vzpomínkami na jejich mládí. To se týká i přespolních, kteří sem v neděli docházeli z přilehlých obcí – Skvrňan, Bolevce, Slovan, Božkova, Doubravky či Doudlevec. Informant z této obce dokonce uváděl specifický způsob dopravy v zimním období, a sice bruslení po zamrzlé Radbúze. Nejen tato, ale i další výpovědi potvrdily, že studenti, a to zejména mužská část, nepřestávali korzovat ani v tuhých mrazech.

Zážitek z nedělního korza umocňovaly i promenádní koncerty, dostupné bezplatně všem. Osvědčila se v nich zejména hudba 35. pěšího polního pluku. Z návštěv kaváren a cukráren se však mohli těšit

jen zámožnější studenti nebo dámy a pánové, pro něž domácí hospodyně připravily nedělní oběd. Jeho doba se rituálně ustálila na „dvanáctou“. Odpolední procházka pak byla často spojena s odpoledním divadelním představením, která probíhala v obou divadlech – českém a německém nebo s návštěvou kina Elektra na dnešní Americké třídě.

Oceňovala se zejména „slušnost a bezúhonnost“, která prý byla garantována blízkostí policejního komisařství. Kromě strážníků se značnému respektu těšili i metaři. *„Starej děda s koštětem nebo stará babka s kárkou – měli sme z nich respekt. Když někoho napomenul, tak přestože to byl starej člověk a houkl: neběhej do tý trávy nebo seber ten papírek, tak se ten papírek sebral. Jeden děda a von stačil uklidit takovej kus“*. Kouření na korzu mezi mladými lidmi nepřicházelo v úvahu. Kouřilo se tajně *„jen mezi klukama“*. Tím spíše děvčata nemohla na kouření ani pomyslet. *„Ženskou sem tam na tom korze neviděla s cigaretou“*.

Všichni pamětníci shodně zdůrazňovali snahu korzujících vypadat upraveně, což se podle výpovědí většiny z nich neslučuje s dnešním způsobem oblečení. *„Neděla byla jako svátek. Převlíkali sme se do parádních šatů, chtěli sme, aby oblečení hezky ladilo - kabelka, klobouček a rukavičky, chlapci klobouk Diplomat.“ „To sme musely mít punčochy skoro stejně šedivý nebo hnědý podle toho, jaký sme měly šaty. A taky sme měly klobouky- v létě takový krásný slamáky s velkou sametkou vokolo, rukavice sme nosily, sukně nikdy nad kolena, vždycky pod kolena.“ „Slečinky a maminky se odívaly do všelijaký parády, nosily kloboučky a rukavičky, kabelky, no takový ty ženský věcičky, takový ty blbovinky, ale hezký blbovinky, to se musí nechat. Chodilo se podle poslední módy, ženský se předváděly a taky jim to slušelo, ženskejm jednejm.“* Jak ženy, tak muži rádi vzpomínají na malé kloboučky, nasazené na slušivém účesu, kontrastující s dnešní úpravou vlasů.

Obléci se do svátečního bylo považováno za společenskou nutnost, a to i tehdy, když v rodině mnoho peněz nezbývalo. *„Nebylo tenkrát moc peněz, ale chodily sme slušně oblečený, chodily sme dokonce stejně oblečený, nebyly sme dvojčata, ale obě sme měly stejně modrý kabátky, jaký se tenkrát nosily.“ „V neděli to se bralo svátečnějc, no, to víte, moc*

peněz sme neměly, abychom si koupily i šaty třeba za dvě stě korun. Horší to měli pánové, ty si kolikrát koupili i pěknej oblek i za tři sta. Takovej štramák musel nějak vypadat, ale to my né, to my měly šaty tak za sedmdesát korun. Některý holky třeba pocházely z lepších rodin, tak měly dražší šaty, to se musí nechat (…) Jednou sem si koupila blůzičku za sedmnáct korun a maminka se na mě pak mockrát zlobila, ale kloboučky sme nosily, to ať si říkala, co chtěla, ten klobouček nějakej musel bejt. Já sem ze čtyř dětí a byly sme samý holky. Maminka nakonec měla pochopení, no řekněte,dyť podle kloboučku se pozná správná štramanda.“ „Děvčata, ty chodily dycky lépe voblíkaný než ty chlapcí. Zaprvé, ty jeichí šatičky nebyly zas tak drahé. Chlapec i kdyby si byl koupil v konfekci pánský voblek tak za tři stovky, aby s nim mohl normálně mezi lidi na koncerty, tak se pod tři sta padesát nedostal, ale to děvče, to bylo voblíknutý třeba za sto osmdesát korun od Jesenských. Ale kostým ten byl dražší, ten se nosil jen výjimečně, dyž bylo teplý počasí.“ I ostatní pamětníci dosvědčili, že kostým byl pokládán za ozdobu šatníku. *„Kalhoty se vůbec nenosily, hlavně se nosily kostýmy, každej měl ve svý garderobě nějaký hezký kostým“.* Jak jsme zjistili, kalhoty děvčata nenosila, zato jejich sukně *„se pořád přizpůsobovaly módě, jednou byly delší, pak byly krátký, to se hrozně měnilo, mohly být skládaný, rovný atd.“.* Také další informantka se zmínila o diktátu módy: *„Tenktát voblečení hodně určovala móda. Dneska se nosí úplně všechno, třeba v zimě bílý boty. Dřív, když byly velikonoční svátky, mohly se nosit třeba červený, ale bílý až v létě. To bylo tehdá faux pas. “*

Pamětníkům se také nezamlouvá přílišná barevnost dnešních oděvů, vzpomínají naopak na eleganci, jíž dominovala barva světle šedá. Od standardního oblečení se nápadně odrážely oděvy „nonkonformistů“, kteří byli pojímáni jako tzv. „figurky“. Pamětníci vzpomínají na krátké tmavomodré sametové sako staršího člověka menší postavy, jemuž se říkalo „umělec“ nebo „bohém“, dále na mladého muže, přezdívaného „Áda Šáry“. K raritám korza patřila i Francouzka, která si vysloužila přezdívku „Dežabúra“. Způsobem líčení a klobouky, zkrášlenými pštrosími péry a závojíčky prý patřila odeznělé epoše. *„Někdo říkal, že je to nějaká ruská šlechtična, co utekla z Ruska. Byla hodně nalíčená, jednu tvář do oranžova, druhou do růžova, nikdy*

neměla ty tváře obě stejný, ona byla vždycky o jednu geneneraci dřív." Jiný informant připomněl „*hraběcího levobočka*", oblečeného do livreje s nápadnou květinou na klopě, díky níž si také vysloužil přezdívku "*hrabě Kytka*".

Před druhou světovou válkou a počátkem protektorátu se na korze začaly objevovat tvz."potápky" - mladí muži, kteří si libovali v úzkých přiléhavých kalhotách, k nimž oblékali široké klobouky zvané "tatry". Na počátku protektorátu zřejmě mnozí studenti demonstrovali svůj odpor k okupaci „masaryčkami". „*Když nás okupovali Němcí, tak na důkaz nesouhlasu sme nosili čepice, říkalo se jim masaryčky. Byly tmavomodré, vpředu s trikolórou. Na tom korzu sme se tak všichni zdravili*". „*Když přišli Němcí, tak my sme na protest nosili kšiltovky, jako nosil Masaryk, a měly sme naší vlaječku. Potom to Němcí zakázali, to už sme tenktát nesměli, ale hodně dlouho tehdá šly ty čepice navzdory Německu*"

O čem se na korze hovořilo? „*Samozřejmě o kantorech, chodila sem do dívčího gymnázia a my sme tim kantorům říkali kantver*". „*Většinou vo kantorech. My k nim měli úctu, taky sme na ty přísný nadávali a byli i ňáký špatný, tak sem je trochu pomlouvali, ale těch bylo málo, spíše sme měli vopravdu dobrý profesory.*" „*Většinou sme se bavili vo kantorech, o profesorech, o známejch i o mládencích, když ňáká ňákýho měla a my sme to na korzu viděly, tak sme ho kritizovaly (…) Profesorkám sme říkaly báby, oni byly sice mladé, ale byla to bába, to byl takový terminus technicus (…) Taky vo klucích, kerej se nám líbil, kerej byl pitomej*". Podle téže pamětnice byly častými tématy dívčích hovorů i plzeňští herci: „*Ty herce sme znaly, každá měla ňákýho oblíbenýho, to sme si ho s ním dobíraly, ta jedna, když tady byl Fratišek Zavřel, tak sme jí to jeho jméno překládaly do všech možnejch jazyků – klausík a podobné věci.*" Pamětníci mužského pohlaví byli stručnější: „*Námětem chlapeckých hovorů byly dívky. Potom ty další ranďata byly jinde.*"

Podle výpovědí některých informantek byla oblíbenou hrou studentek „hra na bíbry". Spočívala v signalizování písknutím v momentě, když dívky na korze spatřily mladíka s vousy. Vyhrávavala ta, jež měla na svém kontě nejvíce podobných objevů.

Někdejší studenti neopomenou připomenout tzv.tandlmarky – dnešní burzu učebnic a skript. V jednou ze svých rozhlasových pořadů se jimi podrobněji zabývala i Marie Ulčová. Tandlmarky neboli „tandláky“ se podle ní začátkem školního roku objevily na chodníku mezi hotelem Valdek (dnešním Slovanem) a Brankou. *„Větší studenti vykřikovali, co mají na prodej, a mladší si vybírali podle seznamu, který jim profesoři hned v první den školy nadiktovali.(…) Ono koupit si takovou starší učebnici, která byla správná, bylo všestranně výhodné. Jednak cenově a jednak také proto, že si tam předchozí majitelé vpisovali slabou tužtičkou všelijaké glosy, zvláště vítané v učebnicích latiny a řečtiny, kde nám tyhle poděděné vpisky a znaménka pomáhaly překládat těžké věty a strávně deklamovat hexametry i jiná úskalí antické vzdělanosti.“* Marie Ulčová dále uvedla, jaké oblibě se u studentů těšily „šustry“ neboli taháky. Jednalo se o překlady řeckých a latinských textů, které byly *„ve škole zakázány a nemilosrdně zabavovány, ale od studentů ctěny a váženy. Řádné šustry byly v salátovém vydání.“* Čím více byly rozebrány na jednotlivé listy, tím více byly vzácnější - lístek se dal šikovně vmanipulovat do knihy nebo do sešitu a *„ při trošce štěstí mohl ujít bystrému oku pana profesora.“*

Atmosféru plzeňského korza ve Smetanových a Kopeckého sadech popsal ve své knize „Dobře utajené housle“ také plzeňský rodák Miroslav Horníček: *„Vzpomínám-li na svá dětská léta, musím ke své lítosti přiznat, že jsme nikdy klukem nebyl. Byl jsem, řekněme, chlapcem. Ano, byl jsem chlapcem, kromě nedělí, kdy mne matka oblékala za hocha a vedla na promenádu. Tato se konala každou neděli dopoledne v městských sadech před budovou Měšťanské besedy a spočívala v pomalém obcházení záhonů, mezi nimiž stála vojenská hudba a hrála takové ty citové věci. Chodilo se pomalu, lidí přibývalo, zástup byl sevřený a hustý, nad květinami šuměly vodotrysky a nad hlavami se vznášela vášeň Lehárova jako růžový mrak plný voňavky. Tato trýzeň byla většinou vyvážena návštěvou cukrárny pana Vicovského, kde jsem dostal zmrzlinu. Pak se chodilo dál. Byl jsem oblékán v námořnický obleček s dlouhými kalhotami a čepicí zvíci dýně, ušitou panem Endrštem, a stupiditu mého vzezření silně zvedala ofina, kterou jsem rovněž byl nucen nositi, neb to moje matka shledávala slušivým. Vzpomenu-li ješ-*

tě, že mi říkávala Mirčo, nemohu pochopit, že jsem těmi lety prošel bez těžkého ublížení na těle a vlastně živ. „

Badatele dnes pochopitelně zajímá, co bylo v jednotlivých městech příčinou rozpadu korza. Právě na tuto otázku jsme od našich pamětníků dostali nejrozporuplnější odpovědi. Většina dotazovaných se shodla, na době, následující po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. V prvních letech protektorátu se prý ještě korzovalo, výměna informací naopak nabyla na síle vzhledem k zákazu poslechu londýnského vysílání, a tak se korzo i přes nebezpečí, číhající ze strany udavačů, stalo jedním z míst, kde mohla bujet tzv. protektorátní šuškanda. Následovaly však události, které měly na jeho podobu zásadní vliv – byly definitivně zavřeny české vysoké školy, Židé, kteří se zprvu stáhli z veřejného života, byly počínaje rokem 1942 transportováni do koncentračních táborů, v letních měsících bylo vyhlášeno stanné právo, mladí lidé byli totálně nasazeni na práci v říši nebo ve zdejších továrnách. *„Když přišli Němci, tak dokud vítězili na východní frontě, tak do tý doby byly povolený všechny akce, taneční zábavy a koncerty, ale když potom u Stalingradu dostali nátěr, tak nesmělo být nic, vůbec nic(…) Korza fungovaly i za války, protože mladý lidi, když se nemohli jinak bavit, tak se bavili účastí na tom korze, páč si mohli popovídat i veselý věci". „Povídali sme si, kdypak bude konec, ale taky sme museli vědět, s kym mluvíme. Ale nenašel se mezi námi nějakej udavač". „Potom to taky sme museli vědět s kym mluvíme. Ale nenašel se mezi námi nějakej udavač". „Potom každej hajloval a některý taky ne, některý se drželi, ale většinou hajlovali, v tý době sem tam už ale nechodila." „Ve válce to nešlo, to byly nálety, nikdy ste nevěděli, kdy to začne." „Nepamatuji se, že by se za protektorátu korzovalo, po atentátu na Heydricha byl zákaz shromažďování". „Korzovat se přestalo určitě za války. To už lidi neměli na něco takovýho náladu. Tam dole bydlelo několik židovských rodin, ty pak Němcí někam odvezli. Já vlastně ani nevím, co se s nimi stalo. No a teď ty byty byly takový prázdný, bylo to takový jiný."*

Po skončení druhé světové války se prostor někdejšího korzování na krátký čas opět zaplnil (výrazně k tomu přispělo i osvobození Plzně americkou armádou). *„To víte, že se i po válce korzovalo. To si*

studenti sedli do trávy a učili se.“ Od roku 1953, po potlačení odporu proti měnové reformě, však byla jakákoliv podobná forma komunikace nežádoucí. A tak za jakýsi zbytek někdejšího korza lze koncem 50. let považovat hloučky mužů, živě debatujících o sportovních zápasech a divadelních premiérách během koupi nedělního tisku ve stánku „U Branky“. V 60. letech přišly na řadu další faktory – televize, obliba automobilizmu, pětidenní pracovní týden s možností trávit víkendy mimo město, s tím spojený prudký rozmach kutilství, dále zánik mnohých obchodů a kaváren, posléze pak změna v hierarchii sdílených hodnot.

Další změny přinesla až 90. léta. Došlo jednak k přeskupení sítě obchodů a restauračních zařízení, jednak k snahám město architektonicky zvelebit vytvořením pěších zón, které by se alespoň v letních měsících oživily kulturními akcemi. Za všechny jmenujme mezinárodní folklorní festival, historický víkend, třítýdenní festival Na ulici, mezinárodní festival Divadlo, promenádní koncerty nebo rekonstruovanou Měšťanskou besedu, která si podnes podržela svoji původní funkci. Zda se v budoucnu podaří podporou zábavných pořadů posílit kromě funkce zábavné a relaxační i funkci integrační, zůstává zatím nezodpovězenou otázkou. Plzeň je v současné době univerzitním městem. Ne někdejším korzu se opět pohybují mladí lidé, i když krokem mnohem svižnějším, než tomu bylo před více než půlstoletím.

Autorka děkuje všem, kteří participovali na terénním výzkumu. Jsou to studenti antropologie Fakulty filozofické ZČU Klára Beránková, Lenka Brunclíková, Andrea Burgerová, Johana Gálová, Zuzana Hájková, Veronika Hálová, Lucie Hanzálková, Martin Hora, Lenka Hrušková, Eveline Jeomba, Jiří Knaipr, Lenka Kolářová, Petra Košíková, Petra Košlíková, Josef Kunc, Jitka Lenerová, Lukáš Lenk, Tereza Linhartová, Jaroslava Marhánková, Eva Petrová, Roman Posolda, Ivan Ramadan, Karel Stejskal, Denisa Střížová, Michal Svoboda, Radka Šillerová, Václav Štrunc, Martina Tomková, Barbora Tučková, Jan Vaněk, Jiří Vašíček, Martina Veronesiová, Jana Vitvarová, Václava Vlčková, Magdaléna Zemanová, Michal Zbranek a Zuzana Žežulková. Poděkování patří rovněž Pavlíně Doležalové, odborné

pracovnici Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje, za pomoc při vyhledávání pramenů.

Summary
This articles deals with the phenomenon "corso" in the time of First Czek Republic in the town Pilsen. The text is grounded in fieldwork, which was made from october to november 2004 in the rest home in the faoubourg {pheripherie} Doubravka. Circa thirty persons between 70-80 years were asked by the antropology students. The articles helps to recognise the way of live in thirtis and forties as well the metamorphosis of this part in the centre of town.

Adresa:
PhDr. Marta Ulrychová, CSc.
katedra antropologie FF ZČU v Plzni
ulrychm@ksa.zcu.cz,

Závěrem …aneb: slovo závěrem (ke stručnému hodnocení konference…)

II. konference „Genius loci českého jihozápadu“ proběhla v barokním sále Jihočeského muzea v Českých Budějovicích dne 26. října 2005. Jednání skončila, *čas oponou trhnul…* Je tedy čas k bilancování a přípravě nových projektů. To je také jedním z důvodů, proč vychází tento sborníček.

Už v době, kdy se jednání konference připravovalo, organizátoři (především tedy pracovníci hlavních partnerských organizací, VŠERS a Jihočeského muzea v Českých Budějovicích) předpokládali, že budou jednotlivé příspěvky zaměřeny jistým způsobem tematicky (i když nabízený přehled témat byl pouze výběrový). Konference měla navazovat na svou „předchůdkyni“, tedy na I. konferenci „Genius loci českého jihozápadu“, která proběhla (z iniciativy Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje /SVKPl/ a katedry českého jazyka a literatury PF ZČU v Plzni) dne 18. května 2005 v prostorách SVKPl. Říjnové jednání proto mělo směřovat (především) ke komplexnímu projektu regionálního výzkumu (na jihu a západě Čech), k výzkumu mluvené řeči, oblastního slovníku a jeho specifik, k regionálnímu výzkumu a k pojetí jazykových rovin (podle odborné orientace účastníků), k problematice regionální databáze (zejména lexikální) a jejího utváření, k etnografickému výzkumu a jeho specifikům, k programu regionálního výzkumu v krajině i ke vztahu projektů lokálních a regionálních; k relacím mezi regionálním výzkumem a multikulturními programy (s ohledem na jazykové a kulturní minority) a k sociologickým aspektům výzkumu. Čtenář našeho sborníčku jistě nejlépe sám posoudí, jak se tyto původní záměry podařilo naplnit.

Nejprve však bude vhodné vrátit se přece jenom (a tak trochu) k tradici „šestákové“ literatury alespoň do té míry, že seznámíme laskavého čtenáře s průběhem konference.

Jednání zahájili zástupci pořadatelských institucí. Pan Mgr. Pavel Šafr, ředitel Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, ocenil, že vzniká nová tradice regionálních konferencí; byl přijat dvouletý grant další spolupráce (také na mezinárodním poli v rámci programu

INTERREG). Pan prof. PhDr. Emanuel Pecka, CSc., prorektor pro vědu a výzkum, statutární zástupce rektora VŠERS v Českých Budějovicích, připomněl práci táborského regionalisty dr. Chalupného. K zaměření a cílům konference poté promluvil prof. PaedDr. Gabriel Švejda, CSc. (z Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích), který vyzdvihl program spolupráce regionálních VŠ s Jihočeským muzeem, důležitost utváření projektů a jejich význam. Paní doc. Dr. Ing. Jana Klečková ze Západočeské univerzity v Plzni upozornila na úlohu informatiky a počítačového výzkumu (tedy i na „počítač jako nosné médium"). Pan PhDr. Luboš Pána, kvestor VŠERS v Českých Budějovicích, doplnil, že program regionálních konferencí by měl být rozšířen o další akce (v Blatné, v Táboře, v Deštné; např. k odkazu Karla Klostermanna). Úvodní zprávu (k významu studia a rozpracování tzv. *orální historie)* přednesl Mgr. Jiří Petráš, vedoucí oddělení společenských věd Jihočeského muzea. Představil koncepci oddělení společenských věd (personální i materiální), programy terénní práce (v rámci pojetí orální historie, ORAL HISTORY – dokladů doby od poslední třetiny 19. století do I. pol. 20. století, kterou sleduje i Centrum orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze). Upozornil na proces archivace, tematické zaměření (např. ve vztahu k fenoménu typicky českého *chalupaření*), na širší rozpětí oboru, způsob transkripce (vázáný na účel zápisu) apod. V diskusi bylo poté upozorněno i na lingvistické analýzy počítačového centra MU v Brně, na další chystanou konferenci VŠERS (k výročí TGM) a na nutnost rozpracování, systému regionální výuky na vysokých školách.

Na naší říjnové konferenci se nepochybně setkali zastánci několika naprosto odlišných přístupů k problematice charakteristik míst, která jsou nám tak či onak blízká a k nimž často vztahujeme pojem *genia loci*. Velmi zajímavá byla diskuse mezi stoupenci „klasické", pragmatické nebo historické (a v tom smyslu jistě zcela exaktní) vědy (která tu byla reprezentována pány dr. Bínou, dr. Dvořákem a dr. Petrášem z Českých Budějovic – v posledním případě též s důrazem na orální historii), představiteli „počítačových" modelů jazyka i řeči (které na konferenci zastupovala paní doc. Klečková z Plzně) a obhájci širokého modelu proměn *genia loci* v souvislosti s jeho dnešním „multiet-

nickým“ charakterem (kteroužto myšlenku hájila na příkladu ruské komunity na Karlovarsku paní Mgr. Kaguševa z ruské Permi); mezi zastánci fenomenologického výkladu světa nebo symbolického pojetí skutečnosti (např. kolem pana dr. Hrocha z Českých Budějovic či pana Mgr. Makoče z Tábora), chápáním *mýtu a logu* (v etnografickém smyslu (u pana dr. Krejči z Křemže) a etnografickým „typem“ vnímání dokladů historické skutečnosti vůbec (do jisté míry vlastně z hlediska vývojového relativismu a determinismu; např. u paní dr. Ulrychové z Plzně); mezi přístupem bohemistů (po stránce literárních textů u paní dr. Pospíšilové a paní dr. Skálové – obou z Českých Budějovic, pana dr. Staňka z Plzně; po stránce jazyka jsem se pokusil přispět svou „troškou do mlýna“ – možná i s odstupem „téměř čerstvého Zlivana“) a archivářů, pamětníků, vlastivědných pracovníků i dobrovolných „terénních“ sběratelů (jejichž jménem promluvil pan Kadlec z Borovan).

Vlastní jednání proběhlo ve třech hlavních programových blocích.

I. blok jednání zahájila **doc. Klečková** (k tématu počítačové prezentace, jazyka a jeho zpracování). V následné diskusi byl připomenut význam jazykových kategorií při komputerizaci, při percepci a produkci řeči, z hlediska budoucnosti informatických systémů (např. ve vazbě na výuku prof. Palkové v Praze: „mluvené slovo“ a počítač). Důležité je též obnovit kontakty ve výzkumné „síti“; napojení na kolegyně a kolegy „z terénu“; např. na Mgr. Kaguševu (Karlovarsko), Mgr. Hrdinkovou – Náprstkovou (Česká Kanada a Vrchovina), Mgr. Demiriovou (širší západ i jih Čech – pedagogické aspekty projektu), Mgr. Makoče a Mgr. Figurovou (Táborsko a Blata), Mgr. Richterovou (Prachaticko), Bc. Afanasjevou (Klatovsko)… aj. Významný je i podíl dalších fenoménů (např. vztah Šaldy a regionu, bible v regionální tradici).

Dr. Staněk upozornil na problém „železné opony“ a (re)emigrace v literatuře. Diskuse smřovala i k jinému úhlu pohledu (např.: jak chápat problém „akcí“ bratří Mašínů? Jako III. odboj nebo obhajobu kriminálních zločinů?), k pojetí literární i geografické invence a jejích souvislostí.

Dr. Ulrychová hovořila o plzeňském korzu (o jeho pojetí, historii a sémantice). Diskuse obrátli pozornost účastníků také k Písku, k jiným korzům, k Horníčkově knize *Dobře utajené housle*, k dalším pracím, které jsou věnovány problematice vývoje korza (nejen u Vlastimila Rady), k problematice sociolektů.

Mgr. Makoč představil odraz specifických forem myšlení (střet „magického" myšlení s pojmy logiky a racionality jazyka). V diskusi byla připomenuta otázka kódů a jejich interpretace, nutnost doplnění pragmatické interpretace jevů, dosud živá představa „jeskyně" a „horizontů" (např. u Skalického, Petříčka; s ohledem na vnitřní dynamiku života), otázka mýtu jako způsobu artikulace… také v odkazu na webové stránky projektu (*www.geniusloci.ryvola.net*)

II. blok uvedl svým příspěvkem k problematice působení NSJ (a jeho oblastního, správního členění – s ohledem na řízení a změny organizace i na obdobná uskupení) **dr. Dvořák.** V diskusi pak byla znovu otevřena problematika vymezení regionu (k tématu vyjde i kniha dr. Dvořáka), dalších pojetí regionu (také nodálního aj.), vymezení Z. Boháče, organizace vojenské, sokolské, školské, OŽK aj…

Dr. Pospíšilová představila Lucidář z Jindřichova Hradce (původní text /patrně z XI.-XII.stol/ i překlady). V diskusi se potom objevil odkaz na Gurevičovu knihu *Nebe - peklo - svět* (vydání 1996) i na *knížky lidového čtení.*

Dr. Skálová se věnovala knihám A. Pelíška (a jejich mediální reflexi). Diskuse zdůraznila význam atmosféry kaváren a hospůdek (stejně jako zvláštnosti českobudějovického "místa").

Mgr. Kaguševa analyzovala obraz Rusů v českých médiích. Diskuse upozornila na problémy tzv. „*žluté*" žurnalistiky, na současnou interpretaci vztahu Čechů a Rusů a její národní specifika, na nutnost pragmatického přístup k problému soužití (v multietnickém prostředí; dokonce se v této souvislosti objevila i zmínka o rozdílu psychologických přístupů: autistického a autentického).

Prvním příspěvkem **III. bloku** byla úvaha **dr. Bíny** o roli učitele při „utváření" genia loci v regionu, která připomenula zásady koncepce regionalismu a utváření "místa" (v konkrétních podmínkách daných lokalit) a opětovně upozornila na problematiku českého Vitorazska

(s provokativním podtitulem „*Jak se dělá region...*"). Diskuse k tématu byla velmi bouřlivá. Názory, že genius loci je zcela reálný pojem (nikoliv jen pragmatický), který je potřeba vymezovat (v čase střetu „globalizace a pohanství") také „ex post" (na základě různého pojetí reality i reálií) a který má nejen význam kulturní nebo teritoriální, ale i jazykový (např. v systému češtiny), literární i informatický (což potvrzpovali i přítomní informatici), byly konfrontovány se stanovisky typu: *genius loci* vždy a všude utvářejí jedině lidé! Důležitý byl též odkaz k dílu a k názorům Jurgena Habermase, popř. k rozdílnosti pojetí historického a synchronního.

Pan Kadlec, renomovaný kronikář a sběratel z Borovan, svým příspěvkem jistě konkuroval Eisnerově nebo Čapkově chvále češtiny. To potvrdila i diskuse, během níž se rozpoutala diskuse o přejímkách; s odkazy k jiným jazykům: např. také angličtina přejímala z latiny; na dnešním ruském jazyku je zřetelná reflexe vztahu k francouzštině (popř. k italštině) od 19. století. Čeština 19. Století byla na "salónní" úrovni (jedná se dnes o „ústup funkcí"?). Dříve u nás plnila roli světového jazyka francouzština, dnes angličtina. Hlavní je ovšem dovednost užívání jazyka; dnes dochází ke zjednodušování (sms, mail aj.). Základním problémem tedy není přejímání (pokud se šíří jevy „k neprospěchu jazyka"); svou roli hraje i charakter literárního díla. Mění se rovněž úloha korektorů (ve srovnání s vývojem je dnešní pojetí odlišné; to lze doložit na četných publicistických textech).

Souhrnně k posledním příspěvkům byl připomenut Komárkův článek o *Doudlebii* (v protikladu ke Kratochvílovu pojetí přirozeného světa) na pozadí reálných pojmenování z Doudlebska (např.: *naplavenina - přilezlec/přilezlice - Čechák/Čechanda*; mluvčí se odvolávali na DNS). Dodnes je i jazykově živá otázka odcizení (např. Frommovo hodnocení „majetkového přístupu k životu): u jazyka přirozeného či jazyka přirozeného světa? V této souvislosti byl vznesen požadavek na obnovení činnosti MYTOLOGICKÉHO KLUBU). Na konci celodenního jednání se pak účastníci sešli u ***kulatého stolu***, kde proběhla (jistě zajímavá) závěrečná rozprava k závěrům konference.

Do předkládaného sborníčku však přispěli i další autoři, kteří na konferenci přímo nevystoupili, ale jejichž články téma zajímavým

(a významným) způsobem doplňují. Příspěvek pana dr. Luptáka z Prahy jistým způsobem koresponduje s vystoupením paní Mgr. Kaguševy (právě však z politologického, nikoliv tedy z lingvistického hlediska). Paní Mgr. Richterová z Prachatic se účastnila bohaté (a někdy i dosti bouřlivé) diskuse, ale její příspěvek též nalezneme až ve sborníčku; bude zajímavé porovnat tento text s dalšími etnografickými (ale i jinými) výklady.[90] Několik poznámek k městské mluvě připojila (rovněž „nad rámec" přímého jednání konference) paní Mgr. Šimková z Českých Budějovic.

Zbyněk Holub

Jak již výše zmíněno, metoda „oral history" může být společnou hraniční disciplínou mezi – mimo jiné – historií a etnografií. Neboť co může být více oživující v historickém bádání, než vzpomínky těch, kteří tu či onu historickou událost prožili. Vzpomínky narátorů – při kritickém vztahu k nim – nám dávají nahlédnout pod povrch dění, odhalují nám cítění, myšlení a skutečný život konkrétního člověka. Je totiž rozdíl mezi obecným popisováním nálad neosobního lidu a popisem prožitku konkrétního člověka.

„Oral history" u nás je i není nová metoda. Historiografie do roku 1989 zná termín „vzpomínky pamětníků". Je pravda, že v našich archívech a muzeích se nalézá mnoho – bohužel dnes málo využívaných – záznamů rozhovorů s pamětníky.[91] Je v nich ukryto mnoho informací. Jedna skutečnost je však determinuje – politické a ideologické pozadí rozhovorů. Narátoři jsou více či méně skrytě manipulováni.

Centrum oral history při Ústavu pro soudobé dějiny Akadamie věd České republiky v Praze se již několik let intenzivně zabývá touto metodou. Výsledkem práce kolektivu – vesměs mladší generace – pod vedením Dr. Miroslava Vaňka, Ph.D., je několik dnes již stěžejních

90 …např. s analýzou dokladů o plzeňském korzu u dr. Ulrychové nebo s příspěvkem Mgr. Šimkové (viz dále).

91 Ať se již jedná např. o cenný fond z roku 1961 „Vzpomínky předválečných členů Komunisticvké strany Československa" uložený v SOA Třeboň, rozhovory se zástupci dělnických profesí a zemědělců ve fondech bývalého Muzea dělnického revolučního hnutí v Českých Budějovicích, rozhovory s vojenskými veterány – členy Svobodovy armády v Sovětské svazu uloženými ve Vojenském historickém ústavu Armády České republiky, atd.

publikací – a to jak teoretických, zabývajících se metodou samotnou,[92] tak i zastřešujících jednotlivé badatelské úkoly.[93] V roce 2006 – po úspěšném zakončení předchozích grantů[94] byl zahájen nový tříletý grantový projekt[95].

Výsledky práce Centra orální historie při ÚSD AV ČR v Praze jsou archivovány na digitálních nosičích a čekají jakožto historický pramen na své „objevitele" z řady různých vědních disciplin – lingvisty, psychology, sociology, historiky – a samozřejmě také etnografie.

Jiří Petráš

Základní význam při vymezování pojmu genius loci má studium lidové kultury jak v rovině obecných forem a principů, tak zejména v rovině místních lokálních specifik. V nich se odráží nejen vliv vnějších a územně či kulturně vyšších faktorů (obecné zákonitosti lidové kultury celého etnika, vliv vyšších slohových kultur, administrativně správní a politické okolnosti, ekonomický systém celého státu), ale především – a o to tu jde – vliv místních podmínek a ráz krajiny, které určují charakter způsobu života nejširších vrstev obyvatelstva, zejména venkovského, v dané oblasti. Jde o projevy každodenního způsobu života z hlediska materiálního, duchovního i sociálního. Etnografie jako vědecká disciplína se sice zabývá především starším období (tzn. dobou do cca poloviny 20. století), a charakter současnosti není schopna přesně pojmout; přesto má etnografický přístup smysl: současný ráz krajiny i přetrvávající tendence každodenního života obyvatel jsou stále určovány mimo jiného zejména tradiční lidovou kulturou v minulosti vytvářenou a tradovanou na daném území.

František Krejča

92 VANĚK, Miroslav: *Orální historie. Metodické a „technické" postupy.* Olomouc, 2003. TÝŽ: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha 2004.

93 JECHOVÁ, Květa: *Lidé Charty 77.* Praha 2003. VANĚK, Miroslav – OTÁHAL, Milan: *Sto studentských revolucí.* Praha 1999. VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel: *Vítězové? Poražení?* Praha 2005.

94 První grant na konce devadesátých let 20. století: „Studenti v období pádu komunismu v Československu – životopisná interwiews" V roce 2005 skončil tříletý grant „Politické elity a disent v období normalizace 1969 – 1989".

95 Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence:

Resumé:
Die Idee, die Konferenz „Genius loci des böhmischen Südwestens“ zu veranstalten, knüpft an die Initiative der wissenschaftlichen Bibliothek des Pilsner Kreises und des Instituts für tschechische Sprache und Literatur PF ZČU in Pilsen an. Der Organisation nahmen sich die Mitarbeiter der Hochschule für europäische und regionale Studien und des Südböhmischen Museums in České Budějovice an. Die Tagung beinhaltete die regionale Forschung der gesprochenen Sprache, den Wortschatz, die Sprachebenen, die regionale Dateibase, die ethnographische Forschung und Feldforschung, die Beziehung der lokalen und regionalen Projekte, die Relationen unter Forschung, multikulturellen Programmen und soziologischen Aspekten. Es entsteht eine neue Tradition der regionalen Konferenzen (sowohl im Rahmen des Programmes INTERREG, als auch der Lokalprojekte), die an die bisherige Arbeit der Regionalisten anknüpft. Die Diskussion verlief zwischen den Anhängern der klassischen, pragmatischen oder historischen Wissenschaft, den Vertretern der „Computer – Modelle“ der Sprache und Rede, den Anhängern des breiten Models von *genius loci* (auch im Zusammenhang mit dem heutigen „multiethnischen“ Charakter) und den Repräsentanten der phänomenologischen und symbolischen Deutung der Welt. Es zeigten sich Unterschiede im Zugang der Bohemisten, Ethnographen, Archivare, oder freiwilligen Feldforscher. Die Verhandlung erreichte den Höhepunkt mit „Rundtisch“. In den vorliegenden Band haben auch manche weitere Autoren beigetragen.
Die Methode „oral history“ kann eine gemeinsame Grenzdisziplin zwischen Geschichte und Ethnographie werden (die Erinnerungen der Naratoren, die Beschreibungen der Erlebnisse des konkreten Menschen). Bis 1989 kennt die Historiographie den Termin „Erinnerungen der lebenden Zeitgenossen“. Heute beschäftigt sich mit dieser Metode das Centrum oral history, das Institut für gegenwärtige Geschichte der Prager Wissenschaftsakademie (im Jahre 2006 wurde ein neues dreijähriges Zuschussprojekt eröffnet). Die Ergebnisse der Arbeit sind auf den Digitalträgern archiviert.

V edici STUDIA Vysoké školy evropských a regionálních studií již vyšlo:

STUDIA I
Na cestě k evropské identitě
editor prof. Dolista
duben 2004 – konference

STUDIA II
Úvod do teorie a praxe vězeňství
dr. Jaroslav Hála
leden 2005

STUDIA III
Pozitivizmus v české sociologii
prof. Emanuel Pecka
březen 2005

STUDIA IV
Proměny politické kultury v zemích evropské unie
editor prof. Dolista
duben 2005 – konference

STUDIA V
Kvalita života podmíněná zdravotním stavem ve složkách udržujících zákon
(Health Related Quality of Life in Law and Order Enforcement)
říjen 2005
doc. Petr Petr, Paul Hednrik Möller, Hana Kalová,
Vesna Šendula - Jengić

STUDIA VI
NUTRACEUTIKA
doc. MUDr. Petr Petr, Ph.D., Mgr. Kalová Hana
únor 2006

STUDIA VII
Charles Wright MILLS
(1916 – 1962)
enfant terrible americké sociologie
prof. Emanuel Pecka
únor 2006

Opravená verze

Plzeňské korzo ve vzpomínkovém vyprávění pamětníků

Marta Ulrychová
Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni

Jednu z revitalizačních snah představují v našich městech tzv. pěší zóny. Mají své předchůdce v místech, která obyvatelé nazývali korzem, promenádou, alejemi, špacírkou, bumlem či, jak si později ukážeme, i dalšími jmény. Pomineme-li nyní lingvistické hledisko, lze korzo (promenádu) definovat jako specifický společenský fenomén, splňující řadu funkcí, z nichž uveďme funkci integrační, informační, výchovnou, normativní, relaxační, zábavnou. V podmínkách našich měst se předpokladem korza jako exportu mediteránní kultury stal jednak terén, vzniklý zbouráním městských hradeb nebo vznik nových komunikací, jimiž město, kdysi sevřené hradbami, expandovalo do míst někdejších předměstí, jednak nový způsob života, proklamovaný měšťanskou společností[1]. Protože vývoji plzeňského korza jsme se již věnovali na jiném místě[2] , soustředili jsme tentokrát svoji pozornost na korzo meziválečného období. Příspěvek tak představuje výsledek kvalitativního výzkumu, prováděného od října do prosince roku 2004. Spočíval v rozhovorech s 38 pamětníky (z toho 17 ženami a 11 muži), jejichž data narození se pohybovala v rozmezí let 1916 – 1932. Probíhal v domácím prostředí informantů anebo v domově důchodců v Plzni – Doubravce. Podstatnou měrou se na něm podíleli studenti antropologie Fakulty filozofické ZČU. Po domluvě s dotazovanými nejsou jejich jména a data narození uvedena tam, kde si to dotyční nepřáli.

Podobně jako v jiných českých a moravských městech i v Plzni se předpokladem pro prostorové a časové vymezení korza stalo zboření městských hradeb, zasypání příkopů a vytvoření tzv. promenádních alejí. Ty v 1.polovině 19.století obklopovaly celé někdejší měst-

1 Klusáková, Luďa – Ettlerová, Kateřina: Korzo v životě českých a moravských měst první poloviny 20.století. Český lid, 2003, roč.90, č.3, s.229.

2 Ulrychová, Marta: Proměny funkcí plzeňského korza. In: Výchova tradiční a netradiční. FF ZČU, Plzeň 2005, s.?

ské jádro. První sadové plochy vznikly zásluhou purkmistra Martina Kopeckého.[3] Již během 19.století však prošla tato okružní plocha tak složitým vývojem, že pouhý výčet změn by přesahoval rozsah tohoto příspěvku. Lze však s jistotou konstatovat, že nehledě na vznik výletních míst (Lochotín, České údolí, Obcizna, Zábělá) se v Plzni pojem korza ztotožňoval s terénem, vymezeným na počátku 20.století dvěma dominantami – na západní straně Velkým divadlem, na straně východní pak budovou Západočeského muzea.Význam tohoto místa byl navíc podtržen dalšími institucemi a reprezentativními budovami – hotelem Valdek a Měšťanskou besedou, na protilehlé straně pak budovou německého gymnázia a policejního komisařství, k nimž se v sousedství přiřadila impozantní budova spořitelny.

Učiňme malou odbočku do oblasti lingvistiky. Slovo *„korzo“* je převzato z italštiny. Znamená tolik co *„průběh, „průvod“, „tok“*, ale také *„hlavní třídu“*, v přeneseném významu pak *„oběh“* nebo *„kurs“*.[4] Druhý používaný výraz *„promenáda“* pochází z francouzštiny. Zatímco u Jungmanna o něm ještě žádnou zmínku nenajdeme, v Riegrově slovníku je definován jako *„procházka, též místo, stromořadí, kde se na procházku chodí“* [5], v slovníku Ottově je vysvětleno jako *„procházka, většinou pěší, ale také vozmo nebo koněm, také cesta, ulice nebo sad určený k procházce, přičemž slovo to zahrnuje nezřídka i dobu, kdy promenády jakožto procházky se užívá “*. [6] V Masarykově slovníku je promenáda vysvětlena jako *„procházka“*, ale i *„místo, kde se procházka koná“*.[7]

V plzeňském dobovém tisku se však setkáváme i s dalším pojmenováním. Prorakousky loajálně smýšlejícímu přispěvateli Českého západu, skrytému pod šifrou „L.L.“ , se zřejmě slovo „korzo“ nelíbilo. V článku „Plzeňský buml“ uvádí: *„Původně říkalo se tomu „šustr“. Ale jméno znějící tak trochu botanicky se nelíbilo a nahraženo moderním*

3 Kuták, Petr – Pelíšková, Ilona – Hrdličková, Hana: Historie veřejné zeleně v Plzni. Radniční listy, 2002, červen, s.5.

4 Rosendorfský, Jaroslav: Italsko – český slovník. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1969, s.199.

5 Riegrův slovník naučný. VI.díl, Praha 1867, s.994.

6 Ottův slovník naučný. V.díl, Praha 1892, s.655.

7 Masarykův slovník naučný, V.díl, Praha 1931, s.1001.

názvem „corso". Ale nám zdá se označení „buml" ještě příhodnějším, poněvadž toto nabylo právě důležitosti v dějinách celého Rakouska."[8]

Jako protipól místa určeného k promenádě, tedy místa upraveného, se v 1.polovině 19.století do plzeňské topografie dostalo i jiné slovo italského původu, a sice název italské provincie Abruzzy. Zpravuje nás o tom v časopise Plzeňsko Jaroslav Schiebl."*Na severní straně v Plzni, kde byla nejpevnější část městské fortifikace, býval pevnostní příkop, jdoucí od západu(do dnešních kasáren) až k Pražské bráně, jež stávala na konci Pražské ulice při měststké vodárně, v hrozném stavu. Celá ta část byla neschůdná, zdivočelá a nečistotou, odtékající v otevřených strouhách ze záchodů stále otravována. Mimo to se zde za večerní doby se zálibou zdržovala všelijaká chasa, která tuto krajinu činila nejistou. Proto také byla tato divočina v Plzni všeobecně zvána žertem Abruzzy, neboť tehdáž panoval všeobecně názor, že italské provincie Abruzzy jest vlastně privilegovaným sídlem loupežníků a podobných příbuzných oborů „svobodného umění. Purkmistr Martin Kopecký se odhodlal toto zlo odstraniti a uskutečnil tento svůj úmysl v květnu roku 1839. Předem dal zde zříditi kanál, načež byl hradební příkop zasypán a na ploše takto získané bylo vysázeno kaštanové stromořadí, kterouž práci provedl z rozkazu purkmistra akcesista městský Martin Hruška, pozdější městský archivář. Stromořadí se za nedlouho do té míry zmohlo, že se stalo oblíbeným dostaveníčkem zamilovaných a místo „Abruzzy" říkali pak Plzeňané tomuto místu"Aleje vzdechů".* [9]

Již v době před první světovou válkou bylo korzo jednou z forem společenské seberealizace. Zároveň se kladl důraz i na jeho zdravotní efekt.[10] Ačkoliv byl jeho charakter neformální, promítla se do něho stratifikace sociální, profesní, ale i etnická.

Vznik Československé republiky a poválečné změny se dotkly i korza. V demokratickém ovzduší, kdy se korzo otevřelo doslova všem, začalo být chápáno především jako generační záležitost. Místo *„na*

8 L.L.: Plzeňský buml. Český západ, 1909, č.9, s.1.

9 Schiebl, Jaroslav: Abruzzy v Plzni. Plzeňsko1928, roč.10, č.5, s.98.

10 Spis pamětní vydaný na oslavu desátého sjezdu Jednoty samosprávných úředníků obecních a okresních v král. Českém konaném v král. Městě Plzni. In: Bělohlávek, Miloslav: Vzpomínky na starou Plzeň. Nava, Plzeň 2000, s.104.

korzo" se v Plzni začalo hodit „*na špacírku*", „*na procházku*", především pak „*na courák*".[11] Ve městě byly bohatě zastoupeny střední školy jak české, tak německé. Studenti chodili na korzo hledat svoji společnost. Korzovalo se nejen v neděli, ale i ve všední dny po skončení vyučování. Kromě sadů se ke korzování využívala i Školní, později Fodermayerova, dnešní ulice Bedřicha Smetany. Do popředí vstoupila funkce relaxační a zábavná, korzo však zároveň nepřestalo fungovat jako seznamka, odehrávající se pod přísným dozorem publika. „*Chodili sme tam poznávat ňáký ty svoje vyvolený objekty. To sme se dycky už těšily, jestli ho potkáme nebo ne.*"[12] „*Tam si vyhlídli chlapcí děvčata. Při hudbě měl každej možnost nezávazně pokukovat, prohlídnout si zepředu, zezadu, prohlídnout taky maminku, aby věděl, jak bude ta jeho nastávající vypadat za dvacet let.*"[13]

Mladí lidé si na korze osvojovali základy společenského chování a vkusových norem. „*Nejprve se začlo vykat, pak se přešlo na tykání. Ono také záleželo, z jaké rodiny byli. Ty z těch noblesnějších se zdravili: rukulíbám, milostivá paní. Takovejm těm snobskejm se říkalo: moje úcta nebo poklona, pane. Nebo se zdravilo dobrý jitro. Dobrej den se moc nepoužívalo, to neměli ti starší lidé rádi, říkali, že je to, jako když si z nich někdo dělá dobrej den.*"[14] „*Když se ňáká někomu líbila, tak ji oslovil: slečno, co a jak, slečno takhle nebo vonak, každej si uměl poradit (…) Většinou začínali klucí, to bylo takový předpisový, to bylo pod dívčí důstojnost, aby se sama představila.*"[15] „*"Mládenci oslovovali nás, my je ne. I když se našla i děvčata, která byla aktivnější.*"[16] Mladí se mezi sebou zdravili pozdravem „nazdar", „ahoj" se používalo méně. Garde prý musely mít pouze „*slečny z vyšších tříd*"[17], ostatně „*doprovod nebyl podmínkou, spíš se chodilo ve skupinkách – holky s holkama a klucí s klukama*"[18]. Pamětníci potvrdili, že na korzo by sami bez

11 Tento pojem uvedla většina našich informantů.
12 Zdeňka Křikavová, nar.1920.
13 Muž, nar.1919.
14 Petr Rajšl, nar.1916.
15 Marie Benešová, nar.1919.
16 Soukupová, nar.1927.
17 František Kebrle, nar.1920.
18 Muž, nar.1922.

svých vrstevníků nešli. *„Sama bych tam nikdá nešla. Chodila sem s děvčatama, znala sem je z měšťanky“*[19] *„Chodil sem s kamarády, ale dycky sme se promíchali, holky se mně dycky smály, sem byl takovej, sem se jim líbil“.*[20]

I když korzo bylo otevřeno všem, přece i mezi mladými existovala sociální diferenciace. *„Děvčata šla spíše po těch študovanejch. Byla tam určitá rivalita, jako třeba studentí s těma klukama řemeslnejma. Někdy se studentí povyšovali“.* [21] *“My sme věděli, že tam toho moc nechytneme, protože tam ta konkurence těch studentů byla tak silná, že sme neměli žádnou naději něco utrhnout.“*[22]

Všichni dotazovaní hodnotili korzo kladně. Bylo spojeno s nejkrásnějšími vzpomínkami na jejich mládí. To se týká i přespolních, kteří sem v neděli docházeli z přilehlých obcí – Skvrňan, Bolevce, Slovan, Božkova, Doubravky či Doudlevec. Informant z této obce dokonce uváděl specifický způsob dopravy v zimním období, a sice bruslení po zamrzlé Radbúze. [23] Nejen tato, ale i další výpovědi potvrdily, že studenti, a to zejména mužská část, nepřestávali korzovat ani v tuhých mrazech.

Zážitek z nedělního korza umocňovaly i promenádní koncerty, dostupné bezplatně všem. Osvědčila se v nich zejména hudba 35.pěšího polního pluku. Z návštěv kaváren a cukráren se však mohli těšit jen zámožnější studenti nebo dámy a pánové, pro něž domácí hospodyně připravily nedělní oběd. Jeho doba se rituálně ustálila na „dvanáctou“. Odpolední procházka pak byla často spojena s odpoledním divadelním představením, která probíhala v obou divadlech – českém a německém nebo s návštěvou kina Elektra na dnešní Americké třídě.

Oceňovala se zejména „slušnost a bezúhonnost“ , která prý byla garantována blízkostí policejního komisařství. Kromě strážníků se značnému respektu těšili i metaři. *„Starej děda s koštětem nebo stará babka s kárkou – měli sme z nich respekt. Když někoho napomenul, tak*

19 Milada Křivánková, nar.1923.
20 Jiří Novotný, nar.1920.
21 Muž, nar.?
22 Muž, nar.?
23 František Otýs, nar.1919.

přestože to byl starej člověk a houkl: neběhej do tý trávy nebo seber ten papírek, tak se ten papírek sebral. Jeden děda a von stačil uklidit takovej kus".[24] Kouření na korzu mezi mladými lidmi nepřicházelo v úvahu. Kouřilo se tajně „*jen mezi klukama*". [25] Tím spíše děvčata nemohla na kouření ani pomyslet. „*Ženskou sem tam na tom korze neviděla s cigaretou*". [26]

Všichni pamětníci shodně zdůrazňovali snahu korzujících vypadat upraveně, což se podle výpovědí většiny z nich neslučuje s dnešním způsobem oblečení. „*Neděla byla jako svátek. Převlíkali sme se do parádních šatů, chtěli sme, aby oblečení hezky ladilo - kabelka, klobouček a rukavičky, chlapci klobouk Diplomat.*" [27] „*To sme musely mít punčochy skoro stejně šedivý nebo hnědý podle toho, jaký sme měly šaty. A taky sme měly klobouky- v létě takový krásný slamáky s velkou sametkou vokolo, rukavice sme nosily, sukně nikdy nad kolena, vždycky pod kolena.*"[28] „*Slečinky a maminky se odívaly do všelijaký parády, nosily kloboučky a rukavičky, kabelky, no takový ty ženský věcičky, takový ty blbovinky, ale hezký blbovinky, to se musí nechat. Chodilo se podle poslední módy, ženský se předváděly a taky jim to slušelo, ženskejm jednejm.*"[29] Jak ženy, tak muži rádi vzpomínají na malé kloboučky, nasazené na slušivém účesu, kontrastující s dnešní úpravou vlasů.

Obléci se do svátečního bylo považováno za společenskou nutnost, a to i tehdy, když v rodině mnoho peněz nezbývalo. „*Nebylo tenkrát moc peněz, ale chodily sme slušně oblečený , chodily sme dokonce stejně oblečený, nebyly sme dvojčata, ale obě sme měly stejně modrý kabátky, jaký se tenkrát nosily.*" [30] „*V neděli to se bralo svátečnějc, no, to víte, moc peněz sme neměly, abychom si koupily i šaty třeba za dvě stě korun. Horší to měli pánové, ty si kolikrát koupili i pěknej oblek i za tři sta. Takovej štramák musel nějak vypadat, ale to my né, to my měly šaty tak za sedmdesát korun. Některý holky třeba pocházely z lepších rodin,*

24 Muž, nar.1919.
25 Jiří Novotný, nar.1920.
26 Žena, nar?
27 Blažena Gasseldorferová, nar.1917.
28 Marie Benešová, nar.1919.
29 Muž, nar.1922.
30 Zdena, Š, nar.?

tak měly dražší šaty, to se musí nechat (…) Jednou sem si koupila blůzičku za sedmnáct korun a maminka se na mě pak mockrát zlobila, ale kloboučky sme nosily, to ať si říkala, co chtěla, ten klobouček nějakej musel bejt. Já sem ze čtyř dětí a byly sme samý holky. Maminka nakonec měla pochopení, no řekněte,dyť podle kloboučku se pozná správná štramanda.“ [31] *„Děvčata, ty chodily dycky lépe voblíkaný než ty chlapcí. Zaprvé, ty jeichí šatičky nebyly zas tak drahé. Chlapec i kdyby si byl koupil v konfekci pánský voblek tak za tři stovky, aby s nim mohl normálně mezi lidi na koncerty, tak se pod tři sta padesát nedostal, ale to děvče, to bylo voblíknutý třeba za sto osmdesát korun od Jesenských. Ale kostým ten byl dražší, ten se nosil jen výjimečně, dyž bylo teplý počasí.“*[32] I ostatní pamětníci dosvědčili, že kostým byl pokládán za ozdobu šatníku. *„Kalhoty se vůbec nenosily, hlavně se nosily kostýmy, každej měl ve svý garderobě nějaký hezký kostým“.* [33] Jak jsme zjistili, kalhoty děvčata nenosila, zato jejich sukně *„se pořád přizpůsobovaly módě, jednou byly delší, pak byly krátký, to se hrozně měnilo, mohly být skládaný, rovný atd.“.* [34] Také další informantka se zmínila o diktátu módy: *„Tenktát voblečení hodně určovala móda. Dneska se nosí úplně všechno, třeba v zimě bílý boty. Dřív, když byly velikonoční svátky, mohly se nosit třeba červený, ale bílý až v létě. To bylo tehdá faux pas. “*[35]

Pamětníkům se také nezamlouvá přílišná barevnost dnešních oděvů, vzpomínají naopak na eleganci, jíž dominovala barva světle šedá. Od standardního oblečení se nápadně odrážely oděvy „nonkonformistů“, kteří byli pojímáni jako tzv. „figurky“. Pamětníci vzpomínají na krátké tmavomodré sametové sako staršího člověka menší postavy, jemuž se říkalo „umělec“ nebo „bohém“, dále na mladého muže, přezdívaného „Áda Šáry“. K raritám korza patřila i Francouzka, která si vysloužila přezdívku „Dežabúra“. Způsobem líčení a klobouky, zkrášlenými pštrosími péry a závojíčky prý patřila odeznělé epoše. *„Někdo říkal, že je to nějaká ruská šlechtična, co utekla z Ruska. Byla*

31 Božena Šimicová, nar.1921.
32 František Otýs, nar.1919.
33 Marie Benešová, nar.1919.
34 Paní K.L., nar.?
35 Zdeňka Křikavová, nar.1920.

hodně nalíčená, jednu tvář do oranžova, druhou do růžova, nikdy neměla ty tváře obě stejný, ona byla vždycky o jednu geneneraci dřív.“ [36] Jiný informant připomněl *„hraběcího levobočka“* , oblečeného do livreje s nápadnou květinou na klopě, díky níž si také vysloužil přezdívku *“hrabě Kytka“*.[37]

Před druhou světovou válkou a počátkem protektorátu se na korze začaly objevovat tvz.“potápky“ - mladí muži, kteří si libovali v úzkých přiléhavých kalhotách, k nimž oblékali široké klobouky zvané “tatry“. Na počátku protektorátu zřejmě mnozí studenti demonstrovali svůj odpor k okupaci „masaryčkami“. *„Když nás okupovali Němcí, tak na důkaz nesouhlasu sme nosili čepice, říkalo se jim masaryčky. Byly tmavomodré, vpředu s trikolórou. Na tom korzu sme se tak všichni zdravili“.* [38] *„Když přišli Němcí, tak my sme na protest nosili kšiltovky, jako nosil Masaryk, a měly sme naší vlaječku. Potom to Němcí zakázali, to už sme tenktát nesměli, ale hodně dlouho tehdá šly ty čepice navzdory Německu“*[39]

O čem se na korze hovořilo? *„Samozřejmě o kantorech, chodila sem do dívčího gymnázia a my sme tim kantorům říkali kantver“.* [40] *„Většinou vo kantorech. My k nim měli úctu, taky sme na ty přísný nadávali a byli i ňáký špatný, tak sem je trochu pomlouvali, ale těch bylo málo, spíše sme měli vopravdu dobrý profesory.“*[41] *„Většinou sme se bavili vo kantorech, o profesorech, o známejch i o mládencích, když ňáká ňákýho měla a my sme to na korzu viděly, tak sme ho kritizovaly (…) Profesorkám sme říkaly báby, oni byly sice mladé, ale byla to bába, to byl takový terminus technicus (…) Taky vo klucích, kerej se nám líbil, kerej byl pitomej“.* Podle téže pamětnice byly častými tématy dívčích hovorů i plzeňští herci: *„Ty herce sme znaly, každá měla ňákýho oblíbenýho, to sme si ho s ním dobíraly, ta jedna, když tady byl Fratišek Zavřel, tak sme jí to jeho jméno překládaly do všech možnejch jazyků – klausík a podobné věci.“*

36 Muž, nar.1919.
37 ? Žižka, nar.1926.
38 Zdeňka Křikavová, nar. 1920.
39 Paní K.L., nar.?
40 Marie Benešová, nar. 1919.
41 Jindřich Strnad, nar.1910.

[42] Pamětníci mužského pohlaví byli stručnější: *„Námětem chlapeckých hovorů byly dívky. Potom ty další ranďata byly jinde.“* [43]

Podle výpovědí některých informantek byla oblíbenou hrou studentek „hra na bíbry“. Spočívala v signalizování písknutím v momentě, když dívky na korze spatřily mladíka s vousy. Vyhrávavala ta, jež měla na svém kontě nejvíce podobných objevů.

Někdejší studenti neopomenou připomenout tzv.tandlmarky – dnešní burzu učebnic a skript. V jednou ze svých rozhlasových pořadů se jimi podrobněji zabývala i Marie Ulčová. Tandlmarky neboli „tandláky“ se podle ní začátkem školního roku objevily na chodníku mezi hotelem Valdek (dnešním Slovanem) a Brankou. *„Větší studenti vykřikovali, co mají na prodej, a mladší si vybírali podle seznamu, který jim profesoři hned v první den školy nadiktovali.(…) Ono koupit si takovou starší učebnici, která byla správná, bylo všestranně výhodné. Jednak cenově a jednak také proto, že si tam předchozí majitelé vpisovali slabou tužtičkou všelijaké glosy, zvláště vítané v učebnicích latiny a řečtiny, kde nám tyhle poděděné vpisky a znaménka pomáhaly překládat těžké věty a strávně deklamovat hexametry i jiná úskalí antické vzdělanosti.“* [44] Marie Ulčová dále uvedla, jaké oblibě se u studentů těšily „šustry“ neboli taháky. Jednalo se o překlady řeckých a latinských textů, které byly *„ve škole zakázány a nemilosrdně zabavovány, ale od studentů ctěny a váženy. Řádné šustry byly v salátovém vydání.“* Čím více byly rozebrány na jednotlivé listy, tím více byly vzácnější - lístek se dal šikovně vmanipulovat do knihy nebo do sešitu a *„ při trošce štěstí mohl ujít bystrému oku pana profesora.“* [45]

Atmosféru plzeňského korza ve Smetanových a Kopeckého sadech popsal ve své knize „Dobře utajené housle“ také plzeňský rodák Miroslav Horníček: *„Vzpomínám-li na svá dětská léta, musím ke své lítosti přiznat, že jsme nikdy klukem nebyl. Byl jsem, řekněme, chlapcem. Ano, byl jsem chlapcem, kromě nedělí, kdy mne matka oblékala za hocha a vedla na promenádu. Tato se konala každou neděli dopo-*

42 Marie Benešová, nar.1919.
43 František Otýs, nar.1919.
44 Ulčová, Marie: Moji milí, drazí. Plzeň, b.r v., s.117.
45 Tamtéž, s.117-118.

ledne v městských sadech před budovou Měšťanské besedy a spočívala v pomalém obcházení záhonů, mezi nimiž stála vojenská hudba a hrála takové ty citové věci. Chodilo se pomalu, lidí přibývalo, zástup byl sevřený a hustý, nad květinami šuměly vodotrysky a nad hlavami se vznášela vášeň Lehárova jako růžový mrak plný voňavky. Tato trýzeň byla většinou vyvážena návštěvou cukrárny pana Vicovského, kde jsem dostal zmrzlinu. Pak se chodilo dál. Byl jsem oblékán v námořnický obleček s dlouhými kalhotami a čepicí zvíci dýně, ušitou panem Endrštem, a stupiditu mého vzezření silně zvedala ofina, kterou jsem rovněž byl nucen nositi, neb to moje matka shledávala slušivým. Vzpomenu-li ještě, že mi říkávala Mirčo, nemohu pochopit, že jsem těmi lety prošel bez těžkého ublížení na těle a vlastně živ. „[46]

Badatele dnes pochopitelně zajímá, co bylo v jednotlivých městech příčinou rozpadu korza. Právě na tuto otázku jsme od našich pamětníků dostali nejrozporuplnější odpovědi. Většina dotazovaných se shodla, na době, následující po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. V prvních letech protektorátu se prý ještě korzovalo, výměna informací naopak nabyla na síle vzhledem k zákazu poslechu londýnského vysílání, a tak se korzo i přes nebezpečí, číhající ze strany udavačů, stalo jedním z míst, kde mohla bujet tzv. protektorátní šuškanda. Následovaly však události, které měly na jeho podobu zásadní vliv – byly definitivně zavřeny české vysoké školy, Židé, kteří se zprvu stáhli z veřejného života, byly počínaje rokem 1942 transportováni do koncentračních táborů, v letních měsících bylo vyhlášeno stanné právo, mladí lidé byli totálně nasazeni na práci v říši nebo ve zdejších továrnách. *„Když přišli Němci, tak dokud vítězili na východní frontě, tak do tý doby byly povolený všechny akce, taneční zábavy a koncerty, ale když potom u Stalingradu dostali nátěr, tak nesmělo být nic, vůbec nic(…) Korza fungovaly i za války, protože mladý lidi, když se nemohli jinak bavit, tak se bavili účastí na tom korze, páč si mohli popovídat i veselý věci“.* [47] *„Povídali sme si, kdypak bude konec, ale taky sme museli vědět, s kym mluvíme. Ale nenašel se mezi námi*

46 Horníček, Miroslav: Dobře utajené housle. 6.vyd., Motto, Praha 1999, s.112-113.
47 Petr Rajšl, nar. 1916.

nějakej udavač".[48] *„Potom to taky sme museli vědět s kym mluvíme. Ale nenašel se mezi námi nějakej udavač". „Potom každej hajloval a některý taky ne, některý se drželi, ale většinou hajlovali, v tý době sem tam už ale nechodila."* [49] *„Ve válce to nešlo, to byly nálety, nikdy ste nevěděli, kdy to začne."*[50] *„Nepamatuji se, že by se za protektorátu korzovalo, po atentátu na Heydricha byl zákaz shromažďování".*[51] *„Korzovat se přestalo určitě za války. To už lidi neměli na něco takovýho náladu. Tam dole bydlelo několik židovských rodin, ty pak Němcí někam odvezli. Já vlastně ani nevím, co se s nimi stalo. No a teď ty byty byly takový prázdný, bylo to takový jiný."*[52]

Po skončení druhé světové války se prostor někdejšího korzování na krátký čas opět zaplnil (výrazně k tomu přispělo i osvobození Plzně americkou armádou). *„To víte, že se i po válce korzovalo. To si studenti sedli do trávy a učili se."* [53] Od roku 1953, po potlačení odporu proti měnové reformě, však byla jakákoliv podobná forma komunikace nežádoucí. A tak za jakýsi zbytek někdejšího korza lze koncem 50.let považovat hloučky mužů, živě debatujících o sportovních zápasech a divadelních premiérách během koupi nedělního tisku ve stánku „U Branky". V 60.letech přišly na řadu další faktory – televize, obliba automobilizmu, pětidenní pracovní týden s možností trávit víkendy mimo město, s tím spojený prudký rozmach kutilství, dále zánik mnohých obchodů a kaváren, posléze pak změna v hierarchii sdílených hodnot.

Další změny přinesla až 90.léta. Došlo jednak k přeskupení sítě obchodů a restauračních zařízení, jednak k snahám město architektonicky zvelebit vytvořením pěších zón, které by se alespoň v letních měsících oživily kulturními akcemi. Za všechny jmenujme mezinárodní folklorní festival, historický víkend, třítýdenní festival Na ulici, mezinárodní festival Divadlo, promenádní koncerty nebo rekonstruovanou Měšťanskou besedu, která si podnes podržela svoji původní

48 Žena, nar.
49 Blažena Gasseldorferová, nar.1917.
50 Soukupová, nar.1937.
51 František Kebrle, nar.1920.
52 Milada Křivánková, nar. 1923.
53 Soukupová, nar.1927.

funkci. Zda se v budoucnu podaří podporou zábavných pořadů posílit kromě funkce zábavné a relaxační i funkci integrační, zůstává zatím nezodpovězenou otázkou. Plzeň je v současné době univerzitním městem. Na někdejším korzu se opět pohybují mladí lidé, i když krokem mnohem svižnějším, než tomu bylo před více než půlstoletím.

Autorka děkuje všem, kteří participovali na terénním výzkumu. Jsou to studenti antropologie Fakulty filozofické ZČU Klára Beránková, Lenka Brunclíková, Andrea Burgerová, Johana Gálová, Zuzana Hájková, Veronika Hálová, Lucie Hanzálková, Martin Hora, Lenka Hrušková, Eveline Jeomba, Jiří Knaipr, Lenka Kolářová, Petra Košíková, Petra Košlíková, Josef Kunc, Jitka Lenerová, Lukáš Lenk, Tereza Linhartová, Jaroslava Marhánková, Eva Petrová, Roman Posolda, Ivan Ramadan, Karel Stejskal, Denisa Střížová, Michal Svoboda, Radka Šillerová, Václav Štrunc, Martina Tomková, Barbora Tučková, Jan Vaněk, Jiří Vašíček, Martina Veronesiová, Jana Vitvarová, Václava Vlčková, Magdaléna Zemanová, Michal Zbranek a Zuzana Žežulková. Poděkování patří rovněž Pavlíně Doležalové, odborné pracovnici Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje, za pomoc při vyhledávání pramenů.

Summary

This articles deals with the phenomenon "corso" in the time of First Czek Republic in the town Pilsen. The text is grounded in fieldwork, which was made from october to november 2004 in the rest home in the faoubourg {pheripherie} Doubravka. Circa thirty persons between 70-80 years were asked by the antropology students. The articles helps to recognise the way of live in thirtis and forties as well the metamorphosis of this part in the centre of town.

Adresa:

PhDr. Marta Ulrychová, CSc.
katedra antropologie FF ZČU v Plzni
ulrychm@ksa.zcu.cz